

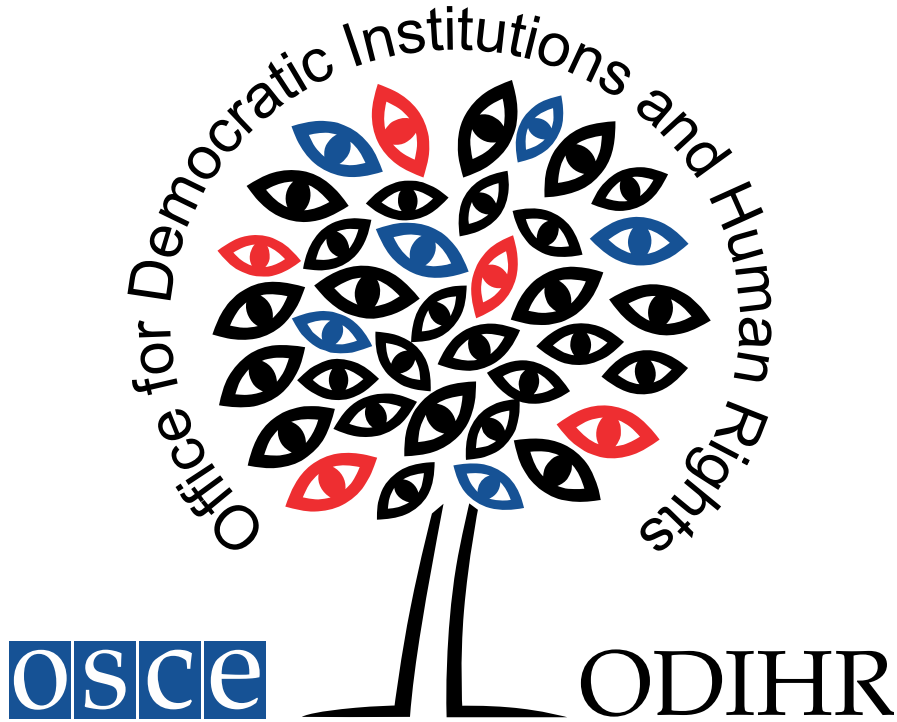

Demokratik Təsəsatlar və İnsan Haqları Bürosu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

NÖVBƏDƏNKƏNAR PARLAMENT SEÇKİLƏRİ 9 fevral 2020

DTİHB Seçki Müşahidə Missiyası
Yekun Hesabat

Varşava
17 iyul 2020

MÜNDƏRİCAT

I. QISA İCMAL	1
II. GİRİŞ SÖZÜ VƏ MİNNƏTDARLIQ	4
III. ÜMUMİ MƏLUMAT VƏ SİYASİ KONTEKST	5
IV. SEÇKİ SİSTEMİ VƏ HÜQUQİ ÇƏRCİVƏ	6
V. SEÇKİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ	8
VI. SEÇİCİLƏRİN QEYDİYYATI	11
VII. NAMİZƏDLƏRİN İRƏLİ SÜRÜLMƏSİ VƏ QEYDİYYATI	12
VIII. TƏBLİĞAT-TƏŞVİQAT MÜHİTİ	14
IX. TƏBİLĞAT-TƏŞVİQAT KAMPANIYSIANIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ	16
A. MALİYYƏLİŞDİRMƏ MƏNBƏLƏRİ VƏ TƏBLİĞAT-TƏŞVİQATIN XƏRCLƏRİ	17
B. AÇIQLAMA VƏ HESABATLAR	17
C. NƏZARƏT VƏ CƏRİMƏLƏR	18
X. KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ	19
A. KİV-LƏRİN FƏALİYYƏT GÖSTƏRDİYİ MÜHİT	19
B. QANUNI ÇƏRCİVƏ	20
C. TƏBLİĞAT-TƏŞVİQAT KAMPANIYASININ İŞIQLANDIRILMASI VƏ MEDIA MONİTORİNG XİDMƏTİNİN MÜŞAHİDƏLƏRİ	21
XI. ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR	23
XII. SEÇKİ MÜŞAHİDƏSİ	25
XIII. SƏSVERMƏ GÜNÜ	26
A. MƏNTƏQƏLƏRİN AÇILMASI VƏ SƏSVERMƏ	26
B. MƏNTƏQƏNİN BAĞLANMASI VƏ SƏSLƏRİN HESABLANMASI.....	27
C. SƏSLƏRİN HESABLANMASI VƏ NƏTİCƏLƏRİN ELAN OLUNMASI	28
XIV. SEÇKİ SONRAKI PROSESLƏRİN İNKİŞAFI	29
XV. TÖVSIYƏLƏR	31
A. PRIORİTET TÖVSIYƏLƏR	32
B. DİGƏR TÖVSIYƏLƏR	33
QOŞMA I – SEÇKİLƏRİN YEKUN NƏTİCƏLƏRİ	36
QOŞMA II – BEYNƏLXALQ SEÇKİ MÜŞAHİDƏ MİSSİYASININ MÜŞAHİDƏÇİLƏRİNİN SİYAHISI	37
DTİHB HAQQINDA	45

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
NÖVBƏDƏNKƏNAR PARLAMENT SEÇKİLƏRİ
9 fevral 2020

DTİHB Seçki Müşahidə Missiyasının Yekun Hesabatı¹

I. QISA İCMAL

Azərbaycan Respublikası Hökumətinin dəvətini aldıqdan sonra ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu (DTİHB) 9 fevral tarixində keçiriləcək növbədənənar parlament seçkilərinin müşahidəsini aparmaq üçün 7 yanvar tarixində Seçki Müşahidə Missiyasını (SMM) təsis etmişdir. DTİHB SMM, seçki prosesinin ATƏT qarşısında götürülən və digər beynəlxalq öhdəliklərə və demokratik seçkilər üzrə standartlara və daxili qanunvericiliyə uyğunluğunu qiymətləndirmişdir. Səsvermə günü DTİHB SMM-in və ATƏT Parlament Assambleyasının və Avropa Şurası Parlament Assambleyasının nümayəndə heyətlərinin ümumi səyi olaraq Beynəlxalq Seçki Müşahidəsi Missiyası (BSMM) yaradılmışdır. DTİHB SMM seçkidən sonrakı prosesləri izləmək üçün fevralın 22-dək ölkədə qalmışdır.

BSMM-nın 10 fevral tarixində dərc etdiyi ilkin müşahidələr və nəticələr haqqında Bəyanatında belə nəticəyə gəlmişdir ki, “Məhdudlaşdırıcı qanunverici və siyasi mühit, namizədlərin çox olmasına baxmayaraq, 9 fevral 2020-ci il tarixində Azərbaycanda keçirilən növbədənənar parlament seçkilərində həqiqi rəqabətin qarşısını almışdır. Bəzi potensial namizədlərin namizədlik hüququ tanınmamışdır, lakin yerdə qalan hallarda ümumi qeydiyyat prosesi inklüziv şəraitdə təşkil olunmuşdur. Həqiqi siyasi müzakirələrin olmaması səbəbindən seçicilərə mənalı seçim imkanı verilməmişdir. Bir çox namizəd seçicilərlə əlaqə yaratmaq üçün sosial mediadan istifadə etmiş, lakin bu, ənənəvi KİV-lərdə təşviqat kampaniyasının olmamasını əvəz edə bilməmişdir. Seçicilərə, namizədlərə və onların nümayəndələrinə təzyiq halları müşahidə olunmuşdur. Seçkilərin idarə edilməsi yaxşı təmin edilmişdir və qanuni müddətlərə cavab verirdi, və Mərkəzi Seçki Komissiyası şəffaf fəaliyyət göstərmək istiqamətində koordinasiya edilmiş söylər göstərmiş və beynəlxalq müşahidəçilərə qarşı müsbət münasibət göstərmişdir. Bununla belə, səslərin hesablanması və protokollaşdırılması zamanı baş verən mühüm prosedural pozuntuları nəticələrin düzgünlüyünə dair narahatlıq yaratmışdır”.

5 dekabr 2019-cu il tarixində parlamentin buraxılması barədə müraciətindən sonra və Konstitusiya Məhkəməsinin razılığı ilə Prezident parlamenti buraxmış və növbəti parlament seçkilərinə doqquz ay qalmış 9 fevral 2020-ci il tarixində növbədənənar parlament seçkilərinin keçirilməsini təyin etmişdir. Prezidentə göndərilən müraciətində parlament, növbədənənar parlament seçkilərinin keçirilməsinin səbəbi kimi prezidentin müəyyən etdiyi iqtisadi, məhkəmə və sosial islahatlar tempi ilə qanunvericilik prosesinin uyğunlaşdırılması zərurətini göstərmişdi. Hökumət bu seçkiləri yeni simaların siyasi səhnəyə çıxması üçün imkan kimi təqdim etmişdir. Buraxılmış parlamentin 82 üzvü (seçkilər zamanı həqiqi 115 nəfərdən) seçkidə öz namizədliyini irəli sürmüşdür ki, onların da 81 yenidən seçilmişdir.

Parlament seçkiləri ilk növbədə Konstitusiya və Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Konstitusiya, ifadə, toplaşma, birləşmə, hərəkət, informasiyaya çatım azadlığına, siyasi həyatda iştirak hüququna zəmanət verir, lakin qanunlar və onların icrası bu hüquqları ciddi şəkildə məhdudlaşdırılır. Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi azad seçki hüququnun pozulmasına dair 23 iş üzrə qərar verib. Səsvermə gününə

¹ Bu hesabatın ingilis dilində olan sürəti yeganə rəsmi sənəd hesab olunur. Azərbaycan dilində qeyri-rəsmi tərcüməsi mövcuddur.

qədər bu qərarların heç biri icra edilməyib ki, bu da bəzi namizədlərin seçkidə iştirakının qarşısını almışdır. DTİHB və Avropa Şurasının Qanun vasitəsilə Demokratiya üzrə Avropa Komissiyasının (Venesiya Komissiyası) bəzi tövsiyələri nəzərə alınsa da, prioritet olanların heç biri tam şəkildə qəbul olunmamışdır.

125 üzvdən ibarət parlament birmandatlı seçki dairələrindən beş il müddətinə seçilir. 29 seçki dairəsində qeydə alınmış seçicilərin sayı orta hesabla 15 faiz daha çox olmuşdur ki, bu milli qanunvericiliyə zidd olmaqla yanaşı həm də ATƏT, Avropa Şurası və digər beynəlxalq standartlar ilə müəyyən edilmiş səs bərabərliyini prinsipini pozmuşdur.

Seçkiləri Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK), 125 dairə seçki komissiyaları (DSK) və 5,704 məntəqə seçki komissiyaları (MnSK) idarə edir. Komissiya üzvlərini irəli sürməyə səlahiyyəti olan ölkə parlamentinin tərkibində üç qrup arasında həqiqi siyasi fikir ayrılığı olmadığından seçki inzibətçiliğinin formalaşdırılması düsturu təcrübədə qərəzsizliyi və müstəqilliyi təmin etmir.

Seçki komissiyaları müvafiq resurslarla yaxşı təmin olunub və müddətin qısa olmasına baxmayaraq qanunla qoyulmuş son tarixləri gözləməkdə hazırlıqlı olduqlarını nümayiş etdirmişdirlər. MSK iclasları akkreditə olunmuş müşahidəçilər və media üçün açıq şəkildə keçirilirdi. Ümumilikdə, rəsmi MSK iclaslarında aparılan müzakirələrdə bir-birinə uyğun fikirlər səslənmiş və qərarlar ümumilikdə yekdilliklə qəbul olunmuşdur və şəffaflığı təmin edərək MSK-nın internet saytında vaxtında yerləşdirilmişdir. Bununla belə, MSK-nın məlumatların yayımına yanaşması heç də hər zaman ardıcıl və istifadəçilər üçün uyğun deyildi ki, bu da seçki prosesinin şəffaflığını məhdudlaşdırmışdır. Əksər DSK-lar qeyri-müntəzəm iş rejimində çalışırdı və iclas protokollarını dərc etmirdi, bu isə işlərin və qəbul olunan qərarların şəffaflığını məhdudlaşdırmış olur. MSK aşağı səviyyəli komissiyalar üçün təlim sessiyaları təşkil etmiş, plakatlar və ictimai və dövlət yayımı kanallarında müntəzəm olaraq yayımlanan video çarxlar vasitəsilə seçicilər üçün əsas məlumatlandırma kampaniyası keçirmişdir.

Rəsmilərin verdiyi məlumata əsasən, Ermənistanla davam edən münaqişə nəticəsində ərazisi qismən və ya bütüvlüklə Azərbaycan nəzarətində olmayan 10 seçki dairəsində (toplam 125 dairə var) seçki baş tutmayacaq. Münaqişə böyük sayda insanın məcburi köçkünə çevrilməsi ilə nəticələnmişdir. MSK məcburi köçkünlərin səsvermə hüquqlarının həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq məqsədilə kifayət qədər ciddi tədbirlər görmüşdür.

MSK-nın seçici siyahısında 340,689 nəfəri məcburi köçkün olmaqla təxminən 5,2 mln seçici qeydiyyatda alınıb. Seçicilərə öz məlumatlarını yoxlamaq və dəqiqləşdirmək və digər seçicilərə dair məlumatlar üzrə müraciət etmək üçün kifayət qədər imkan yaradılmışdı. Qanunla seçicilərə hər hansı inzibati və ya məhkəmə nəzarəti olmadan səsvermə günü MnSK-da qeydiyyatda düşməyə imkan yaradılır ki, bu da beynəlxalq yaxşı təcrübəyə ziddir. Qeydə alınmış seçicilərin sayı ilə səsvermə yaşı olan vətəndaşların sayı üzrə rəsmi statistika arasında fərq var, ikinci rəqəm birincidən təxminən 2 milyon artıqdı. Bu məsələyə dair ictimaiyyət üçün açıq məlumatların olmaması seçicilərin qeydiyyat sisteminin dəqiqliyinə inamsızlıq yaradır.

Əqli və ya psixososial əlillik səbəbindən məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər kimi tanınan seçicilər səs vermək hüququna malik deyil və bu beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara ziddir. Eyni zamanda hökumət əliliyi olan şəxslərin səs verməsinin asanlaşdırılması işinə sadıqlığını nümayiş etdirir. BSMM səsvermə günü seçki məntəqələrində görmə qabiliyyəti zəif olan şəxslər üçün yardımçı vasitələrin mövcudluğu qeyd etmişdir. MSK DTİHB SMM-ə bildirmişdir ki, fiziki əliliyi olan seçicilər qeydiyyatda olan seçki məntəqələrində rampalar quraşdırılmışdır.

Namizədlərin qeydiyyatı ümumən inklüziv olmuşdur və toplam 1,314 namizəd seçkiyə qatılmışdır ki, bunların 80 faizinin namizədliyi özü tərəfindən irəli sürülmüş şəxslər idi. Namizədliyin irəli sürülməsinin təsdiqlənməsini də ehtiva edən iki mərhələli qeydiyyat prosesi əsasən DSK-lar tərəfindən həyata keçirilmişdir. Namizədlərin təxminən 20 faizi qanunla nəzərdə tutulmuş müddət ərzində öz namizədliyini geri götürmüş və bunun səbəbi kimi digər məsələlərlə yanaşı partiyalar arasında razılaşmalar və yerli səviyyədə dövlət rəsmilərinin təzyiqlərini götürmüşdirlər. Namizədliyini geri götürənlərin yarısından çoxu dövlət sektorunda çalışan və namizədliyi özü tərəfindən irəli sürülən şəxslər idi.

Qeydiyyatdan keçmiş namizəd sayının yüksək olmasına rəğmən, təşviqat əsasən toplaşmaq və ənənəvi mediaya çıxış imkanının məhdudluğu da daxili olmaqla mühitin siyasi nəzarət altında olması səbəbindən əsasən nəzərə çarpmayacaq şəkildə keçmişdir. Rəsmi 22 günlük təşviqat dövründə əksər namizədlər hakim partiyanın siyasətinə alternativ proqramlar və ya fikirlər təqdim etməmişdirlər. Ümumilikdə, kampaniya rəqabətli təşviqat mühiti üçün vacib olan siyasi iştirakdan məhrum idi. ATƏT-in 1990-cı ildə qəbul etdiyi Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci bəndinə zidd olaraq seçkilərə təşviqat tədbirlərində iştirak etmək məqsədilə təzyiq göstərilməsi halları müşahidə edilmişdir.

Seçkilərdə qadın namizədləri təşviq etmək üçün heç bir qanuni tələb yoxdur. Qadınlar ictimai və siyasi həyatda, o cümlədən seçki administrasiyasında kifayət qədər təmsil olunmur və nazir vəzifələrini tutmur. Qeydiyyata alınan 55 siyasi partiyanın heç birinə qadın rəhbərlik etmir. Seçkilərə qatılan namizədlərdən 21 faizi qadın idi və yalnız 21 qadın yeni parlamentə seçilmişdir (16 faiz). Çox az sayda təşviqat tədbirində qadınların siyasi iştirakı mövzusunda istinad edilmişdir. Kampaniyanın mediada işıqlandırılmasında gender bərabərliyi məsələləri əks olunmamışdır.

Kampaniyanın maliyyələşdirilməsinin hüquqi çərçivəsi ianələr və xərclər üçün məhdudluqlar qoyur. Qanuna uyğun olaraq, namizədlər səsvermə gününə qədər də daxil olmaqla, təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsi barədə məlumat təqdim etməmişdirlər. Bununla birlikdə, qanuna riayət olunmasına effektiv nəzarət və potensial pozuntulara görə mütənasib cərimələr (cəzalar) barədə müddəalar dəqiq müəyyən edilməmişdir ki, bu da təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsi prosesinin şəffaflığını məhdudlaşdırmışdır.

Konstitusiyanın ifadə azadlığına və məlumatı əldə etmək azadlığına təminat verməsinə baxmayaraq, bu azadlıqlar qanunlarla ciddi şəkildə əngəllənir. Beynəlxalq standartlara zidd olaraq sosial şəbəkələr də daxil olmaqla böhtan və ictimai təhqir cinayət əməli sayılır. Ənənəvi media seçkiləri, namizədlər və onların platformaları haqqında məlumatla təmin etməkdə uğursuz olmuş, Prezidentin fəaliyyəti isə geniş işıqlandırılmışdır. Sosial media platformalarında alternativ siyasi məlumatların yayılmasına baxmayaraq, beynəlxalq və regional standartlara və öhdəliklərə zidd olaraq, ictimaiyyət həqiqi siyasi debatdan məhrum qalmış və məlumatlı seçim etmək üçün kifayət qədər məlumatla təmin olunmamışdır.

Şikayət və müraciətlər seçki prosesinin bütün iştirakçıları tərəfindən verilə bilər. Səsvermə gününə qədər şikayətlərə baxılması prosedurunda nəzərdə tutulan qaydalara ümumiyyətlə riayət edilmişdir. Bununla yanaşı, MSK seçkidən sonra verilən şikayətləri qeyri-ardıcıl şəkildə nəzərdən keçirmişdir. Bir sıra hallarda işin mahiyyətinə dair həqiqi və hərtərəfli araşdırma aparılmamış, qanun pozuntusuna yol verilmiş və seçki hüquqları bərpa edilməmişdir. Baş Prokurorluq seçki ilə bağlı cinayət əməllərinə yol verməsinə baxmayaraq heç bir istintaq başlamamışdır. Ümumilikdə, seçki nəticələrini şübhə altına alan şikayətlərin baxılması prosesi effektiv həll təqdim etməmiş və bununla da seçkilərin dürüstlüyünə və seçki prosesinə ictimai etimada xələl gətirmişdir.

62 faizi namizədləri təmsil etməklə MSK və DSK tərəfindən 90 minə yaxın vətəndaş və partiya nümayəndələri müşahidəçisi qismində akkreditə olunmuşdur. BSMM ilə həmsöhbət olan şəxslərin bəziləri rəsmi qeydiyyatda qoyulan əngəllər və xarici fondların alınmasında tətbiq olunan məhdudiyətlər vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının ümumi fəaliyyətini, habelə müşahidəçilərin təlimləndirilməsi və yerləşdirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırılmasını vurğulamışdılar. BSMM-nin xeyli sayda həmsöhbəti bəzi müstəqil müşahidə qruplarının siyasi mənsubiyyəti və ya müstəqilliyinin olmaması ilə bağlı narahatlıqları ifadə etmişdirlər. Müşahidəçilərin akkreditasiyasında heç bir maneə olmasa da, səsvermə günü vətəndaş və beynəlxalq müşahidəçilər tez-tez səsvermə günü prosedurlarının şəffaflığına ciddi xələl gətirən əngəllərlə üzləşmişdirlər.

Səsvermə günü BSMM müşahidə olunan seçki məntəqələrinin 8 faizində səsverməni mənfə qiyətləndirmişdir ki, bu da statistik baxımdan yüksək rəqəmdir və ciddi prosedur çatışmazlıqlarının olduğunu nümayiş etdirir. Seçicilərin barmaqlarının məcburi işarələnməsi tez-tez unudulmuş, habelə seçki qutularına topa bülletenlərin atılması və qrup səsverməsi halları BSMM tərəfindən müşahidə edilmişdir. Müşahidə aparılan məntəqələrin yarısından çoxunda səslərin sayılması, əsasən saxtakarlığa qarşı ciddi qabaqlayıcı tədbir olan səslərin və bülletenlərin uzlaşdırılması prosedurlarına laqeyd yanaşılması səbəbindən mənfə qiyətləndirilmişdir. Əsasən prosesin zəif təşkili ilə əlaqədar olaraq BSMM müşahidə apardığı DSK-ların dördü birində səslərin hesablanması və protokollaşdırılmasını mənfə qiyətləndirmişdir. Çoxsaylı qanun pozuntularına görə MSK, ümumilikdə 4 seçki dairəsində və sonradan 50 seçki dairəsi üzrə 167 seçki məntəqəsində seçki nəticələrini etibarsız elan etmişdir. Bununla belə prokurorluq orqanları heç bir istintaq başlamamış və bununla da seçki cinayətlərinə görə cəzasızlıq mühitinə töhfə vermişdir.

Hazırkı hesabat Azərbaycanda seçkilərin ATƏT və digər beynəlxalq öhdəliklər və demokratik seçkilər standartlarına uyğunlaşdırılması səylərini dəstəkləmək üçün tövsiyələr təqdim edir. Prioritet tövsiyələr seçki idarəçiliyinin qərəzsizliyini və şəffaflığını artırmaq üçün qanunda və təcrübədə sərbəst toplaşmaq, media, ifadə azadlığına, həmçinin onlayn rejimdə, tam hörmətin təmin edilməsinin, seçki prosesinin düzgünlüyünün təmin edilməsi məqsədi ilə bir sıra tədbirlərin görülməsinin və seçki kampaniyasının hədəqorxu və qisas qorxusundan azad mühitdə keçirilməsinə zəmanət verilməsinin vacibliyinə yönəlmişdir. DTİHB bu və əvvəlki hesabatlarındakı tövsiyələri yerinə yetirmək üçün hökumətə dəstək göstərməyə hazırdır.

II. GİRİŞ SÖZÜ VƏ MİNNƏTDARLIQ

9 fevral 2020-ci il tarixində keçiriləcək növbədənənar parlament seçkilərini müşahidə etmək üçün Azərbaycan Respublikası Hökumətinin dəvətinə, habelə 19-21 dekabr 2019-cu il tarixlərində keçirilmiş Ehtiyacların Qiymətləndirilməsi Missiyasının tövsiyəsinə əsasən və öz mandatına uyğun olaraq ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu (DTİHB) yanvarın 7-də Seçki Müşahidəsi Missiyasını (SMM) təsis etmişdir. Səfir Peter Teylerin rəhbərlik etdiyi DTİHB SMM, Bakıda yerləşən 12 nəfərlik əsas heyətdən və yanvarın 14-dən etibarən ölkənin 12 müxtəlif bölgəsinə təhkim olunan 26 uzunmüddətli müşahidəçidən (LTO) ibarət idi.

Səsvermə günü DTİHB SMM-in, ATƏT Parlament Assambleyasının (ATƏT PA) və Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) nümayəndə heyətlərinin ümumi səyləri kimi Beynəlxalq Seçki Müşahidə Missiyası təsis edilmişdir. ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri tərəfindən ATƏT-in qısamüddətli müşahidəçilərinin Xüsusi Əlaqələndiricisi və rəhbəri qismində Artur Qerasimov təyin edilmişdir. ATƏT PA heyətinə Elona Hoksa-Gjebrea rəhbərlik etmişdir. AŞPA nümayəndə heyətinə Frank Şvabe başçılıq etmişdir. Cari BSMM-də iştirak edən qurumların hər biri 2005-ci ildə

Beynəlxalq Seçki Müşahidəsi Prinsipləri Bəyannaməsini rəhbər sənəd kimi qəbul etmişdir.² DTİHB tərəfindən yerləşdirilmiş 271 uzunmüddətli və qısamüddətli müşahidəçi, ATƏT PA-dan 57 nəfərlik nümayəndə heyəti və AŞPA-dan 28 nəfərlik nümayəndə olmaqla ümumilikdə 26 ölkədən 356 müşahidəçi cəlb olunmuşdur ki, onların 36 faizi qadınlar idi.³ BSMM 128 seçki məntəqəsində açılış prosedurlarını, 1,296 seçki məntəqəsində səsverməni və ölkə üzrə 119 seçki məntəqəsində səslərin sayılmasını müşahidə etmişdir. BSMM 99 Dairə Seçki Komissiyasının (DSK) 117 məntəqəsində səslərin protokollaşdırılması prosesinin müşahidəsini aparmışdır. DTİHB SMM seçkidən sonrakı prosesləri izləmək üçün fevralın 22-dək Azərbaycanda qalmışdır.

DTİHB SMM seçki prosesinin ATƏT qarşısında götürülən və digər beynəlxalq öhdəliklərə və demokratik seçkilər üzrə standartlara, habelə milli qanunvericiliyə uyğunluğunu qiymətləndirmişdir. Hazırkı yekun hesabat 10 fevral 2020-ci il tarixində Bakıda keçirilmiş mətbuat konfransında açıqlanan İlk Müşahidələr və Nəticələr Bəyanatından sonra dərc olunan sənəddir.⁴

DTİHB SMM seçkilərin müşahidəsini aparmaq üçün dəvətə görə Azərbaycan Respublikası Hökumətinə, eləcə də Mərkəzi Seçki Komissiyasına (MSK) və Xarici İşlər Nazirliyinə əməkdaşlıq və köməklik üçün təşəkkürünü ifadə edir. Eyni zamanda digər milli və yerli dövlət qurumlarının nümayəndələrinə, məhkəmə orqanlarına, siyasi partiyalara, vətəndaş cəmiyyətinə, KİV-lərə, beynəlxalq ictimaiyyətə və böyük sayda həmsöhbətlərə göstərilən əməkdaşlıq və paylaşıqları fikirlər üçün təşəkkürlərini bildirir.

III. ÜMUMİ MƏLUMAT VƏ SİYASİ KONTEKST

Azərbaycanda icra hakimiyyəti parlamentə nisbətən geniş səlahiyyətlərə sahib olduğu bir prezident sistemi mövcuddur. Prezident, hökumətə rəhbərlik edir və hökumət üzvlərini təyin edir, mərkəzi və regional səviyyədə icra hakimiyyəti orqanlarını, habelə ölkənin vitse-prezidentlərini təyin edir. Həmçinin Prezident, hər biri formal olaraq parlament tərəfindən təyin olunan Konstitusiyaya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, İqtisad Məhkəməsi və digər məhkəmələrin hakimlərinin, o cümlədən Baş Prokurorun namizədliklərini irəli sürür.

5 dekabr 2019-cu il tarixində parlamentin buraxılması barədə müraciətindən sonra və Konstitusiyaya Məhkəməsinin razılığı ilə Prezident İlham Əliyev parlamenti buraxmış və 9 fevral 2020-ci il tarixinə növbədənəkar parlament seçkilərini təyin etmişdir.⁵ Prezidentə ünvanlandığı müraciətində parlament, növbədənəkar parlament seçkilərinin keçirilməsinin səbəbi kimi prezidentin müəyyən etdiyi iqtisadi, məhkəmə və sosial islahatlar tempi ilə qanunvericilik prosesinin uyğunlaşdırılması zərurətini göstərmişdi. Seçkilər tərkibi buraxılmış parlamentdə 65 yer çoxluğuna sahib olan Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) dominant olduğu bir siyasi mühit çərçivəsində baş tutmuşdur. Formal olaraq parlament müxalifətini təşkil edən, lakin YAP-ı dəstəkləyən partiyalar parlamentdə 12 yer tutur, 38 yer isə adətən hakim partiya ilə eyni şəkildə səs verən müstəqil namizəd kimi seçilmiş üzvlərin payına düşürdü.⁶

² [2005-ci il tarixli Beynəlxalq Seçki Müşahidəsi Prinsiplərinə dair Bəyanata](#) baxın.

³ DTİHB SMM-in əsas heyətinin 58 faizi və DTİHB SMM UMM-in 46 faizi qadınlardır.

⁴ [DTİHB-nin Azərbaycanda seçkilərlə bağlı əvvəlki hesabatlarına](#) baxın.

⁵ Növbəti Parlament seçkiləri 1 noyabr 2020-ci il tarixində keçirilməli idi.

⁶ Parlament [stenoqramlarına](#) baxın. Digər parlament partiyaları: Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası (VHP - iki deputat), Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyası, Vətəndaş Birliyi Partiyası, Demokratik Maarifçilik Partiyası, Böyük Quruluş Partiyası, Ana Vətən Partiyası, Milli Dirçəliş Partiyası, Demokratik İslahatlar Partiyası, Sosial Rifah Partiyası, Vahid Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası və Birlik Partiyası - hər birindən bir deputatla. Parlamentin buraxılmasından əvvəl 10 yer boş idi.

Hökumət bu seçkilərin siyasi səhnəyə yeni insanların çıxması üçün şans olacağını qeyd etdiyi halda, DTİHB SMM-in bir neçə həmsöhbəti sözügedən seçkilərin yalnız hakim elitalar arasında mandatların yenidən bölüşdürülməsinə səbəb olacağını bildirmişdirlər.⁷ Bu seçkilərdə toplam 19 partiya rəqabət aparmışdır ki, onlardan 12-si tərkibi buraxılan parlamentdə təmsil olunanlar idi; Əvvəlki parlament üzvlərindən 82 (71 faiz) nəfəri seçkilərə yenidən qatılmış və onların 81-i yenidən seçilmişdir.

Azərbaycanda əsas hüquq və azadlıqların qorunması ilə bağlı vəziyyət ciddi narahatlıq doğurur.⁸ Son icazəli siyasi etiraz aksiyası 2019-cu ilin yanvar ayında Bakıda keçirilmişdir.⁹ 19 oktyabr 2019-cu ildə Bakıda müxalifətin icazəsiz keçirdiyi mitinq hakimiyyət tərəfindən güc istifadə edilməklə dağıdılmış, bir çox siyasi fəal və müxalifət lideri həbs olunmuşdur. Bəzi müxalifət partiyaları, xüsusən mətbuata çıxışı və təşviqat zamanı sərbəst toplaşmaq azadlığını məhdudlaşdıran mühit səbəbindən bu seçkiləri boykot etmək qərarı vermişdirlər. Bir neçə potensial namizəd, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) müvafiq qərarlarına baxmayaraq, üzərindən məhkumluq götürülmədiyi üçün seçkilərdə iştirak edə bilmədi.¹⁰

Qadın və kişi arasında hüquq bərabərliyi Konstitusiyada təsbit edilmişdir. Qadınların siyasi həyatda iştirakını təşviq etmək üçün xüsusi qanuni mexanizmlər mövcud deyil. Son parlamentdə 125 yerdən 20-sini qadınlar qazanmış, 15 dövlət komitəsinin yalnız 2-sinin sədri qadınlardır, lakin nazir vəzifəsi tutan qadın yoxdur. Yeni parlamentə iyirmi bir qadın seçilmişdir. Bir neçə istisna olmaqla, qadınlar ictimai həyatda az təmsil olunurlar.

Hökumətin verdiyi məlumata əsasən böyük sayda əhalinin məcburi köçkün vəziyyətinə düşməsinə səbəb olan Ermənistanla davam edən münaqişə nəticəsində, hökumətin tam və ya qismən nəzarəti altında olmayan ərazilərdə yerləşən 10 dairədə (125 dairədən) seçkilər təşkil olunmamışdır. Köçkünlərin öz səsvermə hüququndan istifadə etməsi üçün MSK əhəmiyyətli tədbirlər görmüşdür.

IV. SEÇKİ SİSTEMİ VƏ HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ

125 üzvdən ibarət Parlament 125 birmandatlı dairələrdən sadə səs çoxluğu ilə beş illik müddətə seçilir.

Beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş qabaqcıl təcrübədən irəli gələrək Seçki Məcəlləsi hər dairədə qeydiyyata alınmış seçici sayının beş faizdən çox və müstəsna hallarda bir dairə üzrə orta seçicilərin sayından 10 faizdən çox olmaması şərtini əks etdirir.¹¹ Bununla belə, seçki dairələrinin yarısından çoxunda göstərilən məhdudiyyətdən kənarlaşma, 29 dairədə isə 15%-lik həddədən də yüksək olduğu

⁷ Son bir neçə il ərzində və son dövrlərdə Prezident Administrasiyasında və Nazirlər Kabinetində uzun illər ərzində çalışmış bir neçə rəhbər şəxslər dəyişdirilmiş və ya fərqli bir vəzifəyə keçirilmişdirlər.

⁸ Beynəlxalq insan hüquqları və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının fikrinə əsasən, Azərbaycanda çox sayda siyasi məhbus var. Məsələn, BMT-nin İnsan Haqları Şurasının hesabatına baxın [Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders on his mission to Azerbaijan \(20 February 2017\)](#). Həmçinin, Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin 2019-cu il [hesabatı](#) və 18 dekabr 2019-cu il tarixli AŞPA-nın "[Azərbaycanda siyasi məhbuslara dair vəziyyət](#)" hesabatı və 30 yanvar 2020-ci tarixində eyni mövzuda [2322 sayılı Qətnamə](#).

⁹ DTİHB SMM-ə verilən məlumata əsasən, 2019-cu ildə ictimai toplantılar üçün edilmiş, həmçinin Demokratik Qüvvələrin Milli Şurası, Müsavat Partiyası, və "Qadınlara zorakılığa qarşı" yürüşünü təşkil etmək istəyən qadınlar qrupu tərəfindən edilmiş 15 müraciət rədd edilmiş və ya cavabsız qalmışdır. Üç halda Bakıdan 18 km aralıda yerləşən Lökbatan qəsəbəsindəki alternativ məkan təklif olunmuşdur.

¹⁰ Məsələn, [İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı](#) işi, No. 919/15 (AİHM 16 noyabr 2017).

¹¹ Venesiya Komissiyasının [Seçki Məcəllələri üzrə Yaxşı Təcrübələr Məcəlləsinin](#) 1.2.2 iv bəndində qeyd olunur ki, "Yerlər seçki dairələri arasında bərabər paylanmalıdır. Paylanma meyarından ən maksimal kənarlaşma göstəricisi [...] həddən artıq olduğu müstəsna hallar istisna olmaqla 10 faizi aşmalı və heç bir halda 15 faizdən çox olmamalıdır".

müşahidə olunmuşdur. Bir dairə üzrə seçicilərin sayında əhəmiyyətli kənarlaşmalar ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərdə və digər beynəlxalq standartlarda təsbit olunan səsli bərabərliyi prinsipinə ciddi şəkildə təsir edir.¹² Bundan əlavə, MSK tərəfindən hüduqların yenidən nəzərdən keçirilməsi qanunla müəyyən edilmiş müddət ərzində baş tutmamışdır.¹³

MSK bərabər seçki hüququ prinsipinə riayət etmək üçün seçki dairələrinin hüduqlarını vaxtında və qanuna və beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara uyğun olaraq yenidən müəyyənləşdirməlidir. Sözügedən prosesə etimad və şəffaflığı artırmaq üçün o ictimai nəzarətə açıq olmalıdır.

Parlament seçkiləri ilk növbədə Konstitusiya (sonuncu dəfə 2016-cı ildə düzəliş edilmiş) və Seçki Məcəlləsi (sonuncu dəfə 2019-cu ilin fevralında düzəliş edilmiş) ilə tənzimlənir.¹⁴ Konstitusiyanın əsas hüquq və azadlıqları, o cümlədən sərbəst toplaşmaq, ifadə, birləşmək və məlumat əldə etmək azadlıqlarını, habelə siyasi həyatda iştirak etmək hüquqlarını təmin etməsinə baxmayaraq, sözü gedən hüquq və azadlıqlar qanuvericilik və onun tətbiqi nəticəsində ciddi məhdudiyətlərə məruz qalır.¹⁵

Azərbaycan, demokratik seçkilərin keçirilməsi ilə bağlı əsas beynəlxalq və regional sənədlərə, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına (AİHK) qoşulan tərəflərdən biridir.¹⁶ AİHK, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) qərarlarının ölkələr tərəfindən icra olunmasını mütləq şəkildə tələb edir.¹⁷ 2019-cu ilin dekabr ayına olan məlumata görə, Azərbaycan AİHM tərəfindən qəbul edilmiş 225 qərardan 37-ni icra etmişdir. Azad seçki hüququnun pozulmasına dair 23 qərar qəbul olunmuşdur ki, və son seçkilərə qədər AİHM-in müvafiq qərarlarının heç bir hələ də icra olunmamışdır.

Seçki Məcəlləsi təfərrüatlıdır, lakin seçki prosesinin bəzi məqamları, məsələn, seçkilərin KİV-lərdə işıqlandırılması, təkrar seçkilərin keçirilmə prosedurları və müddətləri, namizədlərin qeydiyyatı üçün sənədlərin yoxlanılması qaydaları və təşviqat-təbliğat kampaniyasını maliyyələşdirilməsinə dair məlumatlarının yayımlanması mexanizmi kimi məsələlər qanunla kifayət qədər tənzimlənmişdir. MSK tərəfindən qəbul olunan əlavə qaydalar isə bir çox hallarda əlavə izahatlar vermir.

¹² MSK-nın [məlumat bazasından](#) alınan məlumatlara əsasən, 125 seçki dairəsindən 85-də 5 faizdən yuxarı, bunlardan 51-də 10 faizdən yuxarı kənarlaşma baş verir. 1990-cı ildə qəbul olunan [ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin](#) 7.3 bəndində qeyd olunur ki, üzv dövlətlər “yetkinlik yaşına çatmış vətəndaşların bərabər seçki hüququnu təmin edəcəklər”. Həmçinin, BMT-nin İnsan Haqları Şurasının (BMT İHŞ) [MSHBP-in 25-ci maddəsinin 25 sayılı Ümumi Sərhədlərinin](#) 21-ci bəndində qeyd olunur ki, “bir şəxs - bir səs prinsipi tətbiq olunmalı və hər bir Dövlətin seçki sistemi çərçivəsində bir seçicinin səsi digərin səsini bərabər tutulmalıdır. Seçki sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi və səsli bərabərliyi təmin olunması metodikası səsli bərabərliyi pozmamalı və heç bir qrupa qarşı ayrı-seçkilik tətbiq etməməli və vətəndaşların öz nümayəndəsini azad şəkildə seçmək üçün hüququnu əsassız şəkildə istisna etməməli və ya məhdudlaşdırmamalıdır”.

¹³ Seçki Məcəlləsi dairə hüduqlarının hər beş ildən bir nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Hüduqların yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı MSK-nın internet sahifəsində yerləşdirilmiş ən son 2014-cü ilin oktyabrında qəbul olunan qərardır.

¹⁴ Digər müvafiq qanunlara “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında”, “Radio və televiziya yayımı haqqında”, “Siyasi partiyalar haqqında”, “Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında”, “Dövlət qeydiyyatı haqqında” və “Hüquqi şəxslərin dövlət reyestri haqqında”, “İnformasiya əldə etmək haqqında” qanun, Cinayət, İnzibati Prosessual və Mülki Prosessual Məcəllənin, habelə MSK qaydalarının müvafiq müddəaları daxildir.

¹⁵ BMT İnsan Haqları Şurasının ["Azərbaycan üzrə dördüncü dövrü hesabatı dair yekun müşahidələr"](#) (16 noyabr 2016), CCPR/C/AZE/CO/4, 36, 38, 40 və 42-ci bəndlərə baxın.

¹⁶ Həmçinin, 1966-cı il Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında 1979-cu il konvensiyası, 1965-ci ildə İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında beynəlxalq konvensiya, 2003-cü il korruptsiyaya qarşı konvensiya, Əlillərin hüquqları haqqında 2006-cı il konvensiyası və Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv ölkələrdə demokratik seçkilər, seçki hüquqları və azadlıqları standartları haqqında 2002-ci il konvensiyası. Azərbaycan həmçinin Avropa Şurasının Venesiya Komissiyasının və Korruptsiyaya Qarşı Mübarizə üzrə Dövlətlər Qrupunun (GRECO) üzvüdür.

¹⁷ AİHM-nin qərarlarının icrası üzrə şöbənin Azərbaycan üzrə [faktlar siyasına](#) baxın.

Şikayətlərin araşdırılmasının vaxtının uzadılması, MSK tərəfindən vaxtında sənədlərin qəbul edilməsi və aşağı səviyyəli seçki komissiyalarına müvafiq təlimlərin keçirilməsi kimi DTİHB-nin əvvəllər verdiyi tövsiyələrin bir qismi tətbiq olunmuşdur. Bununla birlikdə, sərbəst toplaşma və ifadə azadlığı, seçki administrasiyasının müstəqilliyi və qərəzsizliyi, müstəqil media mühitinin inkişafı, böhtanın dekriminalaşdırılması və səsvermə günü ilə bağlı prioritet tövsiyələrin heç biri hələ də qəbul olunmamışdır.

Demokratik seçkilər keçirmək, fundamental hüquq və azadlıqlara zəmanət vermək, boşluqları aradan qaldırmaq və DTİHB və Venesiya Komissiyasının əvvəlki tövsiyələri, habelə AİHM qərarlarını icra etmək vasitəsilə müxtəlif tərəflərin iştirakı və məsləhətləşmələr yolu ilə seçkilərin beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara uyğunlaşdırmaq üçün seçkilərin hüquqi bazası növbəti seçkilərdən əvvəl ciddi şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməlidir.

V. SEÇKİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ

Seçkiləri, Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK), 125 Dairə Seçki Komissiyaları (DSK) və 5,573 Məntəqə Seçki Komissiyaları (MnSK) idarə edir ki, onlar da, müvafiq olaraq 18, 9 və 6 komissiya üzvündən ibarətdir. Bütün seçki komissiyaları beş illik müddətə təyin edilmiş və hazırkı tərkibi 2016-cı ildə təsdiqlənmiş daimi orqanlardır. MSK üzvləri parlament tərəfindən, DSK-lar MSK tərəfindən, MnSK-lar isə müvafiq DSK-lar tərəfindən seçilir.

Qadınlar seçkilərin idarə edilməsi prosesinin bütün mərhələlərində kifayət qədər təmsil olunmur. MSK-nın 17 üzvündən üçü, o cümlədən iki MSK katibindən biri qadındır.¹⁸ MSK-nın məlumatına əsasən, DSK və MnSK üzvlərin müvafiq olaraq 17 və 37 faizi qadınlardır ki, onlar müvafiq olaraq DSK-lara arasında 2 və MnSK-lar arasında isə komissiyaların 25 faizinə rəhbərlik edirlər.¹⁹

Seçki komissiyalarının sədri və üzvü kimi qadınların sayının artırılması üçün tədbirlər və mexanizmlər nəzərdən keçirilməlidir.

Qanuna əsasən, bütün seçki komissiyalarının tərkibi siyasi qüvvələrin parlamentdəki təmsilçiliyini əks etdirir: parlament çoxluğu, parlament azlığı (parlamentdə təmsil olunan digər siyasi partiyalar kimi müəyyənləşdirilmiş) və müstəqil olan namizədlər üçün üç bərabər kvota ayrılmışdır. Parlament üzvlərinin səsvermə statistikasına əsasən parlamentdəki komissiya üzvlərinin namizədliyini irəli sürən üç qrup arasında həqiqi siyasi fərqi olmaması AİHM-in qərarlarında da qeyd olunduğu kimi həqiqətən qərəzsiz və müstəqil seçki izibatçılığını təmin etməyə imkan vermir.²⁰ Bundan əlavə, qanunvericiliyin tələbinə əsasən bütün komissiyaların sədrləri parlament çoxluğunun namizədləridir ki, bu da onların komissiyalarda üstünlüyünü daha da artırmış olur.

Qeydə alınmış namizədlər müvafiq DSK və daha aşağı seçki komissiyalarına məşvərətçi səs hüquqlu üzvlər təyin edə bilər. 60-dan çox seçki dairəsində namizədi qeydə alınan partiyalar, MSK da daxil olmaqla, hər bir komissiyaya məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin edə bilərlər.²¹ Son seçkilər üçün yalnız

¹⁸ Müşahidə dövründə MSK-da 1 yer boş qalmışdır.

¹⁹ ATƏT Nazirlər Şurasının [7/09 sayılı Qərarında](#) iştirakçı dövlətləri “Qadın və kişilərin siyasi və ictimai həyatda və xüsusilə qərar qəbul edilməsində daha balanslı iştirakını təmin edəcək mümkün qanunvericilik tədbirlərini nəzərdən keçirməyə” çağırır.

²⁰ Məsələn, [Qəhrəmanlı və digərləri Azərbaycana qarşı](#), əzizə 36503/11 (AİHM, 8 oktyabr 2015) bənd 78.

²¹ Partiyalar və namizədliyi özü tərəfindən irəli sürülmüş şəxslər DSK və MnSK-lara məşvərətçi səs hüquqlu olan 7,206 üzv təyin ediblər. bu üzvlərin iclaslarda iştirak etmək və fikir bildirmək hüququ var və beləliklə də namizədlik irəli sürən partiyalara və namizədlərə seçki ilə bağlı məlumatları birbaşa əldə etmək imkanı yaradır.

YAP-ın bütün səviyyələrdə seçki komissiyalarında məşvərətçi səs hüququ olan üzvləri var. DTİHB SMM ilə həmsöhbət olan namizədlərin əksəriyyəti seçki administrasiyasının səmərəliliyini etiraf etsə də, bəziləri xüsusən də aşağı seçki komissiyalarının müstəqil və qərəzsiz olmadığını qeyd etdilər ki, bu da cəmiyyətdə prosesin dürüstlüyünə inamı aşağı salır.

Seçki komissiyalarının qərəzsizliyini və cəmiyyət arasında onların işinə inamı artırmaq məqsədi ilə bütün səviyyələrdə seçki komissiyalarının tərkibinə yenidən baxılması üçün Seçki Məcəlləsinə dəyişiklik edilməlidir.

MSK, Ermənistanla davam edən münaqişənin təsirinə məruz qalan ərazilərdən olan məcburi köçkünlərin səsvermə hüquqlarının həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün müvafiq tədbirlər görmüşdür. Səsvermə, 125 seçki dairəsindən 7-də təməmlə və 3-də qismən baş tutmamışdır. Həmin seçki dairələrindəki seçki məntəqələri 1993-cü ildən bəri məcburi köçkünlərin ölkə daxilindəki məskunlaşdığı seçki məntəqələrinə köçürülmüşdü: hazırki seçkilər üçün 523 seçki məntəqəsi olan 14 DSK məcburi köçkünlərə xidmət göstərəcək. Bundan əlavə, səsvermə gününə beş gün qalmış hərbi hissələrdə, həbsxanalarda və təcridxanalarda 131 seçki məntəqəsi yaradılmışdır.²²

Çox məhdud istisnalar olmaqla, hərbi qulluqçuların bir qayda olaraq adi seçki məntəqələrində səs verməsini təmin etmək üçün müvafiq addımlar atılmalıdır.

Seçkilərə hazırlıq müddətinin qısa olmasına baxmayaraq, seçkilərin ümumiyyətlə bütün səviyyələrdə idarə edilməsi təminat baxımından yaxşı səviyyədə idi və komissiyalar qanunvericiliklə tələb olunan müddətlərə riayət etməkdə hazırlıqlı olduqlarını nümayiş etdirmişdirlər. MSK, DTİHB SMM-in vaxtında dəvət olunduğu və gündəliyi əvvəlcədən təqdim olunan, habelə akkreditə olunmuş müşahidəçilər və media üçün müntəzəm olaraq açıq iclaslar keçirmişdir. İclaslarda geniş sayda media nümayəndələri, beynəlxalq müşahidəçilər və YAP nümayəndəsi iştirak etmişdirlər. DTİHB SMM-in müşahidə etdiyi iclaslarda əksər komissiya üzvləri müvafiq mövzularda üst-üstə düşən fikirlərlə yekunlaşan müzakirələr aparmışdılar. Qərarlar, ümumən yekdilliklə qəbul edilmişdirlər. 2010 və 2015-ci illərdə qəbul olunan müvafiq təlimat və qaydalara əsasən, MSK, bu seçkilər üçün 8 təlimat və qayda və 90 qərar qəbul etmiş və onları qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətdə dərc etmişdir. Bundan əlavə, komissiyanın fəaliyyətinə dair məlumatlar MSK-nın internet sahifəsində müntəzəm qaydada yenilənmişdir. Buna baxmayaraq, MSK-nın məlumatların yayılmasına dair yanaşması heç də hər zaman ardıcıl və istifadəçilər üçün əlverişli deyil ki, bu da seçki prosesinin şəffaflığını məhdudlaşdırmışdır.²³

Seçki prosesinin, o cümlədən seçicilərin, namizədlərin və müşahidəçilərin qeydiyyatı ilə bağlı şəffaflığın daha da artırılması üçün MSK seçicilərə dair müvafiq məcmu və bölünmüş məlumatlarını internet sahifəsində vaxtında yerləşdirə bilər. MSK, əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlarla məsləhətləşərək, məlumatları ayrı-ayrı əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatan formatlarda yayımlamalıdır.

²² Venesiya Komissiyasının 2002-ci il Seçki Məsələləri üzrə Yaxşı Təcrübə Məcəlləsinin I.3.2.xi bölməsində deyilir ki, "hərbiçilər mümkün olduqda yaşayış yerlərində səs verməlidirlər. Əks təqdirdə, onların xidmət göstərdiyi yerə ən yaxın seçki məntəqəsində səs verməsi üçün qeydiyyatdan keçmələri tövsiyə olunur".

²³ Namizədlər haqqında daha ətraflı məlumatların dərc olunması ictimaiyyətin məlumatlandırılması və şəffaflığın artırılması üçün imkan yaratmış, lakin həmin məlumatların yenilənmiş sürəti ictimaiyyətə açıqlanmamışdır. Seçicilərin qeydiyyatı üzrə nəticələrdə yalnız aralıq və yekun rəqəmlər öz əksini tapıb, lakin rəqəmlərdə ciddi dəyişikliklər üçün heç bir izahat verilməmişdir. Bundan əlavə, akkreditə olunmuş qurumlar haqqında keyfiyyət və kəmiyyət məlumatları da MSK-nın internet sahifəsində yerləşdirilməmişdir. Bu məlumat, DTİHB SMM-ə müraciət əsasında təqdim olunmuşdur. Məcmu seçki nəticələrində seçilən namizədlərin partiyaya mənsubiyyəti göstərilməmişdir.

Seçki Məcəlləsi bütün komissiyaların iclaslarının akkreditə olunmuş müşahidəçilər üçün açıq olmasını və qərarların ictimai nəzarət altında qəbul edilməsini tələb edir. DTİHB SMM-in müşahidə apardığı DSK-lar qərarlarını elan lövhələrində dərc etmiş və onların fəaliyyətinə dair bəzi ümumi məlumatlar MSK-nın internet sahifəsində yerləşdirilmişdir. Əksər DSK-lar sessiyalarını növbədənənar keçirir və bu hal digər problemlərlə bərabər qərar qəbul edilməsinin ardıcıl müşahidəsini həyata keçirmək üçün imkan verməmişdir.²⁴ MSK və DSK iclaslarının protokolları dərc olunmamışdır; bu qanunla tələb olunmasa da, proseslərin şəffaflığını azaltmış olur.²⁵

Şəffaflığı və hesabatlılığı artırmaq üçün seçki komissiyaları bütün əsas prosesləri açıq şəkildə aparılmalı və müşahidəçilərin qərar qəbul etmə prosesinə effektiv çıxışını təmin etməlidirlər. Seçki Məcəlləsinə bütün qərarların və MSK və DSK iclaslarının protokollarının vaxtında onlayn yayımlanmasını tələb etmək üçün dəyişiklik edilməlidir.

MSK, seçki komissiyaları üçün təlimat və videolar hazırlamış və DSK və MnSK üzvləri üçün kaskad təlimlər təşkil etmişdir. MSK həmçinin DSK-lara və apellyasiya məhkəməsinin hakimləri üçün seçki mübahisələrinin həlli ilə bağlı təlimlər keçmiş, habelə həbsxanalar və hərbi hissələrdə seçkilərin təşkilinə məsuliyyət daşıyan polis və müəssisə əməkdaşlarını da təlimə cəlb etmişdir. DTİHB SMM-in müşahidələri göstərir ki, MSK tərəfindən DSK-lar və səlahiyyətli dövlət qulluqçuları üçün təşkil olunan təlimlər məlumatla zəngin, tətbiq yönümlü, interaktiv və kütləvi keçmiş, lakin MnSK-lar üçün təlimlər isə ixtiyari və bəzən az sayda iştirakçı ilə təşkil olunmuşdur. Ümumiyyətlə, müşahidəsi aparılan MnSK-lar üçün keçirilən təlimlərdə mövzu ardıcılığı təmin edilməmiş və təlimlərin yalnız bir qismi interaktiv keçmişdir.²⁶

MSK, seçicilər üçün məlumat kampaniyası çərçivəsində posterlər, habelə seçkilərdən əvvəl ictimai və dövlət kanallarında yerləşdirilən video çarxlar hazırlamışdır.

Hökumət, əlilliyi olan seçicilərə səs vermək şəraitinin təmin oluması işinə sadıq qalır. BSMM müşahidə apardığı seçki məntəqələrində görmə qabiliyyəti zəif olan seçicilər üçün Brayl əlifbalı dəstin olduğunu qeyd etmişdir. MSK DTİHB SMM-ə hərəkət məhdudiyətli seçicilərin qeydiyyatda olduğu MnSK-ların girişinə rampalar quraşdırılmasına dair məlumat vermişdir.

Əvvəlki seçkilərdə olduğu kimi və prosesin şəffaflığını artırmaq məqsədi ilə ölkə üzrə əvvəlcədən seçilmiş 119 DSK-nın ərazisində yerləşən seçki məntəqələrində 1000 ədəd veb kamera quraşdırılmışdır. Fevralın 6-da MSK kameraların quraşdırıldığı seçki məntəqələrinin siyahısını dərc etmişdir Səsvermə və səsələrin sayılması prosesi o seçki məntəqələrindən canlı yayımlanmışdır.²⁷ MSK, DTİHB SMM-ə səsvermə kabinetlərinin kameraların görüntüsü xaricində olduğunu bildirmişdir. Bununla yanaşı, BSMM-in müşahidəsinə əsasən kameranın quraşdırıldığı 67 seçki məntəqəsində (müşahidə olunan MnSK-ların 5 faizi) onların yerləşməsi səsvermənin məxfiliyini poza bilmə gümanı yarada bilər.

²⁴ DTİHB SMM-ə DSK-nın əksər iclasları barədə məlumat verilməmiş və buna görə də onları müntəzəm olaraq müşahidəsi mümkün olmamışdır.

²⁵ BMTİHŞ-nın MSHBP-un 2011-ci qəbul olunmuş [34 sayılı Ümumi Sərhinin](#) 19-cu maddəsində qeyd olunur ki, "İnformasiya əldə etmək hüququnu həyata keçirmək üçün iştirakçı dövlətlər hökumət tərəfindən ictimai maraq kəsb edən məlumatları fəal şəkildə ictimaiyyətə təqdim etməlidirlər. İştirakçı dövlətlər bu cür məlumatların asan, operativ, effektiv və praktik əldə edilməsini təmin etmək üçün səy göstərməlidirlər".

²⁶ Məsələn, DTİHB SMM Bakı, Naxçıvan və Sumqayıtda səsvermə nəticələrin hesablanması və yekun protokolunun doldurulması qaydaları ilə bağlı hərtərəfli təlim məşğələləri müşahidə etsə belə, İsmayılı və Qubada müşahidə olunan təlim məşğələləri oxşar mövzularda kifayət qədər məlumat təqdim etməmişdir.

²⁷ Veb kameraların istifadəsini tənzimləyən MSK təlimatında qeyd olunur ki, səsvermə və səsələrin hesablanması əksə etdirən görüntülər şikayətlərin baxılması prosesində dəlil kimi istifadə oluna bilər.

VI. SEÇİCİLƏRİN QEYDİYYATI

Qanuna əsasən, seçki günü, 18 və ya daha yuxarı yaşı olan, məhkəmə qərarı ilə hüquqi qabiliyyətindən məhrum olmayan vətəndaşlar səs verə bilərlər. Əqli və ya psixososial əlilliyi olan şəxslərə səsvermə hüququnun təmin edilməməsi beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara ziddir.²⁸ Azərbaycanda ən azı son beş ildə yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər səsvermə hüququna malikdirlər.²⁹ Seçki günü xaricdə olan seçicilərin parlament seçkilərində səs vermək hüququ yoxdur.

Əqli və ya psixososial əlilliyi əsas götürərək insanların səsvermə hüququnun təmin olunmaması müddəası aradan qaldırılmalıdır.

Seçicilərin qeydiyyatı passiv prosesdir. Seçici siyahıları, seçicilərin vahid ümumxalq reyestrini aparan MSK-ya verilən yerli yaşayış məlumatlarının çıxarışlarına əsaslanır. MəSK-lar hər il mayın 30-dək DSK-lar vasitəsilə MSK-ya yenilənmiş siyahıların təqdim olunmasını təmin edir. Səsvermə gününə ən azı 25 gün qalmış siyahılar bir daha yenilənir. MSK və DSK-ların verdiyi məlumata əsasən, onlar yerli icra hakimiyyətlərinin ayrı-ayrı yerli nümayəndəliklərindən vətəndaşlara aid məlumatların aylıq yeniliklərini əldə etmək təcrübəsini tətbiq edirlər. Bu təcrübə seçicilərə dair məlumatların düzgünlüyünə öz töhfəsini versə də, bu məsələ mövcud MSK qaydalarında kifayət qədər təfəssilatlı yazılmayıb və nəticədə məlumatların yoxlanılması prosesinin şəffaflığını məhdudlaşdırır.

Seçicilərə öz qeydiyyat məlumatlarını yoxlamaq və dəqiqləşdirmək və digər seçicilərə dair məlumatlar üzrə müraciət etmək üçün kifayət qədər imkan yaradılmışdı. Seçici siyahılarının ilkin sürəti 5-15 yanvar tarixləri arasında seçki məntəqələrində, DSK-larda və MSK-nın internet səhifəsində ictimaiyyətə təqdim edilmişdir.

15 yanvar tarixinə qeydə alınmış seçicilərin sayı 5,238,000 nəfər idi ki, onların da 340,689 nəfəri məcburi köçkündür.³⁰ Həmin tarixdən səsvermə gününün sonuna qədər seçicinin məntəqə daxilində səsvermə hüququnun olub-olmamasını və yaşadığını təsdiqlədikdən sonra məntəqə seçki komissiyası əlavə seçici siyahısına əlavə edilə bilər. Nəticədə əsas və əlavə seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin ümumi sayı 2.3 faiz artaraq 5,395,015 nəfərə çatmışdır.³¹ Seçicilərin qeydiyyatı ilə bağlı MSK-nın internet səhifəsində yerləşdirilmiş ətraflı məlumat şəffaflığın artmasına xidmət etmişdir. Bununla belə, bəzi DTİHB SMM-in həmsöhbətləri seçici siyahısındakı rəqəmlərdə bu dərəcədə əhəmiyyətli dəyişikliklərin səbəbləri barədə ictimai məlumatın olmamasından narahatlıqların ifadə etmişdirlər.

²⁸ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarına dair Konvensiyanın (ƏŞHK) 12-ci maddəsi dövlətlər qarşısında “əlilliyi olan şəxslərin həyatın bütün sahələrində digər şəxslərlə bərabər əsasda hüquqi qabiliyyətini” tanımaq və 29-cu maddəsi dövlətləri “əlilliyi olan şəxslərə siyasi hüquqlarını və digərləri ilə bərabər şəraitdə istifadə etmək imkanlarını” təmin etməyi öhdəlik kimi qoyur. ƏŞHK Komitəsinin [2014-cü ildə qəbul olunmuş 12-ci maddəsinə dair 1 nömrəli Ümumi Sərhinin](#) 48-ci bəndində qeyd olunur ki, “bir şəxsin qərar qəbul etmə qabiliyyəti əlilliyi olan şəxsin siyasi, o cümlədən səsvermə və [və ya] seçkidə namizəd olmaq hüquqlarını həyata keçirməsinin əngəllənməsi üçün əsas kimi çıxış edə bilməz” 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 7.3 bəndində qeyd olunur ki, Üzv Dövlətlər “yetkinlik yaşına çatmış bütün vətəndaşların universal seçki hüququnu təmin edəcəklər”. Həmçinin BMT-nin Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları Komitəsi (ƏHŞK) ["Azərbaycanla bağlı yekun müşahidələr" \(12 may 2014\), CRPD/C/AZE/CO/1, maddə 45](#)-ə baxın.

²⁹ Rəsmi statistikaya əsasən, Azərbaycanda 3,500 nəfər vətəndaşlığı olmayan şəxs yaşayır.

³⁰ 30 may 2019-cu il ilə 15 yanvar 2020-ci il tarixləri arasında seçicilərin sayı 25,098 nəfər artmışdır.

³¹ Bu, əsasən hərbi hissələr və həbsxanalardakı 90 minə yaxın seçicinin müvəqqəti seçki məntəqələrinə daxil olması ilə əlaqədardır.

MSK-dan verilən məlumata əsasən, seçki günü əlavə seçici siyahılarına 32147 seçici əlavə edilmişdir.³² Bunların arasında 1079 seçici qeydiyyatdançıxma vərəqələrindən (QÇV) istifadə edərək seçki dairələrində olduqları yerdə səs vermişdirlər.³³ Yanaşmanın əhatəli olmasına baxmayaraq, seçki günü məntəqə seçki komissiyaları tərəfindən inzibati və məhkəmə nəzarəti olmadan seçicilərin qeydiyyatı beynəlxalq yaxşı praktikaya zidd hesab olunur.³⁴

Seçki günü seçicilərin qeydiyyata alınmasının bütövlüyü artırmaq üçün əlavə təminatlar, məsələn, məhkəmə nəzarəti və ya MnSK-lar tərəfindən qeydiyyata alternativlər tətbiq oluna bilər.

MSK-da qeydə alınmış seçicilərin sayı ilə Dövlət Statistika Komitəsinin səsvermə yaşına çatmış vətəndaşların sayı barədə məlumatları arasında uzun illər ərzində müşahidə olunan fərqlər var ki, Dövlət Statistika Komitəsinin rəqəmləri təxminən 2 milyon daha çox seçicinin olduğunu göstərir. BSMM ilə ünsiyyətdə olan bir neçə həmsöhbət, bu fərqi izah edən, ictimaiyyət üçün açıq məlumatların olmamasının seçici qeydiyyatının dəqiqliyinə inamsızlıq yaratdığını bildirir.³⁵ İctimaiyyətə bu məsələyə dair açıqlamanın verilməməsi daxili qanunvericilikdə və beynəlxalq standartlarda təsbit edilmiş şəffaflıq prinsipini də pozmuş olur.

Şəffaflığı artırmaq və seçicilərin qeydiyyatı prosesinin düzgünlüyünə inam yaratmaq üçün müvafiq qurumlar əhali və seçici siyahılarının yoxlanılması ilə bağlı müntəzəm təfərruatlı yeniləmələrin dərc edilməsini nəzərdən keçirməlidir.

VII. NAMİZƏDLƏRİN İRƏLİ SÜRÜLMƏSİ VƏ QEYDİYYATI

Parlamentə üzv olmaq hüququ ikili vətəndaşlıq və ya digər dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olmayan və ağır cinayətə görə daha əvvəl məhkum edilməyən və seçici olmaq hüququna malik şəxslərə verilir. AİHM-nin qərarlarına baxmayaraq, əvvəllər məhkum edilmiş və üzərilərindən məhkumluq götürülməmiş dörd siyasi və vətəndaş cəmiyyəti fəalının namizədliyinin irəli sürülməsindən imtina edilmişdir.³⁶

Namizədlik, şəxsin özü tərəfindən və ya qeydə alınmış siyasi partiya, partiyalar koalisiyası və ya bir qrup seçici tərəfindən irəli sürülə bilər.³⁷ Namizədliyinin irəli sürülməsi üçün hər bir şəxs öz bildirişlərini və onun namizədliyini irəli sürən tərəfin sənədlərini müvafiq DSK-ya təqdim etməlidir.

³² Bir qismi hətta səsvermə günündə qeydiyyata alınmaqla 105 DSK-da 1-1,285 nəfərə qədər seçici MnSK tərəfindən əlavə siyahılara daxil edilmişdir. Dörd DSK-dakı bəzi seçki məntəqələri hər biri 1000-dən çox seçicini qeydə almışdır ki, bu da müvafiq olaraq bu dairələrdə seçici siyahılarına daxil edilmiş bütün seçicilərin 2,59 və 2,17 faizi təşkil etmişdir.

³³ MSK-nın məlumatına əsasən 1,311 və ya çap edilmiş QÇV-lərin 0,87 faizi seçicilərə təqdim edilmişdir.

³⁴ Venesiya Komissiyasının 2002-ci ildə qəbul etdiyi Seçki Məsələləri üzrə Yaxşı Təcrübələr Məcəlləsinin 1.2 (iv) bəndi tövsiyə edir ki, "Qeydiyyatdan keçməyən seçicinin qeydiyyata alınması üçün məhkəmə nəzarəti və ya məhkəmə proseduru ilə təsdiqlənən inzibati prosedur olmalıdır; qeydiyyat, səsvermə günü seçki məntəqəsində həyata keçirilməməlidir".

³⁵ Dövlət Statistika Komitəsinin DTİHB SMM-ə verdiyi məlumata əsasən, 2019-cu ilin dekabr ayına olan səsvermə yaşlı vətəndaşların sayı 7,325,000 olaraq müəyyən edilmişdir. Komitənin məlumatında qeyd olunur ki, bu sayə xaricdə yaşayan Azərbaycan vətəndaşları, Azərbaycanda yaşayan xarici vətəndaşlar, habelə 1989-cu il Sovet İttifaqı siyahıyaalmasına əsasən Dağlıq Qarabağ əhalisi daxildir.

³⁶ Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi, müntəzəm olaraq, "İlqar Məmmədov qrupu" kimi tanınan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) qarşısında səkkiz ərizəçinin məhkumluğunu ləğv etməyə və cinayət törətməsi haqqında qeydləri silməyə çağırışdı; bununla belə, 6 yanvar 2020-ci il tarixinədək qüvvədə olan məlumata əsasən hökumət, [AİHM qərarını icra etməməsini davam etdirmişdir](#).

³⁷ Namizəd, öz namizədliyini yalnız bir dairədən irəli sürə bilər və həmin dairədə səs vermək üçün qeydiyyatdan keçmək öhdəliyi daşımır.

Sənədlər toplusuna namizədliyi irəli sürülmüş şəxsin ən azı 450 seçicinin dəstəyini əks etdirən imza vərəqələri, gəlir və əmlakları haqqında bəyannamələr və təbliğat-təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsinə dair ilk maliyyə hesabatları daxil olunmalıdır. Beynəlxalq qabaqcıl təcrübəyə uyğun şəkildə seçici, namizədin yaşadığı dairədə birdən çox namizədin lehinə imza ata bilər.

Qanunun tələblərinə cavab verən namizədlər sənədlərini 5 dekabr - 10 yanvar tarixləri arasında qeydiyyatda almaq üçün müvafiq DSK-lara təqdim etməlidir ki, DSK beş gün ərzində namizədliyin irəli sürülməsini təsdiqləsin, sonra yeddi gün bəyannamələrin düzgünlüyünü yoxlasın, imzaları yoxlasın və namizədin qeydə alınıb-alınmaması barədə qərar versin. Müraciət edənlərin böyük əksəriyyətinin namizədliyi qeydə alınmışdır.³⁸ Demək olar ki, bütün namizədliyi irəli sürülən şəxslər və onların nümayəndələri onların qeydiyyat məsələləri müzakirə olunduğu DSK iclaslarına dəvət olunmuşdur. Namizədlərin qeydiyyatda alınmasının iki addımlı prosesi yanvarın 17-də başa çatmış və DSK-lar tərəfindən işlənmişdir, MSK-nın işçi qrupu isə yalnız namizədlərin DSK-nın qeydə alınmaması barədə qərarından şikayət etdikdə imzaların yoxlanılmasında iştirak etmişdir.³⁹ BSMM-in həmsöhbətləri namizədlərin qeydiyyatı prosesini ümumilikdə inkluziv olaraq xarakterizə etsələr də, bir neçə namizəd, sənədlərinin işlənməsində gecikdirilməsi səbəbindən, DSK-lar tərəfindən ayrışdırılıq münasibətinin nümayiş etdirildiyini bildirmişdirlər.

Qeydiyyatdan keçmək üçün tələb kimi qoyulan mülkiyyət və gəlir bəyannamələrinin yoxlanılması dəstək imzalarının yoxlamasından daha yüksək prioritet kimi hesab olunmuşdur. Səhvlərin qəsdən buraxılmadığı müəyyən edilirsə qanun onları düzəltmə imkanı verir. DSK-lar və MSK mülkiyyət və gəlir bəyannaməsindəki səhvləri, o cümlədən əmlak və ya gəlir haqqında məlumatların qismən və ya tam təqdim edilməməsini məqsədli kimi şərh etmiş, və namizədlərə səhvləri düzəltməyə imkan verməmişdir. Qeydiyyatda alınmamış 794 şəxsin (namizədliyi irəli sürülən şəxslərin 33 faizi) yalnız 31-i DSK-nın qərarlarından MSK-ya şikayət vermişdir ki, onların da 9-nun hüquqları bərpa olunmuşdur (*bax Şikayət və Müraciətlər*).⁴⁰

MSK və DSK namizədliyin qeydə alınmamasını əsaslandırmaq üçün ağılabatan meyarlar tətbiq etməlidir. Qeydiyyat üçün təqdim olunmuş sənədlərdə çatışmazlıqlar və ya digər texniki səhvlər olduqda komissiyalar namizədlərə səhvləri düzəltmək üçün səmərəli imkan yaratmalıdırlar.

Qanunvericiliyə əsasən namizədliyi qeydə alınmış şəxslər öz namizədliyini səsvermə gününə 10 gün qalmış geri götürə bilərlər. DSK və namizədliyini geri götürən şəxslərin bir qismi səbəb kimi partiyalar arasında razılaşmaları, maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığını, maddi stimulları və yerli səviyyədə dövlət qurumlarının təzyiqini göstərmişdirlər ki, sonuncu hal 1990-cı ildə ATƏT tərəfindən qəbul olunan Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci bəndinə ziddir.⁴¹

³⁸ MSK-nın internet səhifəsinə əsasən sənədlərini təqdim etmiş 2,431 ərizəçinin 2,358-i qəbul olunmuşdur; imza vərəqələrini alan 2,247 nəfərdən 1,744-i digər qeydiyyat sənədləri ilə birlikdə imza vərəqələrini DSK-lara təqdim etmişdirlər.

³⁹ DSK üzvü və ya MSK tərəfindən imzaların yoxlanılması təqdirdə MSK üzvü işçi qrupuna sədrlik etmiş və Daxili İşlər və Ədliyyə Nazirliyinin nümayəndələri ilə birgə imzaların həqiqi yoxlanılmasını həyata keçirmişdirlər. DTİHB SMM-in baş çəkdiyi yalnız bir neçə DSK imzaların mübahisəli olduğu təqdirdə qrafoloqun rəyi üçün müraciət etmişdirlər.

⁴⁰ Namizəd kimi qeydiyyatdan keçə bilməyən 794 nəfərdən 73 nəfəri namizədliyin irəli sürülməsi mərhələsini keçə bilməmiş, 584 nəfəri imza vərəqələrini təqdim etməmiş, 137 nəfəri isə tələb olunan bütün sənədlərin təqdim edildikdən sonra onların namizədlikləri qeydə alınmamışdır.

⁴¹ DTİHB SMM tərəfindən 55, 53, 77, 81, 99 sayılı DSK-larda təzyiq və hədə-qorxu, namizədin həyatına qarşı təhdidlərdən başlayaraq, özünün və ya ailə üzvlərinin işlərini itirməsi kimi hallar müşahidə olunmuşdur. 1990-cı ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci bəndi iştirakçı dövlətlər qarşısında “siyasi və təşviqat işlərinin ədalətli və azad şəraitdə keçirilməsini mümkün etmək üçün qanun və dövləti siyasətinin, o cümlədən partiyalara və namizədlərə öz fikir və platformalarını sərbəst şəkildə təqdim etmək üçün inzibati tədbirlərin, zorakılığın və hədə-qorxuların maneə törətməməsini təmin edilməsi” öhdəliyi qoyur”.

323 (qeydə alınmış 1,637 nəfərin 20 faizi) namizədin öz namizədliyini geri götürməsindən və 3 nəfərin qeydiyyatının ləğvindən sonra, seçkilərdə 1,314 namizəd iştirak etmişdir.⁴² Onlardan 1,057 nəfərin (80 faizi) namizədliyi özü tərəfindən, 246 nəfərin namizədliyi on doqquz siyasi partiya və 11 nəfərin namizədliyi isə seçici təşəbbüs qrupları tərəfindən irəli sürülmüşdür.⁴³ Qeydiyyatata alınmış namizədlərin 21 faizini qadınlar təşkil edir.

Ən çoxu Müsavat (39), növbəti isə YAP (31) üzvü olmaqla, namizədliyi özü tərəfindən irəli sürülmüş şəxslərin təxminən 5 (beş) faizi partiya mənsubiyyətini göstərmişdir. Seçki Məcəlləsində qeyd olunur ki, siyasi partiya mənsubiyyətini bəyan edən namizəd partiya üzvlüyündən çıxarıldığı təqdirdə, təbliğat-təşviqat dövründə partiyanın adından istifadə etmək hüququndan məhrum olur. YAP, namizədliyini müstəqil şəkildə irəli sürən üzvlərinə namizədlikləri geri çəkməyə təklif etmiş, əks halda onların partiya sıralarından uzaqlaşdırılacaqlarını bildirmişdir. Namizədliyin geri götürülməsinə dair 323 müraciətin 250-si YAP tərəfindən edilmişdir.⁴⁴ Bundan əlavə, YAP-ın müraciəti əsasında, DSK- lar bir çox YAP-dan olan namizədin partiya mənsubiyyət məlumatlarını silmiş və MnSK-lara seçki bülletenində namizədliklərini müstəqil irəli sürən namizədlərin partiya mənsubiyyətinin üstündən xətt çəkmək təlimatını vermişdir. DTİHB SMM-ə *Müsavatdan* verilən məlumata əsasən, partiya, bir tərəfdən, müəyyən sayda üzvlərinin namizədliyini partiya adından irəli sürmüş, eyni zamanda da digər üzvlərini müstəqil şəkildə öz namizədliklərini irəli sürməyə sövq etmişdir.

VIII. TƏBLİĞAT-TƏŞVİQAT MÜHİTİ

Rəsmi təbliğat-təşviqat müddəti yanvarın 17-də başlamış və 22 gün davam etmişdir. Bəzi namizədlər DTİHB SMM-ə məlumat vermişdirlər ki, bu müddət, seçicilərlə görüşmək üçün yeganə imkan olduğunu nəzərə alaraq, namizədlərin özlərini seçicilərə təqdim etmək üçün çox qısa olmuşdur.

Namizədlərin çox olmasına baxmayaraq, seçki kampaniyası, siyasi baxımdan nəzarətdə olan bir mühitin nəticəsi, kimi nəzərə çarpan deyildi və hakim partiya ən çox görünən iştirakçı idi. Ümumilikdə, seçki kampaniyası seçicilərə həqiqi seçim imkanı verən rəqabətli təşviqatı mühiti üçün vacib olan siyasi fəallıqdan məhrum idi.

Qeydiyyatata alınmış 55 siyasi partiyadan heç birinə qadın rəhbərlik etmir.⁴⁵ DTİHB SMM müşahidə etmişdir ki, qeydə alınmış namizədlər, partiya nümayəndələri, habelə seçkiqabağı təşviqat mitinqlərinin iştirakçıları arasında qadınlar az təmsil olunurlar.⁴⁶ Müşahidəsi aparılan çox az sayda təşviqat tədbirində qadınların siyasi iştirakına dair fikirlər paylaşılmışdı. KİV-lər də gender bərabərliyi mövzusunda yer ayırmamışdır. DTİHB SMM-in bir çox həmsöhbətləri patriarxal münasibətləri və stereotipləri qadınların siyasi iştirakına əsas maneə kimi təsvir etdilər. Qadın namizədlərin dəstəklənməsi üçün heç bir qanuni tələb yoxdur və dövlət gender bərabərliyi proqramı bu günə qədər hazırlanmamışdır.⁴⁷

⁴² Namizədliyini geri götürənlərin yarısından çoxu dövlət sektorunda çalışan və namizədliyini müstəqil irəli sürən şəxslər idi.

⁴³ Ən çox namizəd YAP (123), sonra Müsavat (23) və Ümid (19) partiyaları irəli sürmüşdür.

⁴⁴ 25 yanvar tarixində YAP-ın icra katibinin müavini [mətbuata](#) rəsmi olaraq bəyan etmişdir ki, partiyanın razılığı olmadan 200-ə yaxın partiya üzvü fərdi qaydada namizədliklərini irəli sürmüş və bununla YAP-ın rəsmi olaraq irəli sürdüyü namizədlərə rəqabət təşkil etmişdirlər.

⁴⁵ BMT-nin Qadınlara qarşı ayrıseçkilik komitəsinin beşinci dövrü hesabatına baxın (CEDAW [Beşinci dövrü hesabatla bağlı Yekun Müşahidələr](#) (12 mart 2015), CEDAW/C/AZE/CO/5, bənd 26-27.

⁴⁶ DTİHB SMM-in müşahidə apardığı 42 tədbirin 8-də qadın namizədləri iştirak edirdi.

⁴⁷ Gender bərabərliyinin təminatı haqqında 2006-cı ildə qəbul olunmuş qanun, gender bərabərliyinin təmin olunması üçün dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanması və icra olunmasını ehtiva edir.

Siyasi partiyalar öz strukturlarında rəhbər vəzifələrdə qadın və kişilərin bərabər iştirakını təşviq etmək və gender məsələlərini öz platformalarına daxil etmək üçün daxili tədbirləri nəzərdən keçirməlidirlər. Hökumət qadın və kişilərin siyasi və ictimai həyatda, xüsusilə də yuxarı və qərar qəbuletmə səviyyələrində daha balanslı iştirakını təmin edən mümkün qanunvericilik tədbirlərini nəzərdən keçirməlidir.

Konstitusiyaya sərbəst toplaşmaq azadlığına zəmanət verir və səlahiyyətli quruma kütləvi toplantı barədə əvvəlcədən bildirişin təqdim edilməsini nəzərdə tutur. Beləliklə, "Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında" qanun açıq havada keçiriləcək tədbirə 5 gün qalmış yerli hakimiyyət orqanlarına bildiriş verilməsini tələb edir. Bununla yanaşı, qanunla ərizəçi və səlahiyyətli quruma vaxt və məkan barədə razılığa gəlmək öhdəliyinin qoyulması əslində rəsmi orqanları xəbərdar etmək deyil, onlardan icazənin alınmasını tələb edir.⁴⁸

Yerli icra qurumlarının tövsiyəsinə əsasən və DSK-lar əməkdaşlıq nəticəsində MSK öz səlahiyyətləri daxilində təşviqat məqsədləri üçün ölkədə 136 qapalı və 136 açıq yer təyin etmişdir. Bir neçə namizəd qapalı yerlərin sayının az olmasından, habelə həmin məkanların çox balaca və xüsusilə əlilliyi olan şəxslər üçün əlverişli olmadığını qeyd etmişdirlər.⁴⁹ Bir neçə DSK-ya və bəzi namizədlərin verdiyi məlumata əsasən bir sıra hallarda təbliğat-təşviqat toplantılarının keçirilməməsinə baxmayaraq, bir çox təyin olunmuş yerlər müəyyən namizədlər tərəfindən rəsmi olaraq bütün təşviqat müddəti üçün sifariş edilmişdir.⁵⁰ DSK-ların təyin olunmuş yerlərdən kənarında, o cümlədən həyətlərdə və parklarda görüşlərin təşkili ilə bağlı qəbul etdiyi yanaşma ardıcıl deyildi.⁵¹

Seçkilərdə iştirak edən və siyasi rəqiblər istənilən vaxt və bərabər şərtlərdə seçicilərlə əlaqə qura və siyasi toplantılar təşkil etmək imkanına malik olmalıdırlar. Bu baxımdan "Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında" qanuna dinc toplantıların keçirilməsi üçün konstitusiyaya ilə təmin edilmiş bildiriş mexanizminə uyğun dəyişiklik edilməlidir. Bundan əlavə, təşviqat-təbliğat kampaniyasının keçirilməsi üçün yerlərin sayı və əlçatanlığı ilə bağlı MSK-nın məhdudlaşdırıcı yanaşması yenidən nəzərdən keçirilməlidir.

DTİHB SMM tərəfindən müşahidə olunan təşviqat tədbirləri zamanı yerli icmaya aid məsələlər və namizədin kimliyi partiya platformalarından və siyasi xəttindən daha çox yer almışdı.⁵² YAP namizədlərinin təbliğat mesajları islahatların davam etdirilməsi və gənclərin ictimai həyata cəlb olunmasının vacibliyinə yönəldilmiş və tədbirlərdə Prezidentin siyasətini dəstəkləmiş, digər namizədlər sistem dəyişikliyi, gənclər üçün daha yaxşı imkanlar və iqtisadiyyatdakı inhisarçılığın azalması üçün müraciət etmişlər. Bəzi müstəqil namizədlər də Prezidentin siyasətini təbliğ edirdilər. Siyasi bloklardan biri öz seçki kampaniyasını seçicilər arasında ümumi laqeydlik probleminin həlli kimi seçkidə iştirakın artırılmasına yönəlmişdir. Bir neçə namizəd təşviqat platformalarını təqdim

⁴⁸ DTİHB-in və Venesiya Komissiyasının 2010-cu ildə qəbul etdiyi [Dinc Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında Təlimatının](#) 4.1-ci bəndi tövsiyə edir ki, "qanunun müddəəsi toplaşma təşkilatçısından icazə üçün yox, niyyət bildirişi verməsini tələb etməlidir".

⁴⁹ DTİHB SMM-in əldə etdiyi məlumata əsasən, bir sıra DSK-larda namizədlər, ərazidə polis olmaları və bunun iştirakçılar arasında narahatlıq yaratması səbəbindən toplantılar üçün nəzərdə tutulan yerlərdən istifadə etməkdən imtina etmişdirlər.

⁵⁰ Bir neçə halda DTİHB SMM müşahidəçiləri planlaşdırılmış tədbiri izləmək üçün təyin olunan yerə baş çəkmişdirlər, lakin həmin tədbirin hazırlanmadığını və keçirilmədiyini aşkar etmişdirlər. Digər hallarda, DSK-lar, planlaşdırılan təşviqat işləri barədə məlumat verərkən DTİHB SMM-ə heç bir tədbirin keçirilməyəcəyi barədə məlumat vermişdirlər.

⁵¹ DTİHB SMM-in müşahidəsinə əsasən DSK-ların bəziləri 200-300 iştirakçının topladığı bildirişsiz görüşlərə icazə vermiş, digər DSK-lar isə iştirakçı sayı bir-neçə insanı keçdikdən sonra bildirişin təqdim olunmasını tələb etmişdir.

⁵² Müşahidəsi aparılan 42 təbliğat-təşviqat tədbirindən 26-sı müstəqil namizədlər, 9-u YAP, 7-si digər namizədlər tərəfindən təşkil edilmişdir.

etmək üçün əlilliyi olan insanların evlərinə baş çəkməyə qərar vermişdir. Seçkiləri boykot etmək qərarına gələn siyasi qüvvələr, yeni parlamentə girəcəklərinə inandıqları namizədlərin adlarını ehtiva edən materiallar yaymışdılar. Yeni parlamentin tərkibi, onların fikrincə, əvvəlcədən gözlənilən bir nəticə idi.

DTİHB SMM-in əldə etdiyi etibarlı məlumatlar və apardığı birbaşa müşahidələr zamanı dövlət qulluqçuları da daxil olmaqla, seçicilərlə görüşlərdə iştirak etmək və ya görüş yerini tərk etməmək kimi edilən təzyiqlər yer almışdır.⁵³ Müsavat və REAL-in (Respublikaçı Alternativ) dəstəklədiyi və müstəqil namizədlərin DTİHB SMM-ə verdiyi məlumatda qeyd olunur ki, təbliğat-təşviqat müddətinin son günlərində onlar polis məntəqələrinə çağırılaraq, səsvermə günü və ondan sonra etiraz aksiyaları təşkil etməməklə bağlı xəbərdarlıq almışdılar.⁵⁴ Seçki kampaniyası yerlərinin ayrılmasında məhdudiyətli yanaşma və siyasi toplantılarda iştirakla bağlı namizədlərə və seçicilərə təzyiqlər göstərilməsi ATƏT öhdəliklərinə və beynəlxalq standartlara ziddir.⁵⁵

Hakimiyyət seçki kampaniyasının hədə-qorxu və təqib qorxusundan azad şəraitdə keçirilməsini təmin etməlidir. Səlahiyyətli qurumlar və siyasi partiyalar namizədləri, dövlət işçilərini, tələbələri və digərlərini təbliğat-təşviqat kampaniyasında iştiraka məcbur etməkdən çəkinməlidirlər.

DTİHB SMM-ə bir çox namizəd tərəfindən verilən məlumata əsasən toplaşmaq üçün imkanların məhdud olması və ənənəvi KİV-lərə çıxışın olmaması nəticəsində namizədlərin əksəriyyəti öz təşviqatını Facebook, Instagram, YouTube, o cümlədən onların ödənişli xidmətləri və digər sosial media platformalarının üzərindən aparmışdılar. Təbliğat-təşviqat qaydalarının pozulması hallarını sənədləşdirmək vasitəsi kimi də daxil olmaqla, şəkil və video materiallardan geniş istifadə olunmuşdur. Sosial mediadakı bəzi xəbərlərin şərh bölmələrində təhqiramiz ifadələr, digər namizədlərə qarşı təşviqat, habelə hökumətyönümlü namizədlərə təşkil olunmuş dəstək halları müşahidə olunmuşdur. Təşviqat kampaniyasının digər alətləri qapı-qapı görüşlər, buklet və posterləri əhatə etmişdir.

IX. TƏBLİĞAT-TƏŞVİQAT KAMPANIYASININ MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ

Seçki Məcəlləsi təbliğat-təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsini ətraflı şəkildə tənzimləyir. Bununla belə, pozuntulara görə effektiv nəzarət və mütənasib sanksiyalar dəqiq müəyyən edilməmişdir, bu da təşviqat maliyyəsinin məhdud şəffaflığı ilə nəticələnmişdir.⁵⁶

⁵³ 8 sayılı seçki dairəsində tələbələr namizəd olan hazırkı millət vəkiliyin keçirdiyi görüşə yığılmasına dair DTİHB SMM-ə etibarlı məlumat daxil olmuşdur. 79 və 92 sayılı seçki dairələrində əksəriyyəti qadın müəllimlər və uşaq bağçalarının işçilərindən ibarət seçicilər, təbliğat-təşviqat görüşünə kəndlərdən avtobusla gətirilmiş və DTİHB SMM müşahidələrinə əsasən, onların bir hissəsinə toplantı yerini tərk etməyə imkan verilməmişdir.

⁵⁴ DTİHB SMM 46, 47, 53, 74, 94 sayılı dairələrdə namizədlərə təzyiqlərin göstərilməsinə dair məlumat almışdır.

⁵⁵ [MSHBP-in 25-ci maddəsinin 25 sayılı Ümumi Şərhinin](#) 19-cu bəndində qeyd olunur ki, “seçkilər ədalətli və sərbəst ... səsvermə hüquqlarının səmərəli həyata keçirilməsini təmin edən qanunlar çərçivəsində keçirilməlidir. Səs vermək hüququ olan şəxslər ... seçicilərin iradəsinin sərbəst ifadə olunmasına maneə yarada biləcək hər hansı bir təsir və məcburiyyət olmadan hökumətə qarşı çıxmaqda azad olmalıdırlar”. Həmçinin ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci bəndinə baxın.

⁵⁶ BMT-nin 2003-cü ildə qəbul etdiyi Korrupsiyaya qarşı Konvensiyasının 7.3 bəndində qeyd olunur ki, dövlət, “seçkilərin dövlət vəzifələrinə namizədlərin və uyğun gələn siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsi prosesində şəffaflığı artırmaq üçün hazırkı Konvensiyanın məqsədlərinə uyğun və yerli qanunvericiliyin təməl prinsiplərinə cavab verən müvafiq qanunverici və inzibati tədbirlər görməlidir.” Həmçinin, 2002-ci ildə qəbul olunmuş MDB Konvensiyasının 12.4 və 12.5 bəndlərinə və “kampaniyanın maliyyələşməsinə dair bu təşkilatın verdiyi bir sıra tövsiyələr tam şəkildə təmin olunmamışdır” rəyini əks etdirən 2017-ci il tarixli [GRECO-nun Azərbaycan üzrə İkinci Uyğunluq Hesabatına ikinci əlavələsinə](#) baxın.

A. MALIYYƏLİŞDİRMƏ MƏNBƏLƏRİ VƏ TƏBLİĞAT-TƏŞVIQATIN XƏRCLƏRİ

Hər bir namizəd kampaniyaya ən çoxu 500,000 manat (təqribən 265,000 Avro) vəsait xərcəyə bilər.⁵⁷ Namizədlərlərin irəli sürən tərəfdən daxil olan potensial ianələrlə bərabər, namizədlər öz təşviqat kampaniyasını öz vəsaitləri, fiziki və hüquqi şəxslərdən daxil olan ianələr vasitəsilə maliyyələşdirə bilər.⁵⁸ Xarici, dövlət, xeyriyyə, o cümlədən anonim ianələr qadağandır. DTİHB SMM-in bir sıra həmsöhbətlərin verdiyi məlumata əsasən, seçki kampaniyalarının dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməməsi namizədlərin bərabər imkanlarla çıxış etməsinə mənfi təsir göstərir. Bundan əlavə, parlamentdə təmsil olunan partiyalar cari fəaliyyətləri üçün dövlət büdcəsindən dəstək alırlar.⁵⁹ Bütün namizədlər, təşviqatla bağlı bütün əməliyyatlar üçün MSK müəyyən etdiyi dövlət bankında xüsusi bank hesabları açmalı idilər.

Siyasi partiyalar namizədlərin dəstəklənməsi üçün öz büdcələrindən 150,000 manata qədər vəsait xərcəyə bilərlər. Alternativ olaraq 60-dan çox dairədə namizədlərin irəli sürən YAP vahid seçki fondu yaratmışdır. Bu halda Seçki Məcəlləsi partiyaya qeydə alınmış namizədlərin hər biri üçün 500,000 manata qədər pul toplamağa və qeydə alınmış hər bir namizəd üçün 500,000 manata qədər vəsait xərcəyəməyə imkan verir. Siyasi partiya vahid fonduna yalnız 500,000 AZN-dək, fiziki və hüquqi şəxslər isə hər biri müvafiq olaraq 3,000 və 50,000 AZN-ə qədər ianə edə bilərlər.

B. AÇIQLAMA VƏ HESABATLAR

Seçki Məcəlləsi namizədlərdən müvafiq DSK-ya gəlir və əmlak bəyannaməsini təqdim etmələrini tələb edir; lakin bu məlumatların ictimaiyyətə açıqlanmasına dair heç bir tələb yoxdur. Bu hal ictimaiyyətin faydalı məlumatlarla təmin olunmaması səbəbindən şəffaflıq prinsipini pozmuş olur.⁶⁰

Namizədlər müvafiq DSK-ya öz təbliğat-təşviqat kampaniyalarının maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar üç dəfə məlumat verməli və həmin hesabatları ictimaiyyət üçün əlçatan məlumat lövhəsində yerləşdirilməlidir.⁶¹ Bir sıra hallarda, DSK-lardan hesabatları aldıqdan sonra beş gün ərzində onları dərc etmək məqsədilə yerli mətbuata göndərmələri tələb olunur. Hesablara xidmət göstərən bank müvafiq DSK-lara, vahid hesab olduqda MSK-ya fərdi namizədlərin hesablarının həftəlik balansını göndərməlidir. Səsvermə gününə 10 gün qalmış başlayaraq həmin balanslar ən azı 3 gündə bir dəfə verilməlidir. DSK-lar iki həftədən bir namizədlərin aldığı və xərcədikləri məbləğlər, habelə fərdi ayrıca namizədlərə və partiyalara müvafiq olaraq 1,250 və 5,000 manatdan çox pul köçürmüş hüquqi şəxslər haqqında məlumatları mətbuata təqdim etməlidirlər. Bir neçə DSK tərəfindən DTİHB SMM-ə verilən məlumatda qeyd olunur ki, bank onlara tələb olunan müvafiq məlumatı təqdim etməmişdir. Səsvermə gününə qədər DTİHB SMM mətbuata təqdim olunan hər hansı maliyyə hesabatı haqqında məlumat haqqında xəbərdar olmamışdır.

⁵⁷ 1 avro təxminən 1,89 manata (Azərbaycan manatı) bərabərdir.

⁵⁸ Fiziki şəxslərdən ən çoxu 3,000 manat, hüquqi şəxslərdən isə 50,000 manat ianə daxil ola bilər.

⁵⁹ 2019-cu ildə siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən təxminən 3 milyon manat ayrılmışdır. Bu məbləğin 10 faizi parlamentdə təmsil olunmayan, lakin son parlament seçkilərində ən azı üç faiz səs toplamış partiyalara mütənasib olaraq paylanmalıdır. Vəsaitin 40 faizi parlamentdə təmsil olunan partiyalar arasında bərabər nisbətdə və qalan 50 faizi seçilmiş millət vəkillərinin sayına görə bölünməlidir.

⁶⁰ DTİHB-in və Venesiya Komissiyasının 2010-cu ildə qəbul etdiyi [Siyasi Partiyaların Tənzimlənməsi üzrə Təlimatının](#) 169-cu maddəsi müəyyən edir ki, "namizədlərdən aktiv və öhdəliklər barədə açıqlama verilməsini tələb etmək də məqsəduyğundur. Bununla belə, açıqlama hesabatlarındakı səhvlər namizədlərdən imtina üçün əsas kimi istifadə edilməməlidir".

⁶¹ Qeydiyyat zamanı ilkin, səsvermə gününə 10 ilə 20 gün qalmış müddətdə aralıq və seçki nəticələrinin dərc edildiyi gündən 10 gündən gec olmayaraq yekun hesabat.

Namizədlərin təqdim etdiyi aralıq hesabatların əksər hissəsi DSK-ların məlumat lövhələrində yerləşdirilmişdir. Bununla belə, ianə və xərclərlə bağlı sahələr ikinci aralıq hesabatın doldurulmasının son tarixinə qədər vəsait toplanmaması səbəbindən boş qalmışdır. YAP-ın vahid hesabı olduğunu nəzərə alaraq, MSK fevralın 3-də partiyanın xərcləri barədə məlumat təqdim etmədən əldə edilmiş ümumi gəlirin məbləğini əks etdirən ikinci vahid hesabatını dərc etmişdir.⁶² YAP eyni məcmu hesabatı bütün müvafiq DSK-lara təqdim etmişdir.

İctimai maraq kəsb edən məlumat əldə etmək hüququnu genişləndirmə üçün bütün namizədlərin ilkin və son maliyyə hesabatlarının MSK-nin internet sahifəsində dərc olunması fikrini nəzərdən keçirmək lazımdır. Şəffaflığı artırmaq və seçicilərin məlumatlı seçimini təmin etmək üçün səsvermə gününə qədər bütün qeydə alınmış namizədlərin gəlir və əmlak bəyannamələrinin dərc edilməsi tələbinə də baxıla bilər.

C. NƏZARƏT VƏ CƏRİMƏLƏR

MSK və DSK-lar hər bir komissiyada yaradılmış nəzarət və audit xidmətləri vasitəsilə təbliğat-təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsinə nəzarət edir. Bununla yanaşı, qanun onlardan nəzarətin səmərəliliyini pozaraq hesabatların pro-aktiv şəkildə yoxlanılmasını tələb etmir. Audit xidməti tərəfindən hesabatların yoxlanılması, mütəxəssislərin cəlb edilməsi və əlavə sənədlər və ya məlumatların tələb olunması yalnız komissiyaların tapşırığı ilə həyata keçirilir.⁶³

Kampaniyanın maliyyələşdirilməsi qaydalarının pozulmasına, o cümlədən hesabatların təqdim edilməməsinə və yayımlanmamasına görə maliyyə cəzaları çəkindirici deyil.⁶⁴ Namizədlər xərcləmə həddini beş faiz aşdığına görə cərimələyə və ya onların qeydiyyatı ləğv oluna bilər.⁶⁵ Avropa Şurasının GRECO qrupu bu pozuntulara görə təsirli, mütənasib və inandırıcı cərimələrin tətbiq edilməsini, xüsusən də qanunvericilikdə qüvvədə olan sanksiyaların genişləndirilməsini daha əvvəllər də tövsiyə etmişdir.⁶⁶ DTİHB SMM-in bir sıra həmsöhbətləri qeyd etmişdirlər ki, potensial ianəçilər qorxu və təqib səbəbindən xüsusən də müxalifətə yardım etməkdən çəkinirlər.

Müvafiq səlahiyyətli qurumlar namizədlərin təbliğat-təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsi haqqında qanunvericiliyə riayət etməsinə effektiv nəzarəti təmin etməli və uyğunsuzluqla bağlı mütənasib və çəkindirici sanksiyalar tətbiq olunmalıdır.

⁶² İkinci aralıq hesabat əsasən YAP-a fərdlərdən 453,300 manat məbləğində ianələrin daxil olub.

⁶³ DTİHB-in və Venesiya Komissiyasının 2010-cu il tarixli Siyasi Partiyaların Tənzimlənməsi haqqında Təlimatın 214-cü maddəsində qeyd olunur ki, "Tənzimləyici orqana partiyaların və namizədlərin təqdim etdiyi maliyyə hesabatlarının uçotunu və auditini aparmaq səlahiyyəti verilməlidir. Bu cür yoxlamaların aparılması prosesi müvafiq qanunvericilikdə təsbit olunmalıdır. ... Qanunvericilik audit üçün hansı tərəflərin hesabatlarının seçildiyini müəyyən edən proses və prosedurları göstərməlidir. İstənilən hallar üzrə keçirilən ayuditlərin tətbiq edilməsində ayrışdırılıqlıdan azad və obyektiv olmalıdır".

⁶⁴ Maliyyə hesabatlarının təqdim edilməməsi və dərc olunmaması üçün cərimələr 1,000 ilə 2,000 manat arasında dəyişir. Fərdi donorlar üçün cərimələr 100 ilə 500 manat arasında dəyişir; vəzifəli şəxslər üçün 1,500 manatdan 2,000 manata, hüquqi şəxslər üçün 5,000 ilə 7,000 manata qədər cərimələrə nəzərdə tutulub.

⁶⁵ Xərc həddini beş faizdən artıq üstələyən namizədin qeydiyyatdan çıxarılması üçün məhkəmə qərarı tələb olunur.

⁶⁶ 2017-ci il tarixli [GRECO-nun Azərbaycan üzrə İkinci Uyğunluq Hesabatına ikinci əlavəsinə](#) və 2010-cu il tarixli GRECO-nun Azərbaycanda Siyasi Partiyaların Maliyyələşdirməsində Şəffaflığa dair Qiymətləndirmə [Hesabatına](#) baxın.

X. KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ

A. KİV-LƏRİN FƏALİYYƏT GÖSTƏRDİYİ MÜHİT

Televiziyanın (TV) hələ də ölkə daxilində ən əlçatan mətbuat vasitəsi olmasına baxmayaraq, DTİHB SMM-in bir çox həmsöhbətləri, kanalların əsasən əyləncə mənbəyi olduğunu, xüsusən də təbliğat-təşviqat dövründə alternativ siyasi məlumat axtarmaq üçün isə sosial media platformalarından istifadə olunduğunu qeyd edir. İctimai yayımçı İTV-ni parlament tərəfindən təyin edilmiş yayım şurası idarə edir, AzTV-nin rəhbərliyini isə birbaşa prezident təyin edir. Qanunda ictimai maliyyələşmə mexanizmi nəzərdə tutulsa da, həm İTV, həm də AzTV dövlət büdcəsindən maliyyələşir ki, bu da onların redaksiya müstəqilliyini pozur.⁶⁷ DTİHB SMM-in bir sıra həmsöhbətləri İTV-nin tənqidi analitik mövzulara toxunmaqdan və hökumətlə fikirləri ilə üst-üstə düşməyən çıxışları ilə tanınan şəxsləri dəvət etməkdən çəkindiyini bildirmişdirlər.

İctimai İTV-nin müstəqilliyi daha da möhkəmləndirilməli və xüsusən də xəbər proqramlarında qərəzsiz redaksiya yanaşmaları təmin edilməlidir. İctimai yayım haqqında qanunda nəzərdə tutulmuş yayım haqqının tətbiqi həyata keçirilməlidir.

Milli Televiziya və Radio Şurasının (MTRŞ) DTİHB SMM-ə verdiyi məlumata əsasən, bir neçə özəl yayımçı maliyyə qeyri-sabitliyi və yığılmış borclar səbəbindən bağlanmışdılar. Özəl yayımçıların sahibkarlıq strukturları qeyri-şəffafdır. Reklam bazarı məhduddur və bir neçə DTİHB SMM həmsöhbətləri, hökumətin təzyiği səbəbindən reklam verənlərin özəl mediaya sponsorluq etməkdən çəkindiklərini qeyd etmişdirlər. Eyni zamanda, ən populyar qəzetlərin tirajı gündə 8000 nüsxədən çox olmamasına baxmayaraq Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu ayda 25 çap mətbu orqanına maliyyə vəsaiti ayırır.⁶⁸ Hökumətin bu və dövlətin digər qurumlarının özəl yayımçılara və çap mətbuatına təsiri onların müstəqilliyini potensial olaraq şübhə altına qoyur.

Mətbuat orqanları hakimiyyətin müdaxiləsi olmadan öz redaksiya siyasətlərini qurmaqda azad olmalıdırlar.

Kütləvi informasiya vasitələrinin mülkiyyətçiləri və maliyyələşdirmə mənbələri barədə məlumatlar ictimaiyyətə açıq olmalıdır.

DTİHB SMM-in bir sıra həmsöhbətlərinin fikrinə əsasən, müstəqil jurnalistlərdən fərqli olaraq dövlətə bağlı mətbuat orqanları məlumat əldə etmək daha üstün mövqeyə malikdirlər.⁶⁹ Həmsöhbətlər

⁶⁷ İctimai yayımçı haqqında qanun vətəndaşların ödəməli olduğu Televiziya lisenziyası haqqı ilə maliyyələşdirilir. Bu qayda bu vaxtda qədər tətbiq olunmamışdır. 2012-ci ildən etibarən Qanun həmçinin dövlət büdcəsi hesabına əlavə gəlir mənbəyinin olmasına icazə verir. Avropa Şurasının 2012-ci ildə qəbul etdiyi [İctimai xidmət göstərən mətbu orqanların idarə olunması](#) üzrə tövsiyəsi bəyan edir ki, dövlətlərin, maliyyələşdirmənin üsulunu və həcmi müəyyən etməkdə bir mənalı məsuliyyət daşımaqlarına baxmayaraq, “maliyyələşdirmənin həcmi müəyyən etmək üçün proses ictimai yayımçının redaksiya siyasətinə təsir etməməlidirlər”.

⁶⁸ Bundan əlavə, fond nümayəndələrinin DTİHB SMM-ə verdiyi məlumata əsasən, 2020-ci ilin yay aylarında Prezident, mətbuat nümayəndələrinə 250-ə yaxın yeni mənzil bağışlayacaq. ATƏT MaüN-nin [20 fevral 2019-cu il bəyanatına](#) baxın.

⁶⁹ ATƏT-in 1991-ci ildə qəbul etdiyi [Moskva Sənədinin](#) 26-cı bəndi iştirakçı dövlətlərin üzərinə “məlumata, materiallara və məkanlara çıxışın təmin olunması baxımından müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinə qarşı ayrı-seçkilik etməməyi” öhdəliyini qoyur. Həmçinin, ATƏT-in 1999-cu il [İstanbul Sammitin Bəyannaməsinin](#) 26-cı bəndinə baxın.

daha sonra qeyd etmişdirlər ki, məhkəmə tərəfindən jurnalistin məlumat almaq hüququnun lehinə qərar verdiyi halda belə, tələb olunan məlumatları açıqlamırlar.⁷⁰

Jurnalistlər və bloqqlər qanunsuz həbslərə, tutulmara məruz qalır və mahiyyət baxımından onların peşəkar fəaliyyətinə aid olmayan cinayətlərdə ittiham olunurlar. DTİHB SMM ilə ünsiyyətdə olan həmsöhbətlər bu halları hökuməti tənqid edən şəxslərə qarşı qisas hesab edirlər.⁷¹ ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsi (MAÜN), jurnalistlərin ağır cinayətlərdə ittiham olunmasından, habelə təqib qorxusu olmadan, sərbəst və təhlükəsiz şəkildə məlumat verə bilmək imkanlarının olmamasından narahatlığını müntəzəm olaraq ifadə etmişdir.⁷² Avropa Şurasına əsasən, seçkilər dövründə bir neçə jurnalist hələ də həbsdə qalmaqda idi.⁷³

Söz və mətbuat azadlığı prinsipinin və Konstitusiyada təsbit edilmiş məlumat əldə etmək hüququnun tam qorunmasını təmin etmək üçün KİV-lərin fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi bazaya dəyişiklik edilməlidir. Jurnalistlər öz işlərini təzyiq və hədə-qorxuya məruz qalmadan sərbəst apara bilməlidirlər.

B. QANUNI ÇƏRCİVƏ

Konstitusiya, ifadə azadlığına, məlumat əldə etmək hüququna zəmanət verməsinə və senzuranı qadağan etməsinə baxmayaraq, bu hüquqlar müxtəlif qanunlarla ciddi şəkildə məhdudlaşdırılır.⁷⁴ “Dövlət qeydiyyatı və hüquqi şəxslərin dövlət reyestri” haqqında qanunda kommersiya məqsədli hüquqi şəxslərin mülkiyyət hüququ barədə məlumatları məxfi kimi təsnif edilir. Sosial şəbəkələrdə də daxil olmaqla böhtan və ictimai təhqir cinayət xarakteri daşıyır və üç ilədək, prezidentə qarşı yönəldiyi təqdirdə isə beş ildək azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.⁷⁵

Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, böhtan və təhqirlə bağlı cinayət müddəaları dəymiş zərərlə mütənasib olaraq mülki sanksiyaların lehinə ləğv edilməlidir.

⁷⁰ Məsələn, 2019-cu ildə Turan xəbərlər agentliyi, su sayğaclarının quraşdırılmasına dair Dövlət proqramının və Prezident fərmanının icrası ilə əlaqədar “Azərsu” ASC-nin maliyyə hesabatların çıxış əldə etmək müraciət ünvanlandırmışdır. Şirkət qanunda nəzərdə tutulmuş müddət ərzində məlumatı təqdim etməmişdir. Turan məhkəmə işini udmuşdur. Buna baxmayaraq, Turan-ın verdiyi məlumata əsasən, şirkət məhkəmə qərarını bu günə qədər icra etməmişdir.

⁷¹ Həmçinin, Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin 2019-cu il tarixli [hesabatının](#) 1.1-ci bəndinə baxın.

⁷² ATƏT-in media azadlığı üzrə nümayəndəsinin [22 dekabr 2018](#), [22 fevral 2019](#) və [22 oktyabr 2019-cu](#) il tarixli bəyanatlara baxın.

⁷³ Avropa Şurasının [jurnalistikanın qorunması və jurnalistlərin təhlükəsizliyini təşviq etmək](#) üçün platformasına baxın. Həmçinin, ATƏT MAÜN-nin [21 noyabr 2019-cu](#) il tarixli bəyanatına baxın.

⁷⁴ Bakı Apellyasiya Məhkəməsi və Ali Məhkəmə zorakılığın və dini ekstremizmin təbliğatı, habelə dövlətin konstitusiya quruluşunun zorla dəyişdirilməsinə yönələn hallarda Dövlətə verilən mülahizə sərhədlərini geniş şəkildə əsaslandırır.

⁷⁵ BMT İHŞ-nin 2011-ci il tarixli [MSHBP-nin 34 sayılı Ümumi Şərhinin](#) 47-ci bəndində qeyd olunur ki: “İştirakçı dövlətlər böhtanın dekriminallaşdırılmasını və istənilən halda cinayət təqibinin tətbiqi yalnız ən ağır hallarda və həbslərin heç zaman münasib bir cəza olmamasını nəzərdən keçirməlidirlər”. MSHBP-nin 34 sayılı Ümumi Şərhinin 38-ci bəndinə əsasən, “ifadə formalarının ictimai xadim üçün təhqir hesab edildiyi faktı cəzaların tətbiq edilməsini əsaslandırmaq üçün kifayət deyil, lakin ictimai xadimlər də MSHBP-nin müddəalarından faydalana bilər. Bundan əlavə, bütün ictimai xadimlər, o cümlədən dövlət və hökumət başçıları kimi ən yüksək siyasi səlahiyyətləri həyata keçirən qanuni şəkildə tənqid və siyasi müxalifətə məruz qalırlar. ... [...] qanunlar, tənqidi yönəldiyi fərdin şəxsiyyətini əsas götürərək, daha sət cəza tətbiq edə bilməzlər”. Həmçinin, iştirakçı dövlətləri “defamasiya qanunlarının jurnalistlərin təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərə bilən həddən artıq cəza və ya cərimələr tətbiq etməməsinə və/və ya jurnalistləri səmərəli şəkildə senzura məruz qoymamasını və onların ictimaiyyəti məlumatlandırmaq vəzifələrinə müdaxilə etməməsinə təmin etməyə və, ehtiyac olduğu təqdirdə, bu kimi qanunları yenidən nəzərdən keçirib, dəyişdirməyə” çağıran [ATƏT Nazirlər Komitəsinin 3/18 sayılı Qərarı](#)na baxın.

İnformasiya haqqında Qanun Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinə məhkəmə qərarı olmadan belə məzmununa əsasən veb saytları müvəqqəti olaraq bloklamağa imkan verir. Məlumat haqqında qanunun 13.3-cü maddəsinin əksinə olaraq, bloklanmış veb saytların ictimaiyyətə təqdim olunan vahid siyahısı yoxdur.⁷⁶ Jurnalistlərin və bloqerlərin təqiblərinə görə, hakimiyyəti tənqid edən sosial media platformalarının əksər saytları və səhifələri xaricdən idarə olunur. 2018-ci ildə ATƏT MAÜN-si Azərbaycanda İnternetin bloklanması ilə bağlı ciddi narahatlıqlarını ifadə etmişdir.⁷⁷ Hökumətin mediaya təsiri, siyasi məzmunlu veb saytların qanunsuz bloklanması və jurnalistlərə ardıcıl təzyiğin göstərilməsinin ortaq təsiri ictimai müzakirələrdə plüralizmi ciddi şəkildə məhdudlaşdırır.

Qanunvericilik, qadağan olunmuş materialları siyasi və ictimai maraq kəsb edən digər məlumatlardan aydın şəkildə ayırd etmək və internet səhifələrin qanunsuz bağlanmasına zəmanət vermək üçün onların bloklaşdırılmasına dair dəqiq və təfərrüatlı əsaslar təsbit etməlidir. İnternet səhifələrə girişi məhdudlaşdırmaq səlahiyyəti yalnız məhkəmə orqanlarına verilməlidir. Məhkəmə iclasları və bloklaşdırma ilə bağlı qərarlar və bloklanmış səhifələrin reyestri ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır.

Seçki Məcəlləsi, ictimai yayımçı tərəfindən pulsuz efir vaxtının və rəsmi təşviqat dövründə mətbuatda yerlərin yalnız 60-dan çox seçki dairəsində qeyd alınmış namizədləri olan partiyalar üçün ayrılmasını nəzərdə tutur. Pulsuz efir vaxtının ayrılması rəqiblər arasında bərabər imkanlar təmin etmək üçün nəzərdə tutulsa da, hazırkı yanaşma daha böyük partiyaların xeyrinədir və tərəflərin mediaya çıxışlarında daha da böyük qeyri-bərabərliyin olmasına səbəb olur.

Bu seçkilərdə yalnız YAP pulsuz efir vaxtı və çap mətbuatında pulsuz yer almaq hüququna malik idi. Yanvarın 17-də partiya elan etmişdir ki, pulsuz efir vaxtından istifadə etmək niyyətində deyil. Namizədlərin ödənişli siyasi reklam üçün efir vaxtı almaq imkanı olmasına baxmayaraq, MSK-nın DTİHB SMM-ə verdiyi məlumata əsasən namizədlərə bu imkanı təqdim edən yeganə kanal *İTV-dir*. DTİHB SMM-in bir çox həmsöhbəti, təbliğat-təşviqat zamanı siyasi reklamın həddindən artıq bahalı olması ilə bağlı narahatlıqlarını paylaşmış və bildirişlər ki onlar kampaniyanı sosial media platformalarında aparacaqlar.⁷⁸

Daha bərabər rəqabət imkanı yaratmaq və siyasi partiyaların ictimai mətbuata bərabər çıxışını təmin etmək məqsədi ilə Seçki Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsi və pulsuz efir vaxtı almaq meyarlarının genişləndirilməsi məsələsinə baxıla bilər.

C. TƏBLİĞAT-TƏŞVIQAT KAMPANIYASININ İŞIQLANDIRILMASI VƏ MEDIA MONİTORİNG XİDMƏTİNİN MÜŞAHİDƏLƏRİ

Seçki Məcəlləsi dövlət və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən KİV-lərə “seçki kampaniyası aparmağı” qadağan edir. Qanun kampaniyanın çox geniş hüquqi tərifini və istənilən təşviqat materiallarını yayımlamağı məhdudlaşdıran qaydaları müəyyən edir. Bundan əlavə, "çıxışlar, müsahibələr, mətbuat konfransları, açıq müzakirələr, debatlar, dəyirmi masa müzakirələri" mediada təşviqat metodu kimi göstərilmişdir. Geniş tərif və təbliğat-təşviqat kampaniyası materiallarının yayımlanması ilə kampaniyanın işıqlandırılması arasında dəqiq bir fərqin olmaması ənənəvi medianın təşviqat haqqında məlumat verməkdən imtina etməsinə səbəb olmuşdur.

⁷⁶ DTİHB SMM fəaliyyət göstərdiyi müddətdə siyasi məzmunlu 20-ə yaxın onlayn media orqanına giriş məhdud olaraq qalmaqdadır, məhkəmə isə yalnız bir neçə işlə əlaqədar qərar çıxarıb.

⁷⁷ [ATƏT MAÜN-in bəyanatına](#) baxın (10 avqust 2018).

⁷⁸ İTV-də və radioda siyasi reklamın bir dəqiqəsi müvafiq olaraq 3,900 və 1,500 manata bərabər idi.

MTRŞ yayım mediasına nəzarət edir və yayım lisenziyalarını vermək və geri götürmək səlahiyyətinə malikdir.⁷⁹ MTRŞ-in seçki kampaniyasının mediada işıqlandırılmasına nəzarət etməkdə heç bir rolu yoxdur. MSK-nın himayəsində olan və MSK üzvünün rəhbərlik etdiyi Media Qrupuna kampaniyanın işıqlandırılmasına nəzarət etmək və media ilə əlaqəli məsələlərin həlli tapşırılmışdır.⁸⁰ Kampaniya zamanı media ilə bağlı şikayətlər olmayıb.

Monitorinqi aparılan milli və ya regional yayımçıların heç birində heç bir təşviqat tədbirləri və ya kütləvi yığınaqlar işıqlandırılmamışdır. Bunun əvəzinə, DTİHB SMM tərəfindən monitorinq olunan KİV-lər, o cümlədən sosial media platformalarındakı müvafiq səhifələr, əsas diqqətini MSK-nın fəaliyyətinə yönəltmişdir.⁸¹ Xüsusilə, MSK-nın fəaliyyətinə monitorinq olunan milli televiziya kanallarında 7 - 20 faiz arasında, əksər regional televiziyalarda isə 1 - 6 faiz arasında efir vaxtı ayrılmışdır.

Təbliğat-təşviqat dövründə xəbərlər və gündəlik proqramlarda namizəd olmayan prezidentin və hökumətin fəaliyyəti üstünlük təşkil etmişdir. Monitorinqi aparılmış milli televiziya kanalları 74-83 faizi, regional kanalların isə 23-76 faizi yayımladıqları xəbərlərin əsas hissəsini prezident və hökumətin fəaliyyəti haqqında əsasən müsbət olan məlumatlara həsr etmişdirlər. Bunun tam əksi olaraq monitorinq olunan telekanallar heç bir namizəd və ya siyasi partiyaya barədə xəbərlər yaymamışdır.

İki sahil qəzeti təbliğat-təşviqat dövründə siyasi yayımının 42 faizini müsbət və ya neytral tonda YAP tərəfindən irəli sürülmüş namizədlərə həsr etmişdir. Bənzər hal *Yeni Müsavat* qəzetində də müşahidə olunmuşdur.⁸² Monitorinqi aparılan bütün onlayn mənbələr arasında yalnız *apa.az* xəbərlər saytı namizədlərə ödənişli məzmun yerləşdirmək imkanı vermişdir ki, bunun da 16 faizi YAP tərəfindən ödənilmişdir.

Ümumiyyətlə, ənənəvi media seçicilərə rəqiblər barədə məlumat verə bilməmiş və ictimaiyyət həqiqi siyasi debatdan məhrum olmuşdur. Bu seçicilərin məlumatlı seçim etmək qabiliyyətini azaltmışdır.⁸³ Ödənişli məzmunu çıxmaq şərti ilə onlayn mənbələrdə APA xəbər agentliyi tərəfindən seçki ilə bağlı yayımlanan məlumatlar MSK-nın fəaliyyətinə həsr olunmuşdu. DTİHB SMM YouTube-dakı bəzi media orqanlarının bir sıra namizədlərin təşviqat fəaliyyətlərini geniş şəkildə işıqlandırdığını müşahidə etmişdir.

Seçki Məcəlləsi mediada seçki kampaniyasının qərəzsiz işıqlandırılmasını, eyni zamanda rəqiblər arasında bərabər imkanlar, fikir plüralizmi və jurnalist azadlığı arasındakı tarazlığı qorunmalıdır. Kütləvi informasiya vasitələrinin təşviqat barədə əsassız məhdudiyyətlər olmadan hesabat vermək

⁷⁹ MTRŞ, dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir və altı üzvünün hər biri prezident tərəfindən təyin edilir.

⁸⁰ Mətbuat Qrupu MSK tərəfindən təyin olunur və 4 MSK üzvü və 14 KİV nümayəndəsindən ibarətdir. *Turan* xəbərlər agentliyi formal olaraq qrupa daxil edilmiş, lakin DTİHB SMM-ə verilən məlumata əsasən agentlik özü bundan xəbərsiz olmuş və praktiki olaraq təmsil olunmamışdır.

⁸¹ Yanvarın 11-dən etibarən DTİHB SMM, 11 KİV-in keyfiyyət və kəmiyyət monitorinqini aparmışdır. Aşağıdakı telekanalların prайmtaym vaxtı: *AzTV* (dövlət), *İTV* (ictimai), *ATV*, *Real* və *Xəzər* (özəl kanallar), habelə regional kanallar olan *ARB Kəpəz*, *Dünya TV*, *Naxçıvan TV* və *Qafqazın* bir neçə xəbərlər blokları. *İki Sahil* və *Xalq Qəzetinin* materialları da monitorinq olunmuşdur. DTİHB SMM, apa.az, haqqin.az və turan.az internet səhifələrində seçkilərlə bağlı məlumatların keyfiyyət təhlilini aparmış, və Facebook və Youtube-da seçkilərlə əlaqədar məlumatları izləmişdir.

⁸² *İki Sahil* qəzetinin baş redaktoru YAP-ın siyasi şurasının üzvüdür. Eyni şəkildə, *Yeni Müsavat* qəzetinin baş redaktoru da seçkidə iştirak etmiş və bu qəzetdə ona geniş yer ayrılmışdır.

⁸³ MDB Konvensiyasının 13.2 maddəsində qeyd olunur ki, "kütləvi informasiya və telekommunikasiya vasitələrinin əsas vəzifəsi əhalini seçkilər, namizədlərin irəli sürülməsi (namizədlər siyahısı), onların seçki proqramları (platformaları), seçkiqabağı təbliğat-təşviqat prosesinin gedişatı, seçici fəallığı və seçkilərin nəticələri haqqında məlumatlandırmaqdır".

hüququ və seçicilərin xəbərlərlə bərabər, ədalətli, qərəzsiz və tarazlaşdırılmış şəkildə məlumat almaq hüququnu təmin etmək üçün qanuna dəyişiklik edilməlidir.

XI. ŞİKAYƏT VƏ MÜRACİƏTLƏR

Şikayət və müraciətlər seçicilər, namizədlər, siyasi partiyalar və bloklar, onların nümayəndələri, habelə müşahidəçilər və seçki komissiyaları tərəfindən verilə bilər. Seçki komissiyalarının hərəkəti, hərəkətsizliyi və ya qərarlarından yuxarı seçki komissiyalarına şikayət verilə bilər. MSK-dan verilən şikayətlər apellyasiya məhkəməsinə və daha sonra Ali Məhkəməyə verilə bilər. Seçki müddəti ərzində verilmiş şikayət və müraciətlərə 3 gün ərzində baxılmalıdır, səsvermə gününə 30 gün qalmış müddətdə verilən şikayətlər isə 2 gün ərzində baxılmalıdır. Səsvermə günü və seçkilərin ertəsi günü verilən şikayətlərə dərhal baxılmalıdır.⁸⁴

MSK və DSK-lara daxil olan şikayətlər komissiya üzvlərindən və hüquqi təhsilə malik işçilərdən ibarət daxili ekspert qrupları tərəfindən baxılır. Şikayətin araşdırılmasına təyin olunmuş ekspert araşdırma aparır və iclasda baxılacaq və səs veriləcək qərar layihəsini hazırlayır.

2017-ci ildə qanunvericiliyə edilən dəyişikliklər seçki ilə əlaqədar işlər də daxil olmaqla bütün məhkəmə işlərində nümayəndəliyi yalnız Vəkillər Kollegiyasının üzvü olan hüquqşünaslarla məhdudlaşdırmışdı.⁸⁵ DTİHB SMM-in bir sıra həmsöhbətləri, Vəkillər Kollegiyasında, xüsusən də bölgələrdə vəkillərin çatışmazlığının və son zamanlarda siyasi xarakterli işlərdə iştirak edən vəkillərin Kollegiyadakı üzvlükdən çıxarılmasının məhkəmələrdə seçki hüquqlarının müdafiəsinə xələl gətirə biləcəyini qeyd etmişdirlər.⁸⁶

MSK, namizədlərin qeydiyyatı ilə əlaqədar DSK-ların qərarlarından verilən 38 şikayətə baxmışdır.⁸⁷ Üç halda DSK-nın məhkumluğa əsasən namizədləri qeydə almamasına dair qərarları qüvvədə saxlanılmışdır.⁸⁸ MSK, DSK-ların imza vərəqələri ilə bağlı qərarlarından verilən səkkiz şikayəti təmin etmiş və digər iki halda isə imza vərəqələrində çatışmazlıqların olması ilə əlaqədar DSK qərarlarını qüvvədə saxlamışdır. Digər 12 halda isə MSK, əmlak barədə yanlış və ya tam olmayan bəyanat əsasında qeydiyyatdan imtina edilməsində DSK-ların məhdudlaşdırıcı və formal yanaşmasını dəstəkləmişdir.⁸⁹

Təbliğat-təşviqat kampaniyası qaydalarının pozulması ilə əlaqədar MSK-ya verilən əlavə 18 və DSK-lara verilən 40-dan çox şikayət əsasən səsəlin pulla alınması, kampaniyaya müdaxilə və dövlət

⁸⁴ Araşdırma üçün komissiya tərəfindən əlavə vaxt tələb olunarsa, baxılma müddəti komissiyanın qərarı ilə üç günə qədər uzadıla bilər.

⁸⁵ Mülki Prosesual Məcəlləyə və İnzibati Prosesual Məcəlləyə edilən dəyişikliklərdən əvvəl “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” qanun yalnız cinayət məhkəmələrində və Ali Məhkəmədə dinlənən bütün işlərdə tərəfləri peşakar vəkilin təmsil etməsini məcburi hal kimi qeyd edirdi.

⁸⁶ Həmçinin, Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin 2019-cu il [hesabatının](#) 63-cü bəndinə baxın.

⁸⁷ Namizədlərin qeydiyyatdan çıxarılması üçün MSK-ya daxil olan dörd müraciət də nəzərə alınıb. Bunlardan biri başqa bir dövlət qarşısında öhdəliklərə əsaslanaraq təmin edilməmiş, üçü isə namizədlərin ikili vətəndaşlığı ilə əlaqədar təmin edilmişdir.

⁸⁸ AIHM-in [Rəsul Cəfərov Azərbaycana qarşı](#) və [Rəşad Hüseynov və digərləri Azərbaycana qarşı](#) işlər üzrə verdiyi qərarlarda AIHK 5-ci maddəsi ilə əlaqə 18-ci maddəsinin pozuntusu aşkar olunmuşdur. Azərbaycandan, Məhkəmənin qərəzli hesab etdiyi cəzaların tətbiq edilməsi nəticəsində yaranan mənfi nəticələri aradan qaldırmaq və həmin şəxslərin üzərindən məhkumluğu qaldırmaq tələb olunmuşdur. Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icrasına nəzarət üzrə 2019-cu ilin dekabr ayında [Nazirlər Komitəsinin İnsan Hüquqları üzrə verdiyi qeydlərə](#) baxın.

⁸⁹ DSK qərarlarında şikayətlərin və ya müraciətlərin verilməsi üçün digər əsaslara bunlar daxildir: namizəd tərəfindən qeydiyyat sənədlərinin son tarixini qaçırması, DSK-ların hərəkətsizliyi, ikili vətəndaşlıq və digər dövlətlər qarşısında öhdəliyin olması.

mənbələrindən sui-istifadə halları ilə əlaqədar olmuşdur.⁹⁰ MSK bir neçə namizədə, o cümlədən səslərin pulla alınması və təşviqat-təbliğat hüququndan sui-istifadə hallarına dair beş xəbərdarlıq vermişdir, lakin həmin hallarla ilə əlaqədar qanunun tələb etdiyi inzibati pozuntulara dair protokol tərtib etməmişdir. MSK Seçki Məcəlləsi ilə tənziqlənməyən bütün təşviqat tədbirləri ilə məşğul olmağın qadağan olunduğunu qərara alaraq təşviqatın icazə verilən formalarına münasibətdə məhdudlaşdırıcı yanaşma tətbiq etmişdir.⁹¹

DTİHB SMM, əsasən namizədlərin qeydiyyatı ilə bağlı MSK-dan apellyasiya məhkəmələrinə 23, onlardan sonra Ali Məhkəməyə 18 müraciətin daxil olduğu haqqında məlumat almışdır. 41 müraciətdən heç biri təmin olunmamışdır. Məhkəmə dinləmələrinin əksəriyyətində məsələ mahiyyəti üzrə deyil, daha çox prosedur məsələlərinə və MSK qərarlarını dəstəkləməyə yönəlmişdir.

Şikayətlərə baxılma prosesinin şəffaflığı ümumilikdə təmin olunmuş və müsbət bir hal kimi, MSK öz internet sahifəsində ekspert rəylərini və qərarlarını dərc etmişdir.⁹² Müşahidə olunan MSK və məhkəmə dinləmələrində adətən şikayətçilər iştirak etmişdirlər. Bununla belə, bəzi məhkəmə iclaslarında bir neçə şikayətçi MSK-da şikayətlərin baxılmasına dəvət olunmadıqlarını qeyd etmişdirlər. MSK qərarları heç də hər zaman şikayətdə qaldırılan məsələləri əks etdirmir və ya şikayət olunan məsələyə cavab vermir, və növbəti əlçatan vasitələrin nədən ibarət olduğunu göstərmir, beləliklə də, bu qərarlar ATƏT tərəfindən 1990-cı ildə qəbul olunmuş Kopenhagen Sənədinin 5.11-ci bəndinin tələblərinə cavab vermir.⁹³

Seçki mübahisələrinin ərazi yurisdiksiyası prosessual qanunla müəyyən edilmişdir, lakin DTİHB SMM bəzi məhkəmələr və iddiaçılar arasında müraciətlərin düzgün yurisdiksiyası üzrə təqdim olunması ilə bağlı qarışıqlıq hallarına rast gəlmişdir.⁹⁴

Seçki mübahisələrinin həlli üçün qanuni müddətlər ümumiyyətlə komissiyalar və məhkəmələr tərəfindən gözlənilmişdir. Buna baxmayaraq, ən azı 15 hal üzrə apellyasiya prosesi təbliğat-təşviqat kampaniyası başladıqdan sonra belə davam edirdi.⁹⁵ Namizədlərin qeydiyyatı ilə bağlı mübahisələrin sona çatması və təşviqatın başlanması vaxtlarının üst-üstə düşməsi hüquqların bərpası ilə əlaqədar effektiv həll etmə prinsipini pozmuş olur.⁹⁶

Namizədlərin qeydiyyatı ilə bağlı mübahisələrin zaman çərçivəsi, vaxtında həll və təşviqat üçün bərabər imkanların təmin edilməsini baxımından, yenidən nəzərdən keçirilməlidir Seçki ilə bağlı bütün şikayətlər barədə qərarlar əsaslandırılmalı və hüquqların bərpası üçün mövcud olan digər

⁹⁰ DSK-lar səviyyəsində daxil olan şikayətlərə dair məcmu məlumat yoxdur.

⁹¹ Məsələn, MSK YouTube-da seçkilərdə iştirak edən [namizəd Həsənova](#) məzmunu rəqib üçün əlverişsiz olan videoçarxa görə və [YAP-ın yerli şöbəsinin sədri Heydərova](#) namizədin lehinə təşviqat apardığı üçün xəbərdarlıq etmişdir.

⁹² Qanun şikayətlərin ictimaiyyətə açıqlamasını tələb etmir və MSK şikayətləri dərc etməmişdir.

⁹³ 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 5.11 bəndində qeyd olunur ki, "şəxsə qarşı inzibati qərar tam əsaslandırılmalı və bir qayda olaraq qərarı mübahisələndirmək üçün qanunla təmin olunan mövcud olan vasitələri göstərməlidir".

⁹⁴ Məsələn, namizədliyi Lənkəranda rədd edilmiş Bakıda yaşayan potensial namizəd Qabil Məmmədov müvafiq MSK qərarından Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə şikayət etmişdir. Məhkəmə yurisdiksiyaya görə işin DSK ərazisini əhatə edən məhkəməyə aid olmasını əsas gətirərək işə baxmaqdan imtina etmişdir. Qərar Ali Məhkəmə tərəfindən ləğv edilmiş və iş Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə qaytarılmışdır. Digər bir neçə halda namizədlər şikayətlərini yalnız apellyasiya məhkəmələrinə təqdim etmişdirlər.

⁹⁵ Məsələn, Güler Əhmədova, Elgiz Qəhrəman, Müzəkil Həsənov, Zahir Rəhimov və Saleh Soltanovun işlərində.

⁹⁶ 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 5.10-cu bəndində "hər kəsin əsas hüquqlarına hörmət və qanuni bütövlüyün təmin edilməsi üçün inzibati qərarlara qarşı effektiv müdafiə vasitəsi olacaqdır" deyilir. Həmçinin, MSHBP-in 2.3 (a) maddəsinə, 1989-cu il Vyana sənədinin 13.9-cu bəndinə və AİHM-in [Əbdəlov və başqaları](#) [Azərbaycana qarşı](#) işinin 103-cü bəndinə baxın.

vasitələri göstərməlidir. Dinləmələrdə maraqlı tərəflərin hamısının iştirak etməsi üçün effektiv imkan olmalıdır.

XII. SEÇKİ MÜŞAHİDƏSİ

Seçki Məcəlləsi, ATƏT qarşısında götürülən öhdəliklərə uyğun olaraq vətəndaş və beynəlxalq seçki müşahidəçiliyini təmin edir. Vətəndaşlar fərdi olaraq və ya seçki sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının və ya namizədlərin və siyasi partiyaların nümayəndələri kimi müşahidə etmək üçün qeydiyyatdan keçə bilirlər.⁹⁷

MSK və DSK tərəfindən akkreditə olunmuş 89,676 yerli müşahidəçidən 62 faizi namizədlərin nümayəndəsi, 34 faizi fərdi müşahidəçilər olmuş və yalnız 4 faizi vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları tərəfindən irəli sürülmüşdür. MSK 883 beynəlxalq müşahidəçini akkreditə etmişdir. MSK vətəndaşların və beynəlxalq müşahidəçilərin namizədliyini irəli sürən təşkilatlar barədə ətraflı məlumat dərc etməmişdir və bu hal müşahidəçilərin akkreditasiya prosesinin şəffaflığına kölgə salmışdır.

Akkreditə olunmuş müşahidəçilərin seçki ilə bağlı bütün mərhələləri, o cümlədən səsvermə günündən əvvəl və səsvermə günü seçki komissiyalarının iclaslarını və müşahidə etmək hüququ olsa da, müstəqil müşahidəçilərin komissiyaların iclaslarını izləmək imkanları məhdud olmuşdur. Seçki Məcəlləsində qeyd olunur ki, MSK müşahidəçilərin iclaslarda iştirak etmək hüququnu püşk atmaqla müəyyən edir. MSK-dan verilən məlumata görə, yalnız bir YAP müşahidəçisi müraciət etmiş və MSK iclaslarını izləmək üçün akkreditə olunmuş, lakin DSK iclaslarını izləmək üçün heç bir müstəqil müşahidəçisi müraciət etməmişdir.⁹⁸

DTİHB SMM ilə həmsöhbət olan şəxslərin bəziləri xaricdən maliyyənin alınmasında tətbiq olunan məhdudlaşdırıcı vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının ümumi fəaliyyətini, habelə müşahidəçilərin təlimləndirilməsi və yerləşdirilməsi imkanlarının məhdudlaşdırılmasını vurğulamışdılar.⁹⁹ Seçkilərin Monitorinqi və Demokratiyanın Tədrisi mərkəzi (SMDT), Demoktarik Təşəbbüslər İnstitutu (DTİ) və Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiyasiyası kimi vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları qısa və uzun müddətli müşahidə təşkil etmiş və səsvermə günü bir neçə təşkilat qısa müddətli müşahidə aparmışdır. SMDT və DTİ hələ də qeydiyyatsız olduqlarına görə hüququ status olmadan fəaliyyət göstərirlər. Məhz bu səbəbdən onların müşahidəçiləri fərdi qaydada akkreditə olunmuşdurlar. SMDT, DTİ və AVCIYA seçkiqabağı mühitə dair aralıq hesabatları və seçkidən sonra bəyanat dərc etmişdirlər.

DTİHB SMM ilə həmsöhbət olan şəxslərin əhəmiyyətli hissəsi BSMM tərəfindən fəaliyyəti müşahidə olunan bir sıra vətəndaş müşahidə qruplarının siyasi mənsubiyyətindən və həqiqətən müstəqil

⁹⁷ Qanunun tələbinə əsasən MSK bütün beynəlxalq müşahidəçiləri, habelə ölkənin hər hansı bir məntəqəsində müşahidə edə biləcək müstəqil müşahidəçiləri akkreditə edir. Bundan əlavə, DSK-lar müvafiq seçki dairəsində müşahidə edə biləcək vətəndaşları akkreditə edir. MSK akkreditasiyasından keçmək üçün səsvermə gününə 10 gün, DSK tərəfindən isə 5 gün qalmışa qədər müraciət etmək lazımdır.

⁹⁸ Seçki komissiyasının iclasında eyni vaxtda ən çox 10 müşahidəçi iştirak edə bilər.

⁹⁹ DTİHB SMM-in həmsöhbətlərinin fikrincə, hər hansı bir xarici fond QHT-lərə birbaşa vəsait köçürə bilməz və vəsait əvvəlcədən xüsusi dövlət fondunda toplanmalıdır. Vəsaitlərin sonradan yönəldilməsi artıq dövlətin səlahiyyətinə aid olur.

olmamasından narahatlıqlarını ifadə etmişdirlər.¹⁰⁰ Bu təcrübə bitərəf müşahidə prosesinə dair beynəlxalq səviyyədə tanınan prinsiplərə ziddir.¹⁰¹

Siyasi partiyalar və namizədlər öz fəalları müstəqil müşahidəçisi kimi qeydiyyatda almaqdan çəkinməli, müstəqil müşahidəçilər isə bitərəf müşahidə prinsiplərinə hörmətlə yanaşmalıdırlar.

XIII. SƏSVERMƏ GÜNÜ

Səsvermə günü ümumilikdə sakit şəraitdə keçmiş, lakin qaydaların pozulmasının qarşısını almaq üçün mütləq hesab olunan prosedurlara geniş mənada etinasızlıq, bir qismi məqsədli şəkildə törədilən çoxsaylı ciddi qanun pozuntuları, habelə fərdi və beynəlxalq müşahidəçilərin fəaliyyətini məhdudlaşdırmaqda şəffaflığın olmaması ilə səciyyələnmişdir.

A. MƏNTƏQƏLƏRİN AÇILMASI VƏ SƏSVERMƏ

Ümumən, müşahidəsi aparılan məntəqələr vaxtında açılmışdır; 16 halda kiçik gecikmələrlə və 10 halda isə rəsmi açılış vaxtı olan 8:00-dan əvvəl. BSMM tərəfindən seçki məntəqələrinin açılışı 128 müşahidə olunan məntəqələrin 19-da mənfəi qiymətləndirilmişdir. Bu, ilk növbədə qəbul edilmiş bülletenlərin saymaq və qeyd almaq (müvafiq olaraq 36 və 55 məntəqədə) və ya seçki qutularının möhürlərinin seriya nömrəsini qeyd etmək (39 məntəqədə) kimi prosedur çatışmazlıqları ilə əlaqədardır. Qanunun tələblərinə zidd olaraq, müşahidə olunan 21 məntəqədə QCÇV-ların sayılması və ləğv edilməsi baş tutmamışdır. Partiya və ya namizədlərin nümayəndələrinin və müstəqil müşahidəçilərinin iştirakı 973 (müşahidəsi aparılan məntəqələrin 87 faizi) və 962 (77 faiz) hallarda qeyd edilmişdir ki, bu da prosesin şəffaflığına kömək etmişdir. Bununla belə, açılış prosesinin müşahidəsi aparılan 10 seçki məntəqəsində iştirak edənlərin heç də hamısı prosesi aydın müşahidə edə bilməmiş və 5 məntəqədə isə BSMM açılış prosedurlarının müşahidəsini aparmaq üçün çətinliklərlə üzləşmişdir.

Müşahidə olunan əksər məntəqələrdə səsvermə prosesi ümumilikdə nizamlı və rəvan keçirilsə də, BSMM məntəqələrin tez-tez əsas prosedurları yerinə yetirməməsini, şəffaflığın olmamasını və müşahidəçilərin işinə maneələrin yaradılmasını müşahidə etmişdir. Səsvermə prosesi müşahidə olunan 1,296 seçki məntəqəsinin yeddi faizində mənfəi qiymətləndirilmişdir ki, bu da ciddi prosedur çatışmazlıqlarının göstəricisidir. Seçicilərin təkrar səsverməsinin qarşısını almaq üçün mühüm hesab olunan prosedurlar olan seçicilərin barmaqlar çox vaxt möhürlənməmişdir (məntəqələrin 8 faizində) və ya mürəkkəb izləri yoxlanılmışdır (məntəqələrin 13 faizində).¹⁰² BSMM 16 seçki məntəqəsində seçki qutularına topa bülleten atılması və ya ona işarələri müşahidə etmişdir.

Seçki administrasiyası seçki prosesinin düzgünlüyünü təmin etmək üçün tədbirlər görməli, xüsusən də səsvermənin məxfiliyini təmin etmək, seçki qutularına topa bülleten atılmasının qarşısını almaq və seçki qutularını möhürləmək və onların təhlükəsizliyini təmin etmək kimi müvafiq prosedurları həyata keçirməlidir.

¹⁰⁰ Məsələn, AVCIYA (sədri buraxılmış parlamentin üzvü olmuşdur), Qarabağ müharibəsi Əlilləri, Veteranları və Şəhid Ailələri İctimai Birliyi (sədri həmçinin buraxılmış parlament üzvü olmuşdur) və Azərbaycan Qırmızı Aypara Cəmiyyəti (sədri namizəd olan) müstəqil müşahidəçilərin 75 faizini təyin etmişdirlər.

¹⁰¹ [Vətəndaş Təşkilatları tərəfindən Müstəqil Seçki Müşahidəsi və Monitoringin Qlobal Prinsipləri Bəyannaməsinin](#) 8-ci bəndində qeyd olunur ki, “siyasi, iqtisadi və ya seçki müşahidə və monitoring fəaliyyətini ayırı-seçkilik etmədən, qərəzsiz dəqiq və vaxtında aparmağa mane olan digər maraqlar toqquşmasında azad olmayan heç bir şəxs bitərəf seçki müşahidəçisi və ya monitoring aparıcı tərəf ola bilməz.”

¹⁰² BSMM 21 seçki məntəqəsində səhv əlin mürəkkəblə yoxlanıldığını və 29 məntəqədə isə yoxlamanın qəsdən buraxıldığını qeyd etmişdir. Bu hallar müşahidəsi aparılan bütün məntəqələrin 4 faizini təşkil etmişdir.

BSMM müşahidə apardığı məntəqələrin 2 faizində seçici siyahılarında zahirən eyni imzaları müşahidə etmişdir. Bundan əlavə, müşahidəsi aparılan məntəqələrin 5 faizində qrup səsverməsi, 7 faizində isə səsvermə sirtinin pozulması müşahidə olunmuşdur. Müşahidəsi aparılan məntəqələrin 9 faizində bir və ya bir neçə seçiciyə etibarlı şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya adlarının müvafiq seçici siyahısında olmaması səbəbindən səs verməyə icazə verilməmişdir. Seçki məntəqələrinin 2 faizində BSMM seçicinin seçiminə təsir göstərən şəxslərin fəaliyyətini müşahidə etmişdir.

Böyük sayda partiya və namizədlərin müşahidəçiləri müşahidəsi aparılan məntəqələrin 87 faizində səsvermə prosesini izləmiş, müstəqil müşahidəçiləri isə müşahidələrin 77 faizində iştirak etmişdirlər. Müşahidələr aparılan məntəqələrin dördü birində BSMM müstəqil müşahidəçisi kimi akkreditə olunanların *faktiki* olaraq partiyaların və namizədlərin maraqlarını təmsil etdiyini müşahidə etmişdir. BSMM müşahidələrinin 3 faizində namizədlər və ya müstəqil müşahidəçiləri prosesə müdaxilə etmiş və ya məntəqə seçki komissiyalarına istiqamət vermişdir. Müşahidəsi aparılan məntəqələrin 7 faizində BSMM səsvermə prosesinin heç də bütün mərhələlərini görə bilməmişdir. Bundan əlavə, məntəqələrin 17 faizində BSMM digər müşahidəçilərin fəaliyyətinə məhdudiyətlər olduğunu qeyd etmişdir. Bu, prosesin şəffaflığını azaltmışdır.

Müşahidəsi aparılan məntəqələrin 5 faizində yaranan gərginliyin səbəbi əsasən məntəqə üzvləri ilə müstəqil müşahidəçiləri arasında fikir ayrılıqları olmuşdur. Müşahidələrin 4 faizində məntəqə seçki komissiyaları müşahidəçilərlə tam əməkdaşlıq etməyib və 6 halda isə partiya və ya müstəqil müşahidəçiləri məntəqələrdən qovulub. Müşahidəsi aparılan məntəqələrin 4 faizində polis, təhlükəsizlik və hərbiçilər, habelə dövlət rəsmiləri də daxil olmaqla müvafiq səlahiyyəti olmayan insanların olması qeyd olunmuşdur. Bu, müşahidəsi aparılan məntəqələrinin 8 faizində sıxılıqla nəticələnmişdir. Müşahidələrin 5 faizində seçki məntəqələrinin daxili tərtibatı səslərin məxfiliyinə təmin etmək baxımından qeyri-adekvat kimi qiymətləndirilmişdir.

B. MƏNTƏQƏNİN BAĞLANMASI VƏ SƏSLƏRİN HESABLANMASI

Əsasən seçki qutularının açılmasından əvvəl və sonra rəqəmlərin tutuşdurulması kimi mühüm qaydaya kobudcasına riayət edilməməsi səbəbindən seçki məntəqələrinin yarısından çoxunda səslərin sayılması mənfə qiymətləndirilmişdir (119 məntəqənin 71-ndə).

68 məntəqədə səslərin hesablanması zamanı ciddi prosedur səhvləri və ya səhlənkarlıq halları aşkarlanmışdır. Səslərin hesablanması zamanı saxtakarlıqların qarşısını almaq üçün tələb olunan rəqəmlərin tutuşdurulması kimi mühüm yoxlamalar aparılmamışdır. Xüsusilə, 67 halda çarpaz yoxlamalar aparılmamış və 73 halda rəqəmlər protokola daxil edilməmişdir. Müşahidə olunan 23 məntəqədə komissiyaya üzvləri istifadə olunmamış bülletenləri ləğv etməmişdir. Müşahidəsi aparılan məntəqələrin təxminən üçdə ikisində qanunla müəyyən edilmiş qaydada bülletenlərin arxa tərəfi möhürlənməmişdir. Xüsusilə 54 halda (müşahidələrin demək olar ki, yarısında) məntəqələr seçici siyahılarında qeyd olunan imzaların sayını saymamışdır. Bu hal isə qutuda olan bülletenlərin sayının seçici siyahısına imza atanların sayı ilə uzlaşdırılmasını mümkünəz etmişdir və bununla da səslərin hesablanması zamanı saxtakarlığa qarşı təminatı aradan qaldırmışdır.

Seçki qutularının açılmasından sonra, BSMM 15 adi və 2 səyyar səsvermə qutusunda atılması da daxil olmaqla, seçki qutularına topa bülleten atılmasının əlamətlərini qeyd etmişdir. Əlavə 10 halda isə qutudan çıxan bülletenlərin sayı seçici siyahısındakı seçici imzalarının sayından çox idi, lakin buna və nəticələrin etibarsız sayılması barədə qanunun tələblərinə təmamilə əməl etmədən, səslərin hesablanması davam etdirilmişdir. BSMM protokolların tərtib edilməsi mərhələsində 53 adi və 45 səyyar səsvermə qutularında seçki bülletenlərinin sayının qeydə alınmadığını müşahidə etmişdir. 17

halda isə BSMM seçici siyahılarındakı qeydlər, nəticələr və ya protokolların qəsdən saxtalaşdırıldığı sübütlerini müşahidə etmişdir.

Səslərin hesablandığı 44 məntəqədə iştirak edən müşahidəçilərin heç də hamısına hesablama prosesini aydın şəkildə müşahidə etmək üçün imkan yaradılmamışdır. 49 halda müşahidəçilər bülletenlərdə seçicilərin işarələrini aydın görə bilməmiş və 51 halda isə səsvermənin nəticələri elan edilmədən protokola daxil edilmişdir. Səsvermənin nəticələrini əks etdirən protokolun surəti müşahidə olunan seçki məntəqələrinin yarısından (68) çoxunda müvafiq lövhədə yerləşdirilməmiş, 22 halda isə müşahidəçilərə səsvermənin nəticələrini əks etdirən protokolunun surəti verilməmişdir. Müşahidələrin təxminən dördə birində BSMM-in müşahidə prosesi məhdudiyətlərlə üzləşmişdir. Yuxarıda göstərilənlərin məcmu təsiri səslərin hesablanma prosesinin şəffaflığını xeyli dərəcədə azaltmışdır.

Müşahidəçilərin seçki prosesinin bütün mərhələrinə, o cümlədən səsvermə, sələrin hesablanması və protokollaşdırılması zamanı bütün prosedurlara aydın şəkildə maneəsiz çıxışını təmin etmək üçün tədbirlər görülməlidir.

C. SƏSLƏRİN HESABLANMASI VƏ NƏTİCƏLƏRİN ELAN OLUNMASI

Bir sıra DSK-da nəticələrin sistemə daxil edilməsi məlumat sisteminin işləməməsi səbəbindən ləngimişdir. Əsasən protokolların və digər materialların qəbulunun düzgün təşkil edilməməsi və bəzi hallarda DSK üzvləri tərəfindən təkrar təlimlərə baxmayaraq nəticələrin daxil edilməsi prosedurlarlarına dair məhdud biliklər səbəbindən müşahidə olunan 99 DSK-dan 25-də proses mənfəi qiymətləndirilmişdir.¹⁰³ 38 DSK-da əməliyyatların keçirilməsi üçün yerin məhdud olması prosesə mənfəi təsir göstərmişdir.

Müşahidəsi aparılan məntəqələrin dördə birindən çoxunda (117 hadisədən 32-ndə), müşahidəçilər üçün qəti şəkildə ayrılmış yerlər səbəbindən iştirak edənlərin heç də hamısı prosedurları aydın müşahidə edə bilməmiş və ya, maneəsiz müşahidəni apara bilməmişdirlər, ki bu da prosesin şəffaflığını ciddi şəkildə məhdudlaşdırmışdır. BSMM müşahidələri göstərmişdir ki, müşahidəsi aparılan dairələrin demək olar ki, yarısında (60 hal) DSK sədrələri kompüterə daxil etdikləri nəticələri heç də həmişə elan etməmiş və 37 halda isə MnSK sədrələri daxil edilmiş protokolun çap nüsxəsinə imza atmamışdirlər. BSMM həmçinin 9 halda MnSK üzvlərinin qanunun tələblərini pozaraq protokoldakı rəqəmlərini dəyişdirməsini və ya yeni protokollar doldurmasını müşahidə etmişdirlər. Müşahidəsi aparılan DSK-ların üçdə birində müstəqil və ya namizədləri təmsil edən müşahidəçilərin iştirakı qeydə alınmışdır. Müşahidə aparılan 32 halda, MnSK-da səsvermənin nəticələrini əks etdirən protokolların elektron nüsxələrinin çap olunmuş versiyası onları almaq hüququ olanlara verilməmişdir.

MSK seçici fəallığının 47,8 faiz olmasını bəyan etmişdir. Səsvermə günü elan edilmiş seçici fəallığı ilə bağlı ilkin məlumatlar fevralın 10-da səhər MSK-nın internet səhifəsindən silinmişdir. DTİHB SMM-in təhlilinə əsasən, 18 seçki dairəsində səsvermə günü rəsmi elan edilən seçici fəallığı MSK-nın internet səhifəsində yerləşdirilmiş səsvermə nəticələrinə dair protokollardakı məlumatlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olmuşdur.

¹⁰³ Bundan əlavə, MnSK protokollarının qəbulu və nəzərdən keçirilməsi barədə MSK-nın göstərişi, həmçinin DSK-lar üçün əl kitabçası mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, DSK üzvlərinin əksəriyyəti bu vəzifədə artıq ən azı bir müddət işləmişdirlər.

MSK ilkin nəticələrini 10 fevral saat 06:00-da elan etməyə başlamışdır.¹⁰⁴ Elə həmin gün MSK öz internet sahifəsində hər bir dairə və məntəqə üzrə səsvermənin nəticələri haqqında protokolların nəticələrini və digər məlumatları dərc etmişdir ki, bu da prosesin şəffaflığına xidmət edir.

XIV. SEÇKİ SONRAKI PROSESLƏRİN İNKİŞAFI

Bir sıra namizədlər 101 DSK-da müəyyən seçki məntəqələrinin seçki nəticələrinin ləğvi ilə bağlı müraciətlər etmişdirlər. Müzakirələr zamanı səsvermə qutularına topa bülletenlərin atılması, qrup səsverməsi, seçici fəallığına dair rəqəmlərin dəyişdirilməsi, seçki qutularının möhürlənin sındırılması səsvermə nəticələrinə dair protokolların məntəqələrdə doldurulmaması, səsvermə nəticələrinin rəsmi protokollarında rəqəmlərin üst-üstə gəlməməsi, səsvermə nəticələrinə dair protokol surətlərinin səsvermə gününün sonunda müşahidəçilərə verilməməsi və mənalı müşahidəyə qoyulan məhdudiyətlər kimi ciddi pozuntulara istinadlar edilmişdir. Müəyyən sayda seçki məntəqələrinin nəticələrinin ləğvi üçün tələblər irəli sürülmüşdür. MSK səsvermə günü ilə bağlı şikayətlərə baxılması üçün 11 iclas keçirmişdir. Şikayətlərə baxılarkən şikayətçilərin iştirakı heç də hər zaman təmin olunmamışdır. MSK yekdilliklə və bir mənalı şəkildə 4 seçki dairəsinin nəticələri ləğv etmişdir: 33 (Xətai), 35 (Xətai 3), 74 (Lənkəran kənd) və 80 (İmişli-Beyləqan) və daha 50 seçki dairəsi daxilində 167 seçki məntəqəsində.¹⁰⁵

Prosesin əvvəlində MSK namizədlərə öz mövqelərini bildirmək və iddialarını dəstəkləyən əlavə sübutlar təqdim etmək üçün vaxt vermişdirsə, növbəti mərhələdə və vaxt məhdudiyətinə görə MSK şikayətçiləri qərarlarından şikayət və əlavə dəstək sənədlərini təqdim etmək üçün məhkəməyə müraciət göndərməyə təşviq etmişdir. Şikayətlərin çox olması və iddia olunan qanun pozuntularının ciddiliyi MSK tərəfindən bütün seçki sonrası günlərdə şikayətlərin əsaslı, hərtərəfli və ardıcıl baxılmasına imkan verməmişdir. Buna görə, bir çox şikayət MSK tərəfindən qismən araşdırılmış və ya təmənilə araşdırılmamışdır.

Cinayət əməlinə şübhə olduqda, qanun MSK-dan müvafiq materialları prokurorluğa göndərməyi tələb edir. Bu tələbə və MSK sədrinin seçki qanun pozuntularına görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin və komissiyaların cəzələndiriləcəyinə dair dəfələrlə verdiyi bəyantlara baxmayaraq, seçki nəticələrinin yekunlaşdırılmasından əvvəl MSK tərəfindən prokurorluğa heç bir material göndərilməmişdir. Bunun əvəzində, MSK öz tədbirlərini müvafiq əsaslandırma olmadan komissiyaları üzvlərini işdən azad etməklə məhdudlaşdırmışdır.¹⁰⁶ Bundan əlavə, müşahidəçilərin və səlahiyyətli nümayəndələrin hüquqlarının pozulduğu, səsvermə nəticələrinin protokollarının surətini almaq hüququndan imtina edilməsinə baxmayaraq, inzibati xəta haqqında protokollar tərtib edilməmişdir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ MSK bir sıra (17, 35, 42, 44, 77, 123 və 125) DSK-lardan daxil olan sənədlərlə əlaqədar əlavə araşdırma tələb olduğunu bildirərək 118 DSK-nın ilkin nəticələrini açıqlamışdır.

¹⁰⁵ Seçki Məcəlləsi seçicilərin iradəsini müəyyənləşdirməyə mümkün etməyən pozuntular və ya bir dairədəki seçici səslərinin dördə birini təmsil edən seçki məntəqələrinin beşdə ikisindən çoxunda nəticələr etibarsız sayıldığı təqdirdə DSK və ya MSK-ya birmandatlı seçki dairəsində səsvermə nəticələrinin ləğv olunmasına səlahiyyət verir.

¹⁰⁶ MSK seçkilərin hazırlanması, keçirilməsi və nəticələrin müəyyən olunması zamanı fəaliyyətlərində yol verdikləri nöqsanlara görə 40 seçki dairəsindəki 87 məntəqə seçki komissiyalarının buraxılmasına qərar vermişdir. Məsələn, 33 seçki dairəsində ən azı 16 seçki məntəqəsində ciddi qanun pozuntuları aşkar edilmiş, MSK isə yalnız 4 məntəqə seçki komissiyasını buraxmışdır; 35 seçki dairəsində ən azı 13 seçki məntəqəsində qanun pozuntuları eydə alınmış, lakin 3 məntəqə seçki komissiyası buraxılmışdır; 74 seçki dairəsində ən azı 15 seçki məntəqəsində qanun pozuntuları qeydə alınmış, yalnız 5 məntəqə seçki komissiyası buraxılmışdır; və 80 seçki dairəsində ən azı 19 seçki məntəqəsində pozuntular qeydə alınmış, yalnız 5 məntəqə seçki komissiyası buraxılmışdır.

¹⁰⁷ İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 167 və 178-ci maddələrinə və Prezidentin 3 may 2017-ci il tarixli 1361 nömrəli sərəncamına uyğun olaraq MSK inzibati xətalara dair protokollar tərtib etmək səlahiyyətinə malikdir.

Ümumilikdə, MSK tərəfindən seçki nəticələrinə dair şikayətlərin baxılması qaydaları ardıcıl olmamışdır. Bir sıra hallarda işin mahiyyəti üzrə həqiqi və hərtərəfli araşdırılma aparılmamışdır ki, bu da qanun pozuntusunun sanksiyalaşdırılmaması və seçki hüquqlarının bərpa olunmaması ilə nəticələnmişdir. Bu, effektiv müdafiə hüququnu və seçkilərin düzgünlüyünü, və seçki prosesinə inamı azaltmışdır.

Səslərin hesablanması zamanı pozuntular aşkar edildiyi təqdirdə səsvermə günü materialları, o cümlədən məntəqə seçki komissiyasının səsvermə nəticələrinə dair protokolları, imzalanmış seçici siyahıları, bülletenlər və veb kamera görüntüləri hərtərəfli və qərəzsiz araşdırılmalıdır. Bu cür təcrübələrdə iştirak edən və ya buna qarşı tədbir görməyənlər, o cümlədən seçki komissiyası üzvləri məsuliyyətə cəlb edilməlidir.

DTİHB SMM səsvermə gününə qədər rayon prokurorluq orqanlarına daxil olmuş 11 şikayət barədə məlumatlıdır, lakin heç bir araşdırma barədə məlumat almamışdır.¹⁰⁸ Prokurorluğun DTİHB SMM-ə verdiyi məlumata əsasən seçki ilə bağlı şikayətlər barədə hər hansı tədbir görməzdən əvvəl MSK-nın rəyi tələb olunur. Bir neçə şikayətçi DTİHB SMM-ə 22 fevral tarixinə qədər prokurorluqdan cavab almadıqlarını bildirmişdir.

Seçkilərdən sonra MSK-ya verilən bəzi şikayətlər şikayətçilər tərəfindən Baş Prokurorluğa da göndərilmişdi. Buna baxmayaraq, DTİHB SMM-ə qanunun tələbinə baxmayaraq prokurorluq tərəfindən bu şikayətlərlə əlaqədar hər hansı bir araşdırma başladığı haqda xəbərdar olmamışdır. Hüquq-mühafizə orqanlarının hərəkətsizliyi seçki cinayətlərinə dair cəzasızlıq mühitinə şərait yaratmışdır.

Prokurorluq qanunu ardıcıl və müstəqil şəkildə tətbiq etməli və seçki ilə əlaqəli cinayətləri sürətlə araşdırmaq və cavabdeh şəxsləri məsuliyyətinə cəlb etmək, vətəndaşları seçki saxtakarlığından qorumaq və seçki prosesinin düzgünlüyünü qorumaq üçün öz səlahiyyətlərini yerinə yetirməlidir.

Fevralın 11-də bir neçə siyasi partiya və müstəqil namizəd ilkin nəticələri saxta elan etmiş və nəticələrin ləğv olunmasına çağırmışdılar. DTİHB SMM-in bəzi həmsöhbətlərinin fikrincə MSK binasının qarşısında spontan şəkildə təşkil olunan etiraz aksiyası zorakı qarşılıqlarla və çevik polis qüvvələri tərəfindən bəzi namizədlərin və jurnalistlərin saxlanması ilə nəticələnmişdir.¹⁰⁹ DTİHB SMM, çevik polis tərəfindən etirazçıları qeyri-mütənasib gücdən istifadə edərək avtobuslara doldurduğunu və bəzi etirazçıların avtobusda döyülməsi hallarını müşahidə etmişdir. ATƏT MAÜN həbslər, zorakı tədbirlər və jurnalistlərə qarşı pis rəftarı qınamışdır.¹¹⁰ Fevralın 21-də Bakı polisi DTİHB SMM-ə məlumat vermişdir ki, fevralın 11-də polis qüvvələri iştirakçıları MSK binasının qarşısındakı ərazini tərk etməyə inandırmaq üçün qabaqlayıcı tədbirlər görmüşdür.

Daha sonra, fevralın 11-də D18 Hərəkatı, Müsavat və REAL nümayəndələri Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinə fevralın 16-da kütləvi tədbir keçirmək niyyəti barədə məlumat vermiş və şəhərin mərkəzinə yaxın altı yer üçün seçim etmişdirlər.¹¹¹ Təklif olunan bütün yerlərə rədd cavabı verilmiş və səlahiyyətli qurum tədbirin şəhər mərkəzindən təxminən 18 km məsafədə yerləşən Lökbatan qəsəbəsindəki stadionda keçirilməsini təklif etmişdir. Buna baxmayaraq etiraz aksiyası fevralın 16-da MSK binasının qarşısında təşkil edilmişdir. DTİHB SMM polisin və 200-ə yaxın etirazçının, o

¹⁰⁸ Bu hallar namizədlərin dövlət orqanları tərəfindən saxtalaşdırıldığı iddia edilən əmlak sənədlərini geri götürmək və namizədliyi geri götürmək məqsədilə edilən təzyiqlərə aiddir. Seçki Məcəlləsində prokurorluq orqanlarına seçki ilə bağlı pozuntulara baxılması üçün üç günlük müddət təyin edilir.

¹⁰⁹ "Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında" qanunda planlaşdırılmamış etiraz aksiya üçün bildiriş tələb olunmur.

¹¹⁰ ATƏT MAÜN 12 fevral tarixli [bəyanatına](#) baxın.

¹¹¹ Altı yerdən ikisi son parlament seçkiləri üçün MSK tərəfindən təyin edilmiş açıq təşviqat yerləri idi.

cümlədən partiya üzvləri və namizədlərin etiraz yerindən avtobuslarla uzaqlaşdırıldığını müşahidə etmişdir. Aksiya təşkilatçılarından bəzilərinin DTİHB SMM-ə verdiyi məlumata əsasən, fevralın 16-da səhər saatlarında polis onları paytaxtın mərkəzindən uzaq bir yerə aparmışdır ki, onlar da bunu qanunsuz həbs forması hesab etmişlər.¹¹² DTİHB SMM həmsöhbətlərinin bildirdiyinə görə, insanların saxlanmasına baxmarayaq, inzibati xətalər haqqında və ya həbs protokolları kimi prosedur sənədləri verilməmiş və etirazçılara qarşı heç bir hüquqi tədbir görülməmişdir.¹¹³

Səlahiyyətli qurumlar dinc toplaşmaq hüququna tam hörmətlə yanaşmalı və bu cür toplantıların keçirilməsini mümkün edən addımlar atmalıdırlar. Hüquq-mühafizə orqanları toplantılar zamanı polisin fəaliyyətində insan hüquqlarına əsaslanan yanaşma tətbiq etməli və tətbiq olunan bütün tədbirlər qanuni və mütənasib olmalıdır.

MSK seçki günündən sonrakı 20 gün ərzində (29 fevral tarixinə qədər) digər materiallar ilə birlikdə DSK-lardan daxil olan nəticələri əks etdirən protokolları yoxlamalı, ümumi nəticələr barədə protokol hazırlamalı və Konstitusiyaya Məhkəməsinə göndərməlidir. Konstitusiyaya Məhkəməsi uzatma ehtimalı ilə birgə seçkinin nəticələrini 10 gün ərzində təsdiqləyir.¹¹⁴ DTİHB-in əvvəlki tövsiyəsinə baxmayaraq, nəticələrin Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən təsdiqinin müvafiq məhkəmələrin qərarları da daxil olmaqla şikayətlərin həlli prosesi başa çatdıqdan sonra elan olunmasına dair heç bir qanuni tələb yoxdur. Fevralın 25-də MSK bütün şikayətlərə baxıldığını və seçkinin nəticələrini Konstitusiyaya Məhkəməsinə göndərdiyini bildirmişdir.

Martın 4-də KİV-lərin verdiyi məlumata əsasən, 94 seçki dairəsində seçkilərə qatılan 11 siyasi partiya və iki bloku təmsil edən 236 namizəd nəticələrlə razılaşmadıqlarını ifadə edən birgə bəyanat imzalamış və Konstitusiyaya Məhkəməsinə nəticələri ləğv etməyə çağırmışdılar. Bəyanata rəsmi reaksiya verilməmiş və hələ də bir neçə şikayətin məhkəmələrdə baxıldığı haqda məlumat verildiyi halda Konstitusiyaya Məhkəməsi yekun nəticələri təsdiqləmişdir.

XV. TÖVSIYƏLƏR

Mətdə öz əksini tapan tövsiyələr Azərbaycanda seçkilərin keçirilməsini daha da təkmilləşdirmək və onların ATƏT və demokratik seçkilər üçün digər beynəlxalq öhdəlik və standartlara tam uyğunlaşdırılması səylərini dəstəkləmək məqsədi ilə irəli sürülmüşdür. Hazırkı tövsiyələr DTİHB-nin daha əvvəl verdiyi və bu günə qədər hələ də nəzərdən keçirilməmiş digər tövsiyələri ilə birlikdə nəzərə alınmalıdır. DTİHB Azərbaycan hakimiyyətinə seçki prosesini daha da təkmilləşdirməkdə, bu və əvvəlki hesabatlarındakı tövsiyələri yerinə yetirmək üçün kömək göstərməyə hazırdır.¹¹⁵

¹¹² Etirazın bir neçə təşkilatçısı DTİHB SMM-ə qeyri-qanuni həbs olunması ilə bağlı prokurorluğa şikayət etdiklərini, lakin 30 mart tarixindən şikayətlərə rəsmi reaksiya verilmədiyini bildirmişdirlər.

¹¹³ Bakı polisi DTİHB SMM-ə bildirmişdir ki, heç bir ciddi hadisə və ya qanun pozuntusu baş verməyibsə bu cür protokollar tələb olunmur.

¹¹⁴ Konstitusiyaya Məhkəməsi daxili qərar əsasında nəticələrin təsdiqlənməsi mərhələsini uzada bilər. Seçki Məcəlləsində belə uzadılma üzrə müddət təyin olunmur.

¹¹⁵ 1999-cu il ATƏT-in İstanbul Sənədinin 25-ci bəndinə əsasən bütün ATƏT iştirakçı dövlətləri "DTİHB-in seçki qiymətləndirməsini və tövsiyələrini dərhal yerinə yetirmək" öhdəliyini götürmüşlər. Əvvəlki tövsiyələrin izlənilməsi DTİHB SMM tərəfindən aşağıdakı kimi qiymətləndirilir: [DTİHB-in 2010-cu il parlament seçkiləri ilə bağlı yekun hesabatından](#) (2010 Yekun Hesabatı) 5 və 9 tövsiyələr tam yerinə yetirilmişdir; 2010-cu il Yekun Hesabatından 1, 2 və 10 və [DTİHB-in 2018 prezident seçkiləri ilə bağlı yekun hesabatından](#) (2018 Yekun Hesabatı) tövsiyələr əsasən yerinə yetirilmişdir; 2010-cu il Yekun Hesabatından a, f, 8, 15 və 17-ci və 2018-ci Yekun Hesabatından 12, 16, 22 və 29-cu tövsiyələr qismən yerinə yetirilmişdir.

A. PRIORITET TÖVSIYƏLƏR

1. Seçkilərdə iştirak edən və siyasi rəqiblər istənilən vaxt və bərabər şəraitdə seçicilərlə əlaqə qura və siyasi mitinqlər təşkil etmək imkanına malik olmalıdırlar. Bu baxımdan "Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında" qanuna dinc toplantıların keçirilməsi üçün konstitusiya ilə təmin edilmiş bildiriş mexanizminə uyğun dəyişiklik edilməlidir. Bundan əlavə, təşviqat-təbliğat kampaniyasının keçirilməsi üçün yerlərin sayı və əlçatanlığı ilə bağlı MSK-nın məhdudlaşdırıcı yanaşması yenidən nəzərdən keçirilməlidir.
2. Söz və mətbuat azadlığı prinsipinin və Konstitusiyada təsbit edilmiş məlumat əldə etmək hüququnun tam qorunmasını təmin etmək üçün KİV-lərin fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi bazaya dəyişiklik edilməlidir. Jurnalistlər öz işlərini təzyiq və hədə-qorxuya məruz qalmadan sərbəst apara bilməlidirlər.
3. Demokratik seçkilər keçirmək, fundamental hüquq və azadlıqlara zəmanət vermək, boşluqları aradan qaldırmaq və DTİHB və Venesiya Komissiyasının əvvəlki tövsiyələri, habelə AİHM qərarlarını icra etmək vasitəsilə müxtəlif tərəflərin iştirakı və məsləhətləşmələr yolu ilə seçkilərin beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara uyğunlaşdırmaq üçün seçkilərin hüquqi bazası növbəti seçkilərdən əvvəl ciddi şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməlidir.
4. Seçki administrasiyası seçki prosesinin dürüstlüyünü təmin etmək üçün tədbirlər görməli, xüsusən də səsvermənin məxfiliyini təmin etmək, seçki qutularına topa bülleten atılmasının qarşısını almaq və barmaqlara mürəkkəb vurmaq və seçki qutularının təhlükəsizliyini təmin etmək kimi qanun pozuntularına qarşı qoruyucu tədbirlər həyata keçirməlidir.
5. Hakimiyyət seçki kampaniyasının hədə-qorxu və qisas qorxusundan azad şəraitdə keçirilməsini təmin etməlidir. Səlahiyyətli qurumlar və siyasi partiyalar namizədləri, dövlət işçilərini, tələbələrini və digərlərini təbliğat-təşviqat kampaniyasında iştiraka məcbur etməkdən çəkinməlidirlər.
6. Qanunvericilik qadağan olunmuş materialları siyasi və ictimai maraq kəsb edən digər məlumatlardan aydın şəkildə ayırd etmək və internet səhifələrin qanunsuz bağlanmamasına zəmanət vermək üçün onların blokklanmasına dair dəqiq və təfərrüatlı əsaslar müəyyən etməlidir. İnternet səhifələrə girişi məhdudlaşdırmaq səlahiyyəti yalnız məhkəmə orqanlarına verilməlidir. Məhkəmə iclasları və blokklanma ilə bağlı qərarlar və bloklanmış səhifələrin reyestri ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır.
7. Seçki komissiyalarının qərəzsizliyini və cəmiyyətdə onların işinə inamı artırmaq məqsədi ilə bütün səviyyələrdə seçki komissiyalarının tərkibinə yenidən baxılması üçün Seçki Məcəlləsinə dəyişiklik edilməlidir.
8. Səslərin hesablanması zamanı pozuntular aşkar edildiyi təqdirdə səsvermə günü materialları, o cümlədən məntəqə seçki komissiyasının səsvermə nəticələrinə dair protokolları, imzalanmış seçici siyahıları, bülletenlər və veb kamera görüntüləri hərtərəfli və qərəzsiz araşdırılmalıdır. Bu cür təcrübələrdə iştirak edən və ya buna qarşı tədbir görməyənlər, o cümlədən seçki komissiyası üzvləri məsuliyyətə cəlb edilməlidir.

B. DIGƏR TÖVSIYƏLƏR

Seçki sistemi

9. MSK bərabər seçki hüququ prinsipinə riayət etmək üçün seçki dairələrinin sərhədlərini vaxtında və qanuna və beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara uyğun olaraq yenidən müəyyənləşdirməlidir. Sözügedən prosesə etimad və şəffaflığı artırmaq üçün o ictimai nəzarətə açıq olmalıdır.

Seçkilərin idarə edilməsi

10. Çox məhdud istisnalar olmaqla, hərbi qulluqçuların bir qayda olaraq adı seçki məntəqələrində səs verməsini təmin etmək üçün müvafiq addımlar atılmalıdır.
11. Seçki komissiyalarının sədri və üzvü kimi qadınların sayının artırılması üçün tədbirlər və mexanizmlər nəzərdən keçirilməlidir.
12. Seçki prosesinin, o cümlədən seçicilərin, namizədlərin və müşahidəçilərin qeydiyyatı ilə bağlı şəffaflığın daha da artırılması üçün MSK seçicilərə dair müvafiq məcmu və bölünmüş məlumatlarını internet səhifəsində vaxtında yerləşdirə bilər. MSK, əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlarla məsləhətləşərək, məlumatları ayrı-ayrı əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatan formatlarda yayımlamalıdır.
13. Şəffaflığı və hesabatlılığı artırmaq üçün seçki komissiyaları bütün əsas prosesləri açıq şəkildə aparmalı və müşahidəçilərin qərar qəbul etmə prosesinə effektiv çıxışını təmin etməlidirlər., Seçki Məcəlləsinə MSK və DSK iclaslarının protokollarının və bütün qərarların vaxtında onlayn yayımlanmasını tələb edən dəyişiklik edilməlidir.

Seçicilərin qeydiyyatı

14. Seçicilərin qeydiyya alınmasının bütövlüyü artırmaq üçün əlavə təminatlar, məsələn, seçki günü olan qeydiyyat zamanı məhkəmə nəzarəti və ya MnSK-lar tərəfindən qeydiyyata alternativlər tətbiq oluna bilər.
15. Əqli və ya psixososial əlilliyi əsas götürərək insanların səsvermə hüququnun təmin olunmaması müddəası aradan qaldırılmalıdır.
16. Şəffaflığı artırmaq və seçicilərin qeydiyyatı prosesinin düzgünlüyünə inam yaratmaq üçün müvafiq qurumlar əhali və seçici siyahılarının yoxlanılması ilə bağlı müntəzəm təfərruatlı yeniləmələrin dərc edilməsini nəzərdən keçirməlidir.

Namizədlərin qeydiyyatı

17. MSK və DSK namizədliyin qeydə alınmamasını əsaslandırmaq üçün ağılabatan meyarlar tətbiq etməlidir. Qeydiyyat üçün təqdim olunmuş sənədlərdə çatışmazlıqlar və ya digər texniki səhvlər olduqda komissiyalar namizədlərə səhvləri düzəltmək üçün effektiv imkan yaratmalıdırlar.

Təbliğat-təşviqat mühiti

18. Səlahiyyətli qurumlar dinc toplaşmaq hüququna tam hörmət etməli və bu cür toplantıların keçirilməsini mümkün edən addımlar atmalıdırlar. Hüquq-mühafizə orqanları toplantılar zamanı polisın fəaliyyətində insan hüquqlarına əsaslanan yanaşma tətbiq etməli və tətbiq olunan bütün tədbirlər qanuni və mütənasib olmalıdır.
19. Siyasi partiyalar öz strukturlarında rəhbər vəzifələrdə qadın və kişilərin bərabər iştirakını təşviq etmək və gender məsələlərini öz platformalarına daxil etmək üçün daxili tədbirləri nəzərdən keçirməlidirlər. Hökumət qadın və kişilərin siyasi və ictimai həyatda, xüsusilə də yuxarı və qərar qəbuletmə səviyyələrində daha balanslı iştirakını təmin edən mümkün qanunvericilik tədbirlərini nəzərdən keçirməlidir.

Təbliğat-təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsi

20. İctimai maraq kəsb edən məlumat əldə etmək hüququnu genişləndirmək üçün bütün namizədlərin ilkin və son maliyyə hesabatlarının MSK-nın internet sahifəsində dərc olunması fikrini nəzərdən keçirmək lazımdır. Şəffaflığı artırmaq və seçicilərin məlumatlı seçimini təmin etmək üçün səsvermə gününə qədər bütün qeydə alınmış namizədlərin gəlir və əmlak bəyannamələrinin dərc edilməsi tələbinə də baxıla bilər.
21. Müvafiq səlahiyyətli qurumlar namizədlərin təbliğat-təşviqat kampaniyasının maliyyələşdirilməsi haqqında qanunvericiliyə riayət etməsinə effektiv nəzarəti təmin etməli və uyğunsuzluqla bağlı mütənasib və çəkindirici sanksiyalar tətbiq olunmalıdır.

Media

22. İctimai TV-nin müstəqilliyi daha da möhkəmləndirilməli və xüsusən də xəbər proqramlarında qərəzsiz redaksiya yanaşmaları təmin edilməlidir. İctimai yayım haqqında qanunda nəzərdə tutulmuş yayım haqqının tətbiqi həyata keçirilməlidir.
23. Mətbuat orqanları hakimiyyətin müdaxiləsi olmadan öz redaksiya siyasətlərini qurmaqda azad olmalıdırlar
24. Kütləvi informasiya vasitələrinin mülkiyyətçiləri və maliyyələşmə mənbələri barədə məlumatlar açıq şəkildə təqdim olunmalıdır.
25. Daha bərabər rəqabət imkanı yaratmaq və siyasi partiyaların ictimai mətbuata bərabər çıxışını təmin etmək məqsədi ilə Seçki Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsi və pulsuz efir vaxtı almaq meyarlarının genişləndirilməsi məsələsinə baxıla bilər.
26. Seçki Məcəlləsi mediada seçki kampaniyasının qərəzsiz işıqlandırılmasını, eyni zamanda rəqiblər arasında bərabər imkanlar, fikir plüralizmi və jurnalist azadlığı arasındakı tarazlığı qorunmalıdır. Kütləvi informasiya vasitələrinin təşviqat barədə əsassız məhdudiyyətlər olmadan hesabat vermək hüququ və seçicilərin xəbərlərlə bərabər, ədalətli, bitərəf və tarazlaşdırılmış şəkildə məlumat almaq hüququnu təmin etmək üçün qanuna dəyişiklik edilməlidir.
27. Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, böhtan və təhqirlə bağlı cinayət müddəaları dəymiş zərərlə mütənasib olaraq mülki sanksiyaların lehinə ləğv edilməlidir.

Şikayət və müraciətlər

28. Namizədlərin qeydiyyatı ilə bağlı mübahisələrin zaman çərçivəsi, vaxtında həll və təşviqat üçün bərabər imkanların təmin edilməsini baxımından, yenidən nəzərdən keçirilməlidir Seçki ilə bağlı bütün şikayətlər barədə qərarlar əsaslandırılmalı və hüquqların bərpası üçün mövcud olan digər vasitələri göstərməlidir. Dinləmələrdə maraqlı tərəflərin hamısının iştirak etməsi üçün effektiv imkan olmalıdır.
29. Prokurorluq qanunu ardıcıl və müstəqil şəkildə tətbiq etməli və seçki ilə əlaqəli cinayətləri sürətlə araşdırmaq və cavabdeh şəxsləri məsuliyyətinə cəlb etmək, vətəndaşları seçki saxtakarlığından qorumaq və seçki prosesinin dürüstlüyünü qorumaq üçün öz səlahiyyətlərini yerinə yetirməlidir.

Seçkilərin müşahidəsi

30. Siyasi partiyalar və namizədlər öz fəalları müstəqil müşahidəçisi kimi qeydiyyata almaqdan çəkinməli, müstəqil müşahidəçilər isə bitərəf müşahidə prinsiplərinə hörmətlə yanaşmalıdırlar.
31. Müşahidəçilərin seçki prosesinin bütün mərhələlərinə, o cümlədən səsvermə, sələrin hesablanması və protokollaşdırılması zamanı bütün prosedurlara aydın şəkildə maneəsiz çıxışını təmin etmək üçün tədbirlər görülməlidir.

QOŞMA I – SEÇKİLƏRİN YEKUN NƏTİCƏLƏRİ

DSK-ların yekun protokollarına əsasən məcmu statistika ¹¹⁶	Say/faiz
DSK-ların ümumi sayı	125
Seçki nəticələrinin ləğv olunduğu dairələrin ümumi sayı	4
Daimi seçki məntəqələrinin ümumi sayı	5,573
Hərbi hissələrdə və həbsxanalarda yaradılan MnSK-ların ümumi sayı	131
Nəticələrin etibarsız sayıldığı MnSK-ların ümumi sayı	328
Seçicilərin ümumi sayı	5,359,015
Əlavə seçici siyahılarına daxil edilmiş seçicilərin sayı	32,147
QÇV alan seçicilərin sayı	1,311
QÇV ilə səs verənlər seçicilərin sayı	1,081
DSK-lardan MnSK-lara verilən seçki bülletenlərinin sayı	5,285,080
Bülleten verilmiş seçicilərin sayı	2, 510,135
Ləğv edilmiş/istifadə olunmamış bülletenlərin sayı	2,772,967
Korlanmış bülletenlərinin sayı	1,698
Seçki qutularında olan seçki bülletenlərinin sayı	2,506,445
Etibarsız səslərin sayı	30,248 (1,2 faiz)
Seçici fəallığı	46,84 faiz

Namizədləri irəli sürən partiyanın adı	Namizədliyi irəli sürülən namizədlərin sayı	Alınan mandatların sayı
Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP)	123	70
Müsavat Partiyası	23	-
Ümid Partiyası	19	-
Vətəndaş Birliyi Partiyası (VBP)	18	-
Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (BAXCP)	13	1
Vahid Azərbaycan Partiyası (VAP)	12	-
Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası (VHP)	10	3
Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası (AMİP)	9	-
Ana Vətən Partiyası (AVP)	8	1
Azərbaycan Demokrat Partiyası	7	-
Milli Dirçəliş Hərəkatı Partiyası (MDHP)	7	-
Müasir Müsavat Partiyası (MMP)	5	-
Demokratik İslahatlar Partiyası (DİP)	3	1
Böyük Qurtuluş Partiyası (BQP)	2	1
Azərbaycan Demokratik Təhsil Partiyası (ADMP)	1	1
Azərbaycan Liberal Demokrat Partiyası (ALDP)	1	-
Azərbaycan Sosial Rifah Partiyası (ASRP)	1	-
Vətəndaş və İnkişaf Partiyası (VIP)	1	-
Böyük Azərbaycan Partiyası (BAP)	1	-
Vəhdət Partiyası (VP)	1	1
Müstəqil namizədlər	1,067	42
Toplam:	1,314	121

¹¹⁶

These figures are based on the ConEC protocols and [CEC aggregated results protocol](#).

QOŞMA II – BEYNƏLXALQ SEÇKİ MÜŞAHİDƏ MISSİYASININ MÜŞAHİDƏÇİLƏRİNİN SİYAHISI

ATƏT Parlament Asambleyası

Artur	Qerasimov	Xüsusi Əlaqələndirici	Ukrayna
Elona	Hoksa	Nümayəndə heyətinin rəhbəri	Albaniya
Elizabet	Qrossman	Parlament üzvü	Avstriya
Kristian	Hafeneker	Parlament üzvü	Avstriya
Əhməd	Əhmədov	Parlament üzvü	Bolqarıstan
Stijn	Beks	Parlament üzvü	Belçika
İmren	Mehmedova	Parlament üzvü	Bolqarıstan
Yan	Bauer	Parlament üzvü	Çexiya Respublikası
Cozef	Haçek	Parlament üzvü	Çexiya Respublikası
Karla	Marikova	Parlament üzvü	Çexiya Respublikası
Zdenek	Ondraçek	Parlament üzvü	Çexiya Respublikası
Ladislav	Vatslavets	Parlament üzvü	Çexiya Respublikası
Yan	Zaludik	Parlament üzvü	Çexiya Respublikası
Soren	Sonderqaard	Parlament üzvü	Danimarka
Kimmo	Kilyunen	Parlament üzvü	Finlandiya
Kristof	Nöyman	Parlament üzvü	Almaniya
Pol Viktor	Podolay	Parlament üzvü	Almaniya
Evanqelos	Siriqos	Parlament üzvü	Yunanıstan
Qeorqios	Varemenos	Parlament üzvü	Yunanıstan
Luigi	Aujussori	Parlament üzvü	İtaliya
Mauro	Del Barba	Parlament üzvü	İtaliya
Paolo	Qrimoldi	Parlament üzvü	İtaliya
Françesko	Mollame	Parlament üzvü	İtaliya
Vito	Vattuone	Parlament üzvü	İtaliya
Keneş	Absatirov	Parlament üzvü	Qazaxıstan
Romans	Naudins	Parlament üzvü	Latviya
Qustave	Qraas	Parlament üzvü	Lüksemburq
Barbara	Bartus	Parlament üzvü	Polşa
Coanna	Liçoka	Parlament üzvü	Polşa
Dariusz	Rosati	Parlament üzvü	Polşa
Aqnejka	Soin	Parlament üzvü	Polşa
Katalin-Daniel	Feneçiu	Parlament üzvü	Rumıniya
Luçian	Romasçanu	Parlament üzvü	Rumıniya
Aleksey	Kornienko	Parlament üzvü	Rusiya Federasiyası
Artyom	Turov	Parlament üzvü	Rusiya Federasiyası
Marqareta	Zederfelt	Parlament üzvü	İsveç
Daq	Larsson	Parlament üzvü	İsveç
Əhməd	Arslan	Parlament üzvü	Türkiyə
Mehmet Sait	Kırazoğlu	Parlament üzvü	Türkiyə
Antonela	Veşi	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	Albaniya
Silviya	Andrisova	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	Çexiya Respublikası
Katerina	Kosarikova	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	Çexiya Respublikası
Pia	Kalifano	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	İtaliya

Massimiliano	Ferrari	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	İtaliya
Laura	Lai	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	İtaliya
Cüzeppe	Trezza	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	İtaliya
İgorss	Aizstrauts	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	Latviya
Sergey	Karseka	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	Rusiya Federasiyası
Yüksel	Atahan	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	Turkey
Konur Alp	Kocak	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	Turkey
Zeki Hakan	Sidali	Nümayəndə heyətinin əməkdaşı	Turkey
Everett	Prays	ABŞ Helsinki Komissiyasının əməkdaşı	Amerika Birləşmiş Ştatları
Mark	Toner	ABŞ Helsinki Komissiyasının əməkdaşı	Amerika Birləşmiş Ştatları
Tim	Knoblau	ATƏT PA Katibliyi	Almaniya
Andreas	Noselle	ATƏT PA Katibliyi	Almaniya
Guido	Almeriqoqna	ATƏT PA Katibliyi	İtaliya
Roberto	Ferrari	ATƏT PA Katibliyi	İtaliya
İrina	Sabaşuk	ATƏT PA Katibliyi	Ukrayna
Nataniel	Parri	ATƏT PA Katibliyi	Amerika Birləşmiş Ştatları

Avropa Şurası Parlament Assambleyası

Frank	Şvabe	Nümayəndə heyətinin rəhbəri	Almaniya
Petra	Bayr	Parlament üzvü	Avstriya
Stefan	Şennax	Parlament üzvü	Avstriya
Kristof	Lakrua	Parlament üzvü	Belçika
Ravio	Tamm	Parlament üzvü	Estoniya
Marivon	Blondin	Parlament üzvü	Fransa
Bernard	Kazeau	Parlament üzvü	Fransa
Cak	Le Nay	Parlament üzvü	Fransa
Urlix	Oehme	Parlament üzvü	Almaniya
Sokratis	Famellolar	Parlament üzvü	Yunanistan
Qeorqios	Katrougkalos	Parlament üzvü	Yunanistan
Torhildur Sunna	Aevarsdottir	Parlament üzvü	İslandiya
Roberto	Rampi	Parlament üzvü	İtaliya
Alberto	Ribolla	Parlament üzvü	İtaliya
Edite	Estrela	Parlament üzvü	Portuqaliya
Viorel	Badea	Parlament üzvü	Rumıniya
Alina-Stefania	Qorqhiu	Parlament üzvü	Rumıniya
Pierre-Alain	Fridez	Parlament üzvü	İsveçrə
Alfred	Heer	Parlament üzvü	İsveçrə
İan	Liddell-Qreynqer	Parlament üzvü	Birləşmiş Krallıq
Lord Simon	Rassell	Parlament üzvü	Birləşmiş Krallıq
Oliver	Kask	Venesiya Komissiyası	Estoniya
Qael	Martin-Micallef	Venesiya Komissiyası	Fransa
Daniel	Qastl	AŞPA Katibliyi	Fransa
Boqdan	Torçatoriu	AŞPA Katibliyi	Rumıniya
Anne	Qodfri	AŞPA Katibliyi	Birləşmiş Krallıq

DTİHB SMM-in qısamüddətli müşahidəçiləri

Alfred	Bratranek	Avstriya
Hanna	Qrinier	Avstriya
Şarlotta	Helletzqruber	Avstriya
Rayner	Raq	Avstriya
Maksim	Sapsay	Belarusiya
İvan	Jarkou	Belarusiya
Kiril	Apostolov	Bolqarıstan
Katerina	Kramesova	Çexiya Respublikası
Miroslav	Kvasnak	Çexiya Respublikası
Emanuela	Makova	Çexiya Respublikası
Martin	Nekola	Çexiya Respublikası
Petra	Netuková	Çexiya Respublikası
Pavel	Neyberq	Çexiya Respublikası
Marek	Pavlik	Çexiya Respublikası
Tomas	Vlaç	Çexiya Respublikası
Bo	Yensen	Danimarka
Kristian	Yepsen	Danimarka
Hans Yorqen	Loritzen	Danimarka
Lise	Olsen	Danimarka
Yanvar	Şunk	Danimarka
Gitte	Şnefştrup	Danimarka
Piter	Pals	Estoniya
Elina	Dakaş	Finlandiya
Sven	Kilemet	Finlandiya
Mikko	Palonkorpi	Finlandiya
Anu	Virtanen	Finlandiya
Culiuen	Arnoult	Fransa
Qvenola	Braud	Fransa
Melissa	Diaqne	Fransa
Paltar	Mondamert-Çartron	Fransa
Remi	Pellerin	Fransa
Vanessa	Risk	Fransa
Nadia	Yaxlaf-Lallemand	Fransa
Haike	Baddenhausen	Almaniya
Aksel	Bayer	Almaniya
Ulrike	Bikel	Almaniya
Petra	Bornhoeft	Almaniya
Kristof	Bürk	Almaniya
Elmar	Eberhardt	Almaniya
Frank	Fişer	Almaniya
Oliver	Fritz	Almaniya
Ənn-Sofi	Qast	Almaniya
Katarina	Glöckler-Fuchs	Almaniya
Maykl	Yelonek	Almaniya
Yurqen	Klimke	Almaniya
Stefan	Koepe	Almaniya

Dirk	Neymayster	Almaniya
Martin	Ohlsen	Almaniya
Detlev	Palluk	Almaniya
Karl	Pammer	Almaniya
Luiz	Ramalho	Almaniya
Yuna	Rault-D'İnka	Almaniya
Norbert Hermann	Rayner	Almaniya
Ekart	Rode	Almaniya
İnqo	Şiermaeyer	Almaniya
Klaudiya	Şültse	Almaniya
Ursula	Şültse-Abubakar	Almaniya
Kristian	Zeiler	Almaniya
Bendjamin	Şmale	Almaniya
Kristin	Smers	Almaniya
Sabine	Şmolka-Qanzam	Almaniya
Barbara	Ştayb	Almaniya
Karsten	Ştayniq	Almaniya
Yan-Marius	Tillmanns	Almaniya
Marie Luiz	fon Halem	Almaniya
Rebeka	Vaqner	Almaniya
İştvan	Bakk	Macaristan
Nóra	Baloğ	Macaristan
Aleksandra	Doboli	Macaristan
Giorqi László	Erdoş	Macaristan
Zsolt İştván	Hejçser	Macaristan
Hildur	Hjordisardottir Siquidardottir	İslandiya
Terençe	Fleminq	İrlandiya
Patris	Luşid	İrlandiya
Quido	Almeriqona	İtaliya
Andrea	Benedini	İtaliya
Mayk	Daldossi	İtaliya
Matilde	Frunçillo	İtaliya
Qabriele	Pedrini	İtaliya
Debora	Pinzana	İtaliya
Maria Laura	Saliç Di Françeska	İtaliya
Yermek	Baydjanov	Qazaxıstan
İlyas	Qurmanov	Qazaxıstan
Kaspars	Mekonlar	Latviya
Vitaute	Stankaitiene	Litva
Valdas	Steponaviçius	Litva
Dorjsuren	Bat-Erdene	Monqolustan
Unurtsetseq	Tsedev	Monqolustan
Tamara	İvanoviç	Monteneqro
Eduard	De Buter	Hollandiya
Peter	Hendriks	Hollandiya
Josefa	Lukas	Hollandiya
Johanna	Van Sambeek	Hollandiya

Hans	Diezet	Norveç
Maren	Qarberq Bredesen	Norveç
Mari	Hagen	Norveç
Bard	Thorhaym	Norveç
Cristian	Besliu	Rumıniya
Mihaela	Besliu	Rumıniya
Luminita	Çıobanu	Rumıniya
Bogdan	Nedea	Rumıniya
Loredana	Olarean	Rumıniya
Qorinçioi	Radu	Rumıniya
Ənvər	Əhmədov	Rusiya Federasiyası
Svetlana	Arxipova	Rusiya Federasiyası
Serqey	Baburkin	Rusiya Federasiyası
Karina	Bağıyeva	Rusiya Federasiyası
Elena	Balandina	Rusiya Federasiyası
Aleksandr	Bedritskiy	Rusiya Federasiyası
Anna	Belova	Rusiya Federasiyası
Artyom	Bobrov	Rusiya Federasiyası
Boris	Bodrov	Rusiya Federasiyası
Kristina	Boqdanova	Rusiya Federasiyası
Andrey	Borodin	Rusiya Federasiyası
Natalia	Bronnikova	Rusiya Federasiyası
Boris	Diakonov	Rusiya Federasiyası
İqor	Ermolenko	Rusiya Federasiyası
Arif	Hacıyev	Rusiya Federasiyası
Yury	Qorbatyuk	Rusiya Federasiyası
Anna	Qojina	Rusiya Federasiyası
Aleksandr	İqnatov	Rusiya Federasiyası
Olqa	Karsanova	Rusiya Federasiyası
Sergey	Xalizov	Rusiya Federasiyası
Alesya	Xalyapina	Rusiya Federasiyası
Aleksandr	Xlopianov	Rusiya Federasiyası
İluliya	Korotun	Rusiya Federasiyası
İrina	Kulbanova	Rusiya Federasiyası
Pavel	Kuznetsov	Rusiya Federasiyası
Aleksandr	Lankeviç	Rusiya Federasiyası
Evgeniy	Loqinov	Rusiya Federasiyası
Anna	Lisenina	Rusiya Federasiyası
Anna	Makarenkova	Rusiya Federasiyası
Dmitri	Makarov	Rusiya Federasiyası
Andrey	Moloçkov	Rusiya Federasiyası
Anatoliy	Odintsov	Rusiya Federasiyası
Andrey	Ostvald	Rusiya Federasiyası
Serqey	Overçenko	Rusiya Federasiyası
İvan	Perevertov	Rusiya Federasiyası
Aleksey	Poqonin	Rusiya Federasiyası
Vladimir	Ponomarev	Rusiya Federasiyası
Aleksandr	Prusov	Rusiya Federasiyası

İnna	Romançenko	Rusiya Federasiyası
Aleksandr	Savinov	Rusiya Federasiyası
Valeriy	Şageyev	Rusiya Federasiyası
Raisa	Şumskaya	Rusiya Federasiyası
Lev	Tsarskix	Rusiya Federasiyası
Konstantin	Tasiç	Rusiya Federasiyası
Svyatoslav	Terentyev	Rusiya Federasiyası
Dmitri	Trofimov	Rusiya Federasiyası
Kudina	Tuaeva	Rusiya Federasiyası
Mariya	Vilkova	Rusiya Federasiyası
Aleksandr	Vladiçenko	Rusiya Federasiyası
Pyotr	Volokovix	Rusiya Federasiyası
İgor	Zaxarov	Rusiya Federasiyası
Andrey	Jiujin	Rusiya Federasiyası
Vladislav	Fintor	Slovakiya
İvana	Ruttkayová	Slovakiya
Jerardo	Arroyo Herranz	İspaniya
Ola	Martin Qonsales	İspaniya
Luis	Ponte	İspaniya
Claes Yohan	Aleksandersson	İsveç
Markus	Anderbrant	İsveç
Eva Xristina	Berqman	İsveç
Rus Martina	Bourke Berqlund	İsveç
Elof	Dahmén	İsveç
Linda	Eriksson Baça	İsveç
Lars	Hols	İsveç
Arvid Anders	Liden	İsveç
Kaysa	Luunqberq	İsveç
Aasa	Luusenius	İsveç
Marie Anna	Persson	İsveç
Eleonora	Stenvall	İsveç
Lott	Törnqren	İsveç
Piter	Uollberq	İsveç
Saşa	Alderisi	İsveçrə
Sibel	Arslan	İsveçrə
Rafael Fabritsio	Berqer	İsveçrə
Juseppe	Komandini	İsveçrə
Hans-Piter	Portmann	İsveçrə
Jasmin	Rubin	İsveçrə
Nataçia	Zullino	İsveçrə
Aygün	Attar	Türkiyə
Mehmet Zeki	Günay	Türkiyə
Muhammed	Okumuş	Türkiyə
Giray	Sadiq	Türkiyə
Merve	Seren Yeşiltaş	Türkiyə
Akinola	Akinsanya	Birləşmiş Krallıq
Derek	Şappell	Birləşmiş Krallıq
Madelin	Kouli	Birləşmiş Krallıq

Antoni	Krombi	Birləşmiş Krallıq
Ceyn	Flanneri	Birləşmiş Krallıq
David	Qodfri	Birləşmiş Krallıq
Piter	Hurrell	Birləşmiş Krallıq
Şaama	Malik	Birləşmiş Krallıq
Çarlz	Merritt	Birləşmiş Krallıq
Piter	Palmer	Birləşmiş Krallıq
Kennet	Piklz	Birləşmiş Krallıq
Bernard	Quoroll	Birləşmiş Krallıq
Bujar	Əjdəri	Amerika Birləşmiş Ştatları
Syeda Sameera	Əli	Amerika Birləşmiş Ştatları
Xorxe	Amador	Amerika Birləşmiş Ştatları
David	Ballard	Amerika Birləşmiş Ştatları
Kristofer	Barber	Amerika Birləşmiş Ştatları
Filip	Bednarçuk	Amerika Birləşmiş Ştatları
Kristen	Bomenqen	Amerika Birləşmiş Ştatları
Samuel	Byorless	Amerika Birləşmiş Ştatları
Karolis	Butkeviçius	Amerika Birləşmiş Ştatları
David	Darrin	Amerika Birləşmiş Ştatları
Cozef	Dozier	Amerika Birləşmiş Ştatları
Maylz	Dadli	Amerika Birləşmiş Ştatları
Blanş	Favell	Amerika Birləşmiş Ştatları
Nina Luiz	Frankel	Amerika Birləşmiş Ştatları
Timoti	Qarille	Amerika Birləşmiş Ştatları
Ceffri	Qreqerson	Amerika Birləşmiş Ştatları
Kelsi	Harris-Smit	Amerika Birləşmiş Ştatları
Robert	Hyams	Amerika Birləşmiş Ştatları
Marşa	Kennedi	Amerika Birləşmiş Ştatları
Kaye	Lee	Amerika Birləşmiş Ştatları
Evelin	Lennon	Amerika Birləşmiş Ştatları
Lesia	Lozowy	Amerika Birləşmiş Ştatları
Maykl	Martin	Amerika Birləşmiş Ştatları
Obri	Menarndt	Amerika Birləşmiş Ştatları
Maykl	Misko	Amerika Birləşmiş Ştatları
Mark	Morrison	Amerika Birləşmiş Ştatları
Tomas	Osorio	Amerika Birləşmiş Ştatları
Culi	Piər	Amerika Birləşmiş Ştatları
Kevin	Rejent	Amerika Birləşmiş Ştatları
Cenevyev	Şea	Amerika Birləşmiş Ştatları
Daniyel	Simon	Amerika Birləşmiş Ştatları
Cordan	Smelli	Amerika Birləşmiş Ştatları
Jenny	Soury	Amerika Birləşmiş Ştatları
Amanda	Van Duynhoven	Amerika Birləşmiş Ştatları
Ketrine	Lonq	Amerika Birləşmiş Ştatları

DTİHB SMM-in uzun müddətli müşahidəçiləri

Riqers	Bəna	Albaniya
--------	------	----------

İvana	Kratka	Çexiya Respublikası
Zaneta	Venkurova	Çexiya Respublikası
Mads	Yorgensen	Danimarka
Véronik	Lazer-Fay	Fransa
İngo Susanne	Buettner	Almaniya
Rozmari	Qreyter	Almaniya
Hubert	Ştrobel	Almaniya
Suhail	Əhməd	İrlandiya
Domeniko	Kastellani	İtaliya
Monika	Luonqo	İtaliya
Linda	Beijlsmit	Hollandiya
Toril	Lund	Norveç
Astrid Elisabet	Moen	Norveç
Elizaveta	Borisova	Rusiya Federasiyası
Andrey	Karbovskiy	Rusiya Federasiyası
Yuri	Şapovalov	Rusiya Federasiyası
Astrid	Nunez	İsveç
Lars	Tollemark	İsveç
Siqrid Mari	Utterman	İsveç
Diana	Ferrari	İsveçrə
Andreas	Dinamik	İsveçrə
Caner	Mustafa	Türkiyə
Aleksandr	Anderson	Birləşmiş Krallıq
Dominik	Houell	Birləşmiş Krallıq
Culian	Nandy	Birləşmiş Krallıq

DTİHB SMM-in əsas heyəti

Səfir Piter	Teyler	Missiya rəhbəri	İsveç
Enira	Bronitskaya		Belarus
Lela	Tsaava		Gürcüstan
Marsel	Naqqi		Macarıstan
Valeriu	Miya		Moldova
Aleksandra	Pajeviç		Monteneqro
Yane	Kareski		Şimali Makedoniya
Roman	Raylin		Rumıniya
Kira	Kalinina		Rusiya Federasiyası
Maşa	Yanyuşeviç		Serbiya
Saşa	Pokrajaç		Serbiya
Polina	Lemos		Birləşmiş Krallıq

DTİHB HAQQINDA

Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu (DTİHB) ATƏT-in iştirakçı dövlətlərə "insan hüquq və əsas azadlıqlarına tam qorunmasını təmin etmək, qanunun aliliyinə əməl etmək, demokratiya prinsiplərini təşviq etmək və (...), demokratik təsisatları gücləndirmək və qorumaq, həmçinin cəmiyyətdə toleranlığı təbliğ etmək" proesində kömək etmək üçün əsas təsisatdır (1992 Helsinki Zirvə Sənədi). Buna ATƏT-in insan ölçüsü deyilir.

Varşavada (Polşa) yerləşən DTİHB 1990-cı il Paris sammitində Azad Seçkilər Bürosu olaraq yaradılmış və 1991-ci ilin mayında fəaliyyətə başlamışdır. Bir il sonra, ofisin adı insan haqları və demokratikləşmə daxil olmaqla genişləndirilmiş mandatı əks etdirmək üçün dəyişdirilmişdir. Hazırda təşkilatın 150 nəfərdən çox işçisi var.

DTİHB, Avropada **seçki müşahidəsi** sahəsində aparıcı təsisatdır. Hər il ATƏT regionunda seçkilərin ATƏT öhdəliklərinə, digər beynəlxalq öhdəliklərə və demokratik seçkilər standartlarına uyğun olub-olmadığını qiymətləndirmək üçün minlərlə müşahidəçinin yerləşdirilməsini əlaqələndirir və təşkil edir. Təşkilatın özünəməxsus metodologiyası bütövlükdə seçki prosesi barədə dərinlən məlumat toplamağa və təhlil etməyə imkan verir. Dəstək layihələri vasitəsilə DTİHB iştirakçı dövlətlərə seçki proseslərini təkmilləşdirməyə də köməklik göstərir.

Təşkilatın **demokratikləşmə** fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir: hüququn üstünlüyü, qanunvericiliyə dəstək, demokratik idarəetmə, miqrasiya və hərəkət azadlığı və gender bərabərliyi. DTİHB hər il demokratik strukturları inkişaf etdirilməsinə yönələn bir sıra məqsədli yardım proqramları həyata keçirir.

DTİHB, həmçinin iştirakçı dövlətlərin ATƏT-in insan ölçüləri öhdəliklərinə uyğun **insan hüquq və əsas azadlıqlarını** təşviq etmək və qorumaqla bağlı öhdəliklərini yerinə yetirməsinə kömək edir. Buna, terrorizmə qarşı mübarizədə insan hüquqları, insan alveri qurbanı olmuş insanların insan hüquqlarının müdafiəsini artırmaq, insan hüquqları sahəsində təhsili və təlim, insan hüquqlarının monitorinqi və hesabatları, habelə qadınların insan hüquqları və təhlükəsizliyi kimi sahələrdə təcrübə paylaşmaq üçün müxtəlif tərəfdaşlarla əməkdaşlıq etməklə nail olunur.

Toleranlıq və ayrışdırılış yol verilməməsi sahəsində DTİHB iştirakçı dövlətlərə nifrət cinayətlərinə və irqçilik, ksenofobiya, antisemitizm və digər dözümsüzlük hallarına qarşı cavab tədbirlərinin gücləndirilməsində dəstək göstərir. DTİHB-nin toleranlıq və ayrışdırılış yol verilməməsi ilə bağlı fəaliyyəti aşağıdakı sahələrə yönəldilmişdir: qanunvericilik; hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının təlimi; nifrətə əsaslanan cinayət və hadisələrə dair monitorinq, hesabat və izlənmə; toleranlıq, hörməti və qarşılıqlı anlaşmanı təşviq edən maarifləndirici fəaliyyətlər.

DTİHB iştirakçı dövlətlərə **Roma və Sinti** siyasətləri ilə bağlı tövsiyələr də verir. Roma və Sinti icmaları arasında potensialın artırılmasına və şəbəkə qurulmasına kömək edir və roma və sinti nümayəndələrinin siyasətlərin formalaşdırılmasına iştirakını təşviq edir.

DTİHB-nin bütün fəaliyyətləri ATƏT iştirakçı dövlətləri, ATƏT institutları və sahə əməliyyatları, o cümlədən digər beynəlxalq təşkilatlarla sıx əlaqələndirmə və əməkdaşlıq şəraitində aparılır.

Daha ətraflı məlumat üçün DTİHB-nin internet sahifəsinə müraciət edin (www.osce.org/odihr).